

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
ANA BİLİM DALI

SEYAHATNAMELERDE ŞAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÜNALAN

HAZIRLAYAN
Betül YILDIZ

ELAZIĞ-2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

SEYAHATNAMELERDE ŞAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÜNALAN

HAZIRLAYAN
Betül YILDIZ

Jürimiz.....tarihinde İlahiyat Fakültesi toplantı salonunda yapılan tez savunma sınavı sonunda bu Yüksek Lisans Tezini oy birliği/ oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Jüri Üyeleri

- 1.
- 2.
- 3.

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulununtarih ve Sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Seyahatnamelerde Şam****Betül Yıldız****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı****İslam Tarihi Bilim Dalı****Elazığ- 2018, Sayfa: IX+111**

Kadim şehirlerden olan Şam, İslam öncesi ve sonrasındaki dönemde güvenilir şehir özelliğini koruyan bir merkez olmuştur. Şehir Hz. Ömer döneminde İslam topraklarına katılmıştır. Muaviye döneminde önemli bir konum kazanan şehir Emevilerin başkenti olmuştur.

Şam, her dönem “yeryüzünün cenneti” olarak isimlendirilen bir şehir olmuştur. Bu vasfa sahip olan Şam’ı merak eden seyyahlar şehri gezmiş ve sosyal-kültürel yapısını seyahatnamelerinde anlatmışlardır. Özellikle Anadolu ve Avrupa’dan gelerek buranın özelliklerini aktaran yazarların verdikleri bilgiler ilgi çekmektedir. Bu nedenle Şam’ı seyyahların gözüyle tanımak önem arz etmektedir.

Biz bu çalışmamızda Emevi devletinin başkenti ve İslam dünyasının önemli tarih, ilim, kültür ve ticaret merkezlerinden olan Şam şehrini anlatmaya çalışacağız. Amacımız seyyahların gözüyle Şam’ın tarihi, kültürü, insanları ve coğrafyası hakkında bilgi sahibi olmaktır.

İki bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde İslam öncesi ve sonrasındaki tarihi yapısı ve günümüze kadarki süreçte Şam’ın geçirmiş olduğu değişimler üzerine duracağız. İkinci bölümde ise tezimizde asıl konusu olan Seyahatnamelerde Şam’ı anlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam kültürü, Şam, Seyahatname, Hz. Ömer, Emeviler.

ABSTRACT

Master's Thesis

Damascus in Travel Books

Betül Yıldız

Fırat University

Institute of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

Discipline of Islamic History

Elazığ-2018, Pages:IX+111

Damascus, which is one of the ancient cities, became a center that preserved the reliable city characteristic before and after Islam. The city, joined the Islamic lands in the time of Hz. Omar. The city, which gained an important position during the Muaviye period, became the capital of the Umayyads.

Damascus has always been a city called “the paradise of the earth”. Travelers who are curious about Damascus, who has this feature, traveled around the city and described the city's socio-cultural structure in their travel books. Especially the information given by the authors who come from Anatolia and Europe and convey the characteristics of this place is interesting. For this reason, it is important to recognize Damascus with the eyes of the travelers.

In this work, we will try to describe the capital city of Umayyad state and the city of Damascus, which is one of the important centers of history, science, culture and trade of the Islamic world. Our aim is to have information about the history, culture, people and geography of Damascus.

In the first part of our thesis, which consists of two chapters, we will look at the historical structure before and after Islam, and the changes that Damascus has undergone in the course of time. In the second part, we will try to explain Damascus in Travelogues which is the main theme in our thesis.

Keyword: Islamic culture, Damascus, Travelogue, Hz. Omar, Umayyads

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞAM ŞEHİRİ VE DÖNEMLERİ.....	4
1.1. Suriye ve Şam İsimlerinin Etimolojisi	4
1.2. İlk Dönem Şam.....	8
1.3. Dört Halife Döneminde Şam	9
1.4. Emeviler Döneminde Şam.....	12
1.5. Abbasiler Döneminde Şam.....	14
1.6. Selçuklu Devleti Döneminde Şam	16
1.7. Osmanlı Devleti Döneminde Şam	19
1.8. Fransız Manda Yönetimi Altında Şam.....	25
1.9. Askeri Darbeler Dönemi Şam	30
1.10. Baas Partisi ve Hafız Esad Dönemi Şam.....	31
1.11. Günümüzde Şam	34

İKİNCİ BÖLÜM

2. COĞRAFİ ESERLERDE VE SEYAHATNAMELERDE ŞAM ŞEHİRİ .	42
2.1. Seyahatname Nedir?	42
2.2. Müslüman Coğrafyacılar ve Seyyahların Gözünden Şam Şehri	44
2.2.1. İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler (el-Mesâlik ve'l- Memâlik)	44
2.2.2. Ya'kubî, Ülkeler Kitabı (Kitabü'l- Büldan)	46
2.2.3. Belâzurî, Ülkelerin Fetihleri (Fütuhu'l- Buldan).....	48
2.2.4. İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası (Surat el-Arz).....	52
2.2.5. Mukaddesî (Makdisî), İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm).....	54
2.2.6. Hudûdü'l- Âlem Mine'l- Meşrik İle'l- Mağrib	57
2.2.7. Ebû Hamid Muhammed el- Gırnâtî, Gırnâtî Seyahatnamesi, (Tuhfetü'l- Elbâb ve Nuhbetü'l- A'câb)	59

2.2.8. İbn Cübeyr, Endülüs'ten Kutsal Topraklara	60
2.2.9.İbn Batuta, Eski Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetû'n-Nuzzar fî Garibi'l-Emsar ve'l- Acaibi'l- Esfar)	73
2.2.10. Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi.....	79
2.2.11. İlber Ortaylı, Eski Dünya Seyahatnamesi.....	84
2.3. Batılı Ve Uzak Doğulu Seyyahların Gözünden Şam Şehri.....	87
2.3.1.Tudelalı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, Ortaçağ'da (12.yy) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri	87
2.3.2. Zhao Rugua, Zhufanzhi	89
2.3.3. Portekizli Seyyahlar, İran, Türkiye, Irak, Suriye Ve Mısır Yollarında	91
2.3.4. Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi	92
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA	98
EKLER.....	104
Ek 1. Orijinallik Raporu	104
Ek 2. Resimler	105
ÖZGEÇMİŞ.....	111

ÖN SÖZ

Bir milletin veya topluluğun kültürel gelişimi asırlar boyu süregelen bir faaliyetin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu faaliyetler içerden ve dışardan birçok unsurun etkisi altında kalan bir milletin ahlak ve karakter yapısını da şekillendirmektedir. Bu unsurlar bir millet için gerekli olan ilerleme ve kültürel gelişime de katkı sağlamaktadır. Bu katkı, Şam için de söz konusudur.

Pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Suriye/Şam coğrafyası bünyesinde barındırdığı zenginlikleri ile beraber birçok toplumun, özellikle de batının, sürekli göz diktiği bir alan olmuştur. Bu bölgenin nehirleri, verimli toprakları, petrolü, dört ilahi dinin kutsal sayılan mekânlarını barındırması ve vadedilmiş toprakların bu coğrafyada olması bölgeyi tüm zamanlarda önemli kılmıştır. Siyasi ve coğrafi özelliğiyle de göz kamaştıran bu topraklar, jeopolitik konumu, stratejik önemi ve enerji kaynakları ile her dönem savaflara sahne olmuştur. Çeşitli uygarlıkların burada yer almasının bir sonucu olarak da Şam, farklı din ve ırklara ev sahipliği yapmıştır. Burası özellikle ilahi dinlerin ve mezheplerin doğduğu bölge olarak da büyük önem taşımaktadır.

Bu topraklardaki etnik çeşitlilik ve farklı milli duygular pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bazen kendi içlerinde ortaya çıkan, hakimiyet mücadelesi, zamanla dış güçlerin de kışkırtması ile büyük bir kaos ortamına dönüşmüştür. Günümüzde Suriye’de yaşananlar bunun en açık örneğidir. Ayaklanmalar ile başlayan olaylar daha farklı isyanlara ve sonunda iç savaşa yol açmıştır. Bu coğrafya şu an ise küresel güçlerin sahiplenme yarışına girdikleri bir alan halini almıştır.

Bu çalışmada Şam’ın ilk kuruluşundan günümüze kadarki süreçte oluşan tarihi coğrafyasından bahsetmek ve seyyahların gözüyle şehri anlatmayı amaçlamaktayız. Girişte Şam’ın temel özelliklerinden bahsederek Ortadoğu coğrafyasının nasıl bir hal aldığı izah etmeye çalışmaktayız. Birinci bölümde İslam öncesinden başlayarak günümüze kadar olan dönemlerinde Şam hakkında bilgi vermekteyiz. İkinci bölüm ise çalışmamızın da merkezini oluşturan “Coğrafi Eserlerde ve Seyahatnamelerde Şam” başlığını taşımaktadır. Bu çalışmamız için şehri bizzat incelememiz gerekirdi, ancak bahsettiğimiz gibi Suriye’de/Şam’da yaşanan iç savaş nedeniyle bu mümkün olmadı. Yine de elimizden geldiği kadarıyla konuyu aydınlatmaya gayret gösterdik. Amacımız bir araya getirdiğimiz bu bilgileri paylaşmak ve faydalı olabilmektir. Bu amaç

doğrultusunda seyahatnamelerde anlatılan Şam şehrini detaylı bir çalışma ile bir arada toplamış olduk.

Bu çalışmamda gerek kaynak temini konusunda gerekse tez konusu seçimimde yardımcı olan saygı değer hocam Dr. Öğr. Üyesi Sıddık Ünalın'a ve diğer kıymetli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bugüne kadar maddi-manevi desteklerini esirgemeyen anneme, babama ve abime, kardeşlerime sonsuz teşekkür ederim.

ELAZIĞ- 2018

Betül YILDIZ

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜTAED	: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü
BİLGESAM	: Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
FKÖ	: Filistin Kuruluş Örgütü
FÜSBD	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti Terör Örgütü
İA	: İslam Ansiklopedisi
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
müt	: Mütercim
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PYD	: Demokratik Birlik Partisi Adlı Terör Örgütü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SDE	: Stratejik Düşünce Enstitüsü
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Şam şehri, 33° 30' kuzey boylamı ile 36° 18' doğu boylamı üzerinde, Suriye- Arap çölünün kenarında ve Anti-Lübnan dağlarının arka tarafında yer almaktadır.¹ Kim tarafından ve ne zaman kurulduğu bilinmeyen şehir, Hz. İbrahim zamanında mevcut olan birçok kavim ve topluluğun hüküm sürdüğü eski ve tarihi bir şehirdir.² 635 yılında İslam topraklarına katılan şehir, Emeviler döneminde hilafet merkezi yapılmıştır. Osmanlı'nın 1516 yılında eline geçen şehir, tarih içerisinde yaşadığı birçok olaydan sonra günümüzde Suriye'nin başkenti olarak varlığını sürdürmektedir.

Şam, bulunduğu konumu itibariyle medeniyetin beşiği olarak nitelendirilmektedir. Tarih boyunca farklı din ve ırkların barındığı, ilahi dinlerin, mezheplerin doğduğu bir bölgede olması şehrin önemini daha da arttırmaktadır. Dünya üzerindeki konumu, jeopolitik önemi, ulaşım yollarının merkezinde olması ve en önemlisi Yahudilerin iddiasına göre Arz-ı Mevud sınırları içerisinde bulunması dikkatleri bu bölgeye çekmiştir.³ Bir başka önemli nokta ise Kutsal Kitaplarda belirtildiği gibi Dicle, Fırat ve Nil nehirleri arasında yani “Mümbit Hilal’de” yer almasıdır. Bu nedenlerden ötürü batılı kaynaklar bu bölgeyi her zaman farklı değerlendirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte bu topraklar üzerinde hâkimiyet hakkı elde etmek için birçok mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadelenin adımlarından biri de bölgenin Ortadoğu şeklinde isimlendirilmesi olmuştur. Ortadoğu kavramının ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve Jeopolitik uzmanı Alfred Thayer Mahan, tarafından kullanılmış olduğu bilgisi hâkim görüştür. Ancak bizim için önemli olan bu ismin ilk defa nerede kullanıldığı değil neden verildiğidir. İncelediğimiz zaman Ortadoğu'nun batılı devletlerin ekonomik, askeri ve siyasi açıdan hedeflerine ulaşabilecekleri kilit bir noktada yer alması böyle isimlendirilmesinde önemli bir etmen olmuştur.⁴ Bölge genel olarak önemli olduğu gibi özelde bazı ülkeleri/şehirleri de birçok açıdan önem arz etmektedir. Suriye ve başkenti olan Şam bu özelliğe sahip yerlerden biridir.

İslam tarihi kaynaklarında sosyo-kültürel açıdan önemli şehirler arasında yer alan Şam'ın, farklı dinî-etnik grupların barındığı bir alan olması bu özelliğini ortaya

¹ R. Hartman, “Şam”, **İA, MEB**, c. XI, İstanbul 1979, s. 298.

² Şemsettin Sami, **Kamusu'l- Alam**, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, c. III, s. 2159.

³ Sabahattin Şen, “Ortadoğu'daki Tehlike”, **Tarih Bilinci**, S.13-14, s. 54-56.

⁴ Serdar Sakin-Can Deveci, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı**, Ekim 2011, s. 295-311.

çıkarmaktadır. Bölge, çeşitli milletlerin ortaya çıkış merkezi olmuştur. Bu çeşitlilik bölgenin kültürel, etnik ve dinî açılarından zenginleşmesini sağlamıştır. Batılılar bu kültürel zenginliği pek görmezken bölgenin sahip olduğu maddi imkânlarından faydalanmak istemişlerdir. Özellikle petrol, elde etmeye çalıştıkları bir ekonomik kaynaktır.⁵

Bölgenin XX. yüzyıldaki konumunu azami derecede petrol üretimi belirlemiştir. Çünkü Ortadoğu petrolü Asya ve Avrupa'nın enerji ihtiyacını büyük oranda karşılamıştır. Batı Avrupa'nın tükettiği %75 petrol, Japonya'da tüketilen %90 petrol Ortadoğu'dan sağlanmıştır. Bu hammadde zenginliği, Ortadoğu bölgesini uluslararası rekabet ortamında hedef alan haline getirmiştir. Ortadoğu bölgesi 1980'lerde İran-İrak savaşı, 1990'larda Kuveyt'in işgali ve 1994 Arap-İsrail antlaşmaları neticesinde uluslararası ilişkilerde kilit mevki olmuştur.⁶ Ayrıca tarihten gelen jeokültürel özellik Ortadoğu'yu diğer bölgelerden önemli ve farklı kılmıştır.⁷ Yapılan stratejik incelemeler inanç tarihi açısından oldukça etkili olan dinî düşünce çeşitliliğinin bu bölgede oluşmasının dini coğrafyayı ön plana çıkardığını göstermektedir. Çünkü günümüzde artık Sümerlilerin, Babillilerin, Mısırlıların ve Kenanlıların inançlarına bağlı olan kalmamışken, bugün dünya nüfusunun üçte ikisini kapsayan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in ilk olarak ortaya çıkıp yayıldığı alan Ortadoğu coğrafyası olmuştur.⁸

Bölgenin kültürel zenginliği olan dini ve etnik çeşitlilik birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Bazen içerde yaşanan kavgalar zamanla dış güçlerin kışkırtmaları ile daha büyük olaylara sebebiyet vermiştir. Günümüzde Suriye'de yaşananlar bunun en yakın ve en açık örneğidir.

Şam, tarih boyu birçok devletin hâkimiyeti altında bulunmuş bir bölge olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. İslam topraklarına 635 yılında katılmasıyla önemli bir konum elde etmiştir. Bölgenin doğal zenginliğine kültürel zenginlikte eklenerek günümüze kadar taşınmış bir mirastır. Ancak ne yazık ki bu miras şu an mermilerin, topların altında kalarak yok olmaya yüz tutmuştur. İslam toplumu olarak bizler, sahip olduğumuz değerleri koruyamamanın neticesinde dış güçlerin emellerine giden yolu açmış bulunmaktayız.

⁵ İbrahim Yılmazçelik, "Türk Hâkimiyetinin Şam'ın Fiziki Yapısına Katkıları", **Ortadoğu araştırmaları Dergisi**, c.X, S.I, Elazığ 2012, s. 40.

⁶ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 74.

⁷ Davut Kılıç, "Ortadoğu'nun Dini Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme", **FÜİFD**, 13:1, Elazığ 2008, s. 65-68.

⁸ Ahmet Aras, "Ortadoğu İnanç Tarihinde İnsan Haklarına Bakış", **Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.IX, Konya 2010, s. 61-68.

Şam'ın özellikle Osmanlı Devleti hâkimiyetinde sahip olduğu güç ve zenginlik günümüzde yerini savaş ve katliamlara terk etmiştir. Yaşanan olaylar zinciri bu toprakları araştırmayı gerekli kılmıştır. Biz de bu amaç doğrultusunda geçmiş ve günümüz kaynaklarından faydalanarak bir tez çalışması yapmayı kararlaştırdık. Şam, çok çeşitli kaynaklarda, her boyutuyla ele alınmış olsa da biz sadece seyahatnameleri baz alarak bölgeyi incelemeyi düşündük. Tezimiz, eski ve yeni tüm seyahatnamelerden doğulu ve batılı seyyahların aktarımıyla Şam şehrine dair ulaşılan bilgiler ile oluşturulmuştur. Bu çalışma sayesinde hayatları yollarda geçen seyyahların edindiği bilgileri nesillere aktarmaktayız.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞAM ŞEHİRİ VE DÖNEMLERİ

1.1. Suriye ve Şam İsimlerinin Etimolojisi

Şam, kimin tarafından ve ne zaman kurulduğu bilinmeyen, Hz. İbrahim zamanında mevcut olan, Nebatlıların hüküm sürdüğü eski ve tarihi bir şehirdir.⁹ İyi ve hoş anlamlarına gelen¹⁰ Şam için Arapça Dimaşk, Dimaşkü's-Şam isimleri yanında, Suriye'nin genel isimleri için de Şam ifadesi kullanılmaktadır. Bu isim Asurca Dimaşki ve Timaşgi şeklindedir.¹¹ Biladüşşam (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) bölgesinin en önemli merkezlerinden olan yerin asıl adı Dimaşk'tır.¹² Mısırlılar bölgeyi Retenu olarak adlandırırken bu ad Tevrat'ta Lotanu ve Rotanu olarak ifade edilmiştir.¹³ Arap tarihi kaynaklarında da bölgenin ismi Şam ve Dimaşk olarak geçmiştir.¹⁴ Suriye, İslam hâkimiyetine geçtikten sonra "Biladü's-Şam" veya "el-Şam" olarak anılmıştır.¹⁵ Burası için Anadolu'da eskiden "Evvel-i Şam, ahir-i Şam" tabiri de kullanılmıştır. Bu sözle, medeniyetin Şam topraklarında başladığı ve yine orada sona ereceği anlatılmak istenmektedir.¹⁶ Günümüzde ise Şam, Suriye'nin başkentinin adıdır. Şehrin isminin kökeni hakkında araştırmacılar farklı yorumlar ileri sürmüştür. Tarihi kayıtlarda Dimaşk MÖ. 1500 yılından itibaren zikredilir. İlk defa Luksor'da Karnak Tapınağı'ndaki yazıtlarda Ta-ms-ku şeklinde kaydedilmiştir. Amarna tabletlerinde ise Akkadca Di-maş-ka olarak geçmekte ve bu ismin Semitik öncesi bir kökene sahip olduğu kabul edilmektedir.¹⁷

Cennetü'l-Arz (Yeryüzünün Cenneti) olarak isimlendirilen Şam bölgesinin Nuh'un oğlu Sam'ın torunlarından birinin adı Dimaşk olduğu için Dimaşk diye adlandırıldığı da rivayet edilmektedir. Bir başka rivayete göre ise Ham b. Kenan

⁹ Sami, s. 2159.

¹⁰ Oğuzhan Samıkıran, "Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)", Elazığ 2013, s.1.

¹¹ R. Hartman, s.298.

¹² Cengiz Tomar, "Şam", İA, TDV, c. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 311.

¹³ Geniş bilgi için bkz: Özlem Deniz, **Tevrat'ta Geçen Kavim Adları ve Bunların Eskiçağ Tarihindeki Rollerini**, Afyonkarahisar 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

¹⁴ M. Şemseddin Günaltay, **Yakın Şark III, Suriye ve Filistin**, Ankara 1987, s.1; Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara 2004, s.1.

¹⁵ Kadir Kasalak, "Suriye de Manda Yönetiminin Kurulması ve Türkiye'ye Etkileri", **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, Elazığ 2006, c. IV. , S.II. , s.69.

¹⁶ Kemal Öztürk, **Yetim Kalan Ülke Suriye**, Anadolu Ajansı Yay., 2014, s.9.

¹⁷ Tomar, "Şam", s. 311.

kavminden ayrılıp kuzeye doğru çıkmıştır. Bundan dolayı söylenen teşeau’ş-şimal (kuzeye doğru yürüdü) kavramına istinaden Şam diye adlandırılmıştır.¹⁸ Kimi kaynaklarda ise bölgede yer alan kırmızı, beyaz, siyah arazilere nispeten benli anlamına gelen Şam isminin verildiği belirtilmektedir.¹⁹

Suriye’nin en önemli şehri olan Şam, Havran Tepesi’nden kuzeye kadar olan batı ve kuzeyden Doğu Lübnan ve Kalemûn silsilelerinin, doğu ve güneyden ise volkanik yükseltilerin çevirdiği “Şam Havzası” olarak bilinen havzanın batı tarafında yer almaktadır.²⁰

Şam şehrinin kuruluşu MÖ. 4000 yıllarına dayanmaktadır. Bu şehrin kuruluşundan itibaren çeşitli medeniyetleri bünyesinde barındırmış olduğunu şehrin planından da anlamak mümkündür. MÖ. XI. yüzyılda yatay ve dikey sokakların oluşturduğu ızgara biçimli bir plana sahip olan Şam, daha sonra Helenistik plan anlayışına bürünmüştür MÖ. 64 yılında Roma hâkimiyetinde iken Şam, dikdörtgen bir surla çevrilmiş ve şehirde doğu- batı yönünde 25 m. uzunluğunda bir cadde kurulmuştur. Şehir Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra şehirde yeni yapılar inşa edilmiştir. I. Velid dönemi yapılan Ümeyye Camii en önemli eserdir. Caminin avlusunda ise beytü’l-mal hizmeti veren bir yapı inşa edilmiştir. Yine Muaviye döneminde el-Hadra adında bir saray yapılmıştır. Ancak bu saray Abbasiler döneminde hapis haneye çevrilmiştir. Şam planında H.V/M. IX-XI. yüzyıldan sonra önemli değişiklikler oluşmuştur. Şehirde doğrudan sokağa değil, sokak gerisindeki avluya açılan ev tipleri yaygınlaşmıştır.²¹

Şam, en eski zamanlardan beri önemli bir kültür merkezi konumunda olmuştur. X. yüzyıldan itibaren Ahd-i Atik ile Asurca metinlerinde bölgede bir Şam Arami krallığı bulunduğu ve bu krallığın MÖ. 732’de Asurlular tarafından yıkılmış olduğu nakledilmiştir. MÖ. VIII. yüzyılda Asurlular, MÖ. VII. yüzyılda Babilliler, MÖ. VI. yüzyılda Grekler ve MÖ. I. asırda ise Romalılar Şam’da hâkimiyet kurmuş devletlerdir. Bir süre İranlıların idaresinde kalan şehir tekrar Bizanslıların eline geçmiş ve 635’te Müslümanlar tarafından Bizans’tan alınmıştır.²² Şam, 661 yılından itibaren Emevi Devletinin başkenti, halifeliğin merkezi olmuştur. Abbasiler döneminde başkent Bağdat olsa da Şam önemini korumuştur. Sonraki yıllarda da farklı devletlerin hüküm sürdüğü

¹⁸ Remzi Kılıç, **Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 101-102.

¹⁹ Ebü’l-Fidâ, **Ebü’l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü’l-Büldân)**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 197.

²⁰ Samıkıran, s. 1.

²¹ Yılmaz Can, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, TDV Yayınları, Ankara 1995, s. 43-46.

²² R. Hartmann, s. 298-299.

Şam 1516 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından alınarak Osmanlı topraklarına katılmıştır.²³

Bölgenin farklı yaşam merkezi haline getirilmesi, bilimsel ve kültürel faaliyetlerin yayılması konusunda bölgeye önemli bir görev yüklemiştir. Bölge insanı “huruf-i heca” denilen 28 harfli alfabeği geliştirip yaymışlardır.²⁴

Ortadoğu ve Akdeniz ülkesi olan Suriye²⁵, Osmanlı hâkimiyeti döneminde bugünkü Irak’ın bir kısmı ile Filistin, Lübnan ve Ürdün’ü de kapsamaktaydı. İngiliz ve Fransızların Birinci Dünya savaşıdan sonra bu toprakları paylaşmaları Filistin, Lübnan ve Ürdün devletlerinin teşekkülü ile asıl Suriye oluşmuştur.²⁶ Bugünkü Suriye’nin temelleri Sykes-Picot gizli antlaşmasına dayanmaktadır.²⁷ Ülkenin kuzeyinde en uzun kara sınırını oluşturan Türkiye, doğusunda zengin petrol yataklarına sahip Irak, güneyinde Ürdün, güneybatısında Lübnan ve İsrail yer almaktadır. 188.180 km²’lik yüzölçüme sahip olan ülkenin resmi adı el-Cumhuriyyetü’l-Arabiyyetü’s-Suriye, başkenti Şam, diğer önemli şehirleri Halep, Humus ve Lazkiye’dir.²⁸ Suriye bulunduğu coğrafi durum nedeni ile önemli bir stratejik konuma sahiptir. Bu stratejik öneminden dolayı tarihin ilk çağlarından itibaren birçok istilaya uğramıştır. Suriye Mısır ile Anadolu arasında bir köprü vazifesi görmesi nedeniyle bu iki bölgede kurulan devletler, daima Suriye’ye sahip olmak istemişlerdir. Osmanlı Memluklu mücadelesinin Suriye üzerinde yoğunlaşmasının nedeni bölgenin bu özelliklerinden dolayıdır.

Suriye kesiminde kıyı boyunca kuzeyden güneybatıya doğru iki sıradağ bulunmaktadır. Batıda Cebel-i Ensariye ve Lübnan dağları kıyı boyunca bazen kıyıya yaklaşarak bazen de kıyıdan uzaklaşarak devam ederler. Anti Lübnan dağları ise güneydeki Hermon sıradağlarına kadar uzanmaktadır.²⁹ Batıdaki dağlık yapı doğuda yerini ortalama yükseltisi 400-600 m. civarında olan ve 200 metreye kadar inebilen hafif dalgalı, geniş plato düzlüklerine bırakır. Anti Lübnan dağları üzerindeki Hermon dağı 2814 m. ile ülkenin en yüksek yeridir. Ensariye dağlarıyla Akdeniz arasındaki dar şeritte küçük kıyı ovaları yer almaktadır. Süveyda-Tedmür-Deyrizor hattının güneyinde kalan bölgede Badiyetüşşam, Şamiye ve Badiye gibi adlarla bilinen geniş çöl alanları

²³ Sami, s. 2159.

²⁴ Corci Zeydan, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 87.

²⁵ Emin Atasoy, **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 2003, s. 686.

²⁶ Umar, s. 2.

²⁷ Kasalak, s.70.

²⁸ Cemalettin Şahin, “Suriye”, **İA, TDV**, İstanbul 2009, c.XXXVII, s. 544.

²⁹ Umar, s.2-3.

bulunmaktadır. Genelde hafif dalgalı bir topografyaya sahip çöl alanında yer yer tuzlu bataklık ve vahalar göze çarpmaktadır.³⁰ Suriye'deki akarsuların büyük kısmı çorak topraklarda kaybolmaktadır. Ülkenin en önemli nehri olan Asi nehri kaynağını Lübnan ve anti Lübnan arasındaki El-baka çukurundan almaktadır. Barada akarsuyu ise Şam civarını suladıktan sonra çölde bataklıklar oluşturarak kaybolmaktadır. Türkiye'den giden Fırat nehri de Suriye için büyük önem taşımakta olup bu nehrin geçtiği alanda birçok vaha yer almaktadır.³¹ Akarsular tarımda sulama için büyük önem taşıdığından üzerlerine birçok baraj yapılmıştır.

Batı kesimlerinde hüküm süren Akdeniz iklimi doğuya doğru gidildikçe değişmekte ve yağış miktarı azalmaktadır. Sıcaklıklar artmakta, merkezi bölgelerde ve güneydoğuda çöl şartları hâkim olmaktadır. Akdeniz ikliminin görüldüğü batı kesiminde makinin yaygın olduğu Akdeniz bitki örtüsü, geri kalan büyük kesimde ise yarı kurak iklim şartlarında gelişen step formasyonu görülmektedir.³²

Suriye, bulunduğu bölgeden ötürü stratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Mısır ile Anadolu arasında köprü vazifesi görmesi nedeniyle bu iki bölgede kurulan devletler devamlı olarak Suriye'ye hâkim olmak istemişlerdir. Bu nedenle tarihin ilk çağlarından itibaren birçok istilalara uğramıştır.³³ Suriye'nin coğrafi ve stratejik önemini Patric Seale şöyle ifade etmektedir: *"Suriye üzerinde doğrudan bir hâkimiyete sahip olunmadıkça hiç kimse Ortadoğu'yu kontrol altında tutamaz."*³⁴

Suriye, 23 milyon civarındaki nüfusuyla tam anlamıyla mozaik bir yapıya sahiptir.³⁵ Sünniler, Lazkiye ve el-Süveyda hariç, Suriye'nin tamamında çoğunluğu oluştururlar. Cebel-i Duruz diye bilinen el-Süveyda'da nüfusun % 87,6'sını Dürzîler oluşturmaktadır. Bu bölgede Rum Ortodoks ve diğer Hristiyan unsurlar da bulunmaktadır. Suriye'deki İsmaililerin büyük bir bölümü ise Selemiyye ve Masyaf civarında yaşamaktadır. Suriye'de Nusayriler, Dürzîler ve İsmaililer toplu halde yaşayan ancak azınlık olan dini gruplardır. Bugün Suriye'de 2,5 milyon civarında Türkmen'in yaşadığı tahmin edilmektedir. Türkmenlerin bir kısmı günlük hayatta Türkçe konuşurken bir kısmı ise asimile olarak kültürel değerlerinin tamamına yakını kaybetmiştir. Türkiye

³⁰ Şahin, s. 544-545.

³¹ Umar, s. 4.

³² Şahin, s. 545.

³³ Umar, s. 2.

³⁴ Umar, s. 3.

³⁵ Ahmet Bağlıoğlu, "Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri", **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, S.6/2, 2013, s. 506

sınırına yakın bölgelerde, Halep, Lazkiye, Rakka, İdlip, Hama, Humus, Kuneytire, Dera, Şam, Golan civarlarında yoğun Türkmen nüfus bulunmaktadır. Ayrıca dağınık biçimde pek çok Türkmen köyü diğer bölgelerde de vardır. Lazkiye bölgesinde bulunan birkaç köy dışında Türkmenlerin tamamına yakını Sünni Müslümandır. Kürtler, Halep vilayetinin kuzey-kuzeybatı kısmı ve Haseke vilayetinin Türkiye ile sınır olan kesiminde yoğunlaşmaktadır. Nusayrilerden sonra en büyük azınlık gruptur.³⁶

Bu bilgiler doğrultusunda İslam dünyasının önemli tarihi şehirlerinden Şam'ın siyasi tarihini ele almaya çalışalım.

1.2. İlk Dönem Şam

Şam, tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli ırkların yerleştiği bir saha üzerinde yer alan bir bölgedir.³⁷ Bölge, Mısır, Mezopotamya, Arabistan ve Anadolu arasında bir geçiş alanı olması, ticari ve kültürel yönden gelişmiş olması ve bulunduğu stratejik önem dolayısıyla tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli kavimlerin egemenliği altına girmiştir. Şam'da MÖ. 2500 lerde Akadlar hâkimiyet kurmuşlardır. Ancak daha sonra Akadların hâkimiyetine son veren Sümerler zamanında bölge kültürel ve ticari açıdan önemli gelişmeler kaydetmiştir. Babiller döneminde de bölge ticari ve askeri önemini sürdürmüştür. Hititler hâkimiyeti altında olduğu dönemlerde, Mısırlılar ile Hititliler arasında bir mücadele alanı halini almış ve bu mücadele sonunda yapılan Kadeş Savaşı ve antlaşmasıyla Mısırın bölgedeki hâkimiyeti son bulmuştur. Fenikeliler bölgeye hâkim oldukları sırada ticaret konusunda ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Fenike şehir kolonileri olan Sayda ve Sur bu sırada önemli ticaret merkezleri haline gelmiş ve böylece diğer devletlerin ilgilerini çekmiştir. Fenikelilerden sonra MÖ. VIII. yüzyılda bölgenin tümünü hâkimiyeti altına alan Asur hükümdarı Saragon döneminde de Şam ticari önemini korumuştur. Romalılar döneminde bir eyalet merkezi olarak yönetilen bölge, Roma'nın ikiye bölünmesi ile Doğu Roma toprakları hâkimiyetinde kalmıştır. Ancak bu dönemde Bizansın zayıf olması Şam bölgesinin Müslümanlar tarafından fethini kolaylaştırmıştır.³⁸

Arabistan halkı İslam'dan önce kendileri ile aynı etnik kökene sahip bölge halkı ile ticari ilişkiler içindeydi. İslamiyet dönemine gelindiğinde ise bölge ile olan ilk münasebet Hz. Muhammed'in davet mektupları vasıtasıyla başlamıştır. Gassani Emiri

³⁶ Bağhoğlu, 506-507

³⁷ Sevda Özkaya, "Bilad-ı Şam'ın Etnik Yapısı", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, c.X, S.II, Elazığ 2012, s.58.

³⁸ Umar, s.4- 5.

Şurahbil b. Amr, Hz. Peygamber'in Susra-Filistin valisine gönderdiği elçisini yakalatarak öldürtmüştü. Bunu savaş sebebi sayan Hz. Peygamber'in gönderdiği İslam ordusuyla bölgede bulunan Bizans ordusu arasında Ürdün'ün güneyinde Mute Savaşı yapılmıştır (H.8/M.629).³⁹ Bundan bir yıl sonra, Bizans imparatoru Herakleios'un Medine'ye karşı saldırı hazırlığı içinde olduğuna dair gelen haberler üzerine Hz. Muhammed 30.000 kişilik bir orduyla Tebük Seferi'ne çıkmıştır. Yaklaşık yirmi gün beklenen alanda Bizans ordusu karşılarına çıkmayınca bölgedeki yerel emirliklerle cizye ödemeleri ve İslam devletinin egemenliğini tanımaları şartıyla antlaşmalar yapılarak Medine'ye dönülmüştür.⁴⁰

1.3. Dört Halife Döneminde Şam

Hz. Muhammed döneminde başlayan bölge ile ilişkiler dört halife dönemi ile daha fazla artmıştır. Hz. Ebubekir, Ridde savaşlarının ardından bölgeye geniş çaplı bir fetih hareketi başlatmaya karar vermiştir. Gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra Müslüman ordular H.12 (M.633) yılından itibaren Şam topraklarında farklı bölgelerde karargâh kurmuşlardır.⁴¹ Her biri 3.000 kişilik üç ayrı askerî birlik sırasıyla Amr b. As, Yezid b. Ebî Süfyân ve Şurahbil b. Hasene komutasında bölgeye sevk edilerek askerî harekât başlatılmıştır. Yezid ve Şurahbil, Tebük ve Ma'an istikametini tutmuşlar, Amr ise herhangi bir müşterek hareket halinde başkumandanlık vazifesine geçmesi kararlaştırılmış bir şekilde Eyle üzerinden geçen sahil yolunu tutmuştur. Kısa bir müddet sonra başkumandanlık görevine getirilen Ebu Ubeyde b. Cerrah ise kuvvetinin başında iken Medine-Şam arası eski ticaret yolu üzerinde bulunan "Hacılar Yolu" nu tutmuştur. Ölü denizin güneyinde yer alan arazideki ilk karşılaşmada Yezid ordusunun karargâhı Filistin sahilindeki Caesarea'de (Kaysariye) bulunan Filistin komutanı Sergius'a karşı bir zafer elde etmiştir. Ancak diğer kısımlarda Bizanslılar üstünlük elde etmişler ve Müslüman orduyu devamlı askeri baskı altında tutmuşlardır. Bu arada Halid b. Velîd, Hz. Ebubekir tarafından hemen Suriye cephesinde bulunan arkadaşlarına destek olma emrini almıştır.⁴² Halifenin emriyle Irak cephesinden Suriye cephesine geçen Halid b. Velîd, Dimaşk'ın güneyinde yer alan Mercirahit'te Gassani birliklerini yenilgiye uğratmıştır (18 Safer 13/23 Nisan 634). Güneye doğru ilerleyerek bölgedeki komutanlarla birlikte, Busra

³⁹ Taberî, **Tarih-i Taberî**, çev. M. Faruk Gürtunca, c. III, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 248-251.

⁴⁰ Cengiz Tomar, "Suriye", **İA., TDV.**, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 546.

⁴¹ Adem Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)**, c. II, İstanbul 2011, s.85-86.

⁴² Philiph K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, İstanbul 2011, s.210-211

ve bu şehrin içinde yer aldığı Havran bölgesini barış yoluyla fethetmişlerdir. Ardından kuzeye yönelen Halid b. Velîd, Ecnadeyn’de Amr b. As’a yetişmiştir. Başkumandanlığını Halid b. Velîd’in yürüttüğü Ecnadeyn Savaşı’nda 100.000 kişilik Bizans ordusuna karşı kazanılan büyük zaferle Suriye’nin kapıları Müslümanlara açılmıştır (28 Cemaziyülevvel 131/30 Temmuz 634).⁴³

Şam bölgesi fetihleri, Hz. Ebubekir’in vefatından sonra halifelik görevini üstlenen Hz. Ömer döneminde daha da genişlemiştir.⁴⁴ Bu dönemde Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında yer alan Halid b. Velîd, Amr b. As ve Yezid b. Ebu Süfyan orduları büyük başarılar elde etmişlerdir. Hz. Ebubekir döneminde uygulanan savaş taktikleri Hz. Ömer döneminde daha planlı şekilde yapılarak kısa süre içerisinde Şam fetihleri gerçekleştirilmiştir.⁴⁵ Fihl ve Mercüssuffer’de kazanılan zaferlerin ardından H.14/M.635 yılında Dımaşk/Şam fethedilmiştir. Dımaşk’ın fethedildiğini öğrenen Bizans imparatoru, Humus’tan Antakya’ya çekilmiştir.⁴⁶ Ebu Ubeyde b. Cerrah ve Halid b. Velîd öncülüğünde gerçekleştirilen fetih sonunda Şam halkı anlaşma yapmak istemiştir. Böylece barış anlaşması imzalanmıştır. Halid b. Velîd’in yerine tayin edilen Ebu Ubeyde döneminde de anlaşmanın aynı şekilde devam ettiği gelen rivayetler arasındadır.⁴⁷

Bu dönemde Hama, Ba’lebek ve Humus şehirleri de Müslümanların eline geçmiştir. Müslümanların bölgedeki başarıları üzerine hâkimiyetinin tehlikeye girdiğini gören Herakleios, Hristiyan Arapların ve Ermenilerin de katıldığı yaklaşık 200.000 kişilik bir orduyu hazırlamıştır. Bu gelişme karşısında Halid b. Velîd de, Humus ve Dımaşk’taki kuvvetleri çağırarak ve sayıları 24.000 kadar olan askerleriyle Yermük vadisine gelmiştir. H.15/M.636 tarihinde yapılan büyük savaşta Bizans ordusu ağır bir yenilgi yaşamıştır. Müslüman kadınların bile savaştığı Yermük zaferi sonucunda Bizans’ın bölgedeki direnci tamamen kırılmıştır. Bölgeden çekilmek zorunda kalan Bizans İmparatoru “Ey Suriye, sana selam olsun. Düşman için ne güzel bir ülkesin.” sözleriyle oradan ayrılmıştır.⁴⁸

İslam orduları daha sonra Suriye’nin kuzeyine yönelerek buraları da cizye karşılığında almışlardır. Fetihlerden sonra Suriye’nin güneyi ve merkezi kısımları

⁴³ Belâzurî, **Futuhu’l- Bıldan**, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 160-165.

⁴⁴ Tomar, “Suriye”, s. 546.

⁴⁵ Apak, C.II, s. 145.

⁴⁶ Taberî, s.409-411.

⁴⁷ Halife b. Hayyat, **Tarihu Halife b. Hayyat**, çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001, s. 155.

⁴⁸ Belâzurî, s. 190-195.

Dımaşk, kuzey bölgeleri Humus cündüne⁴⁹ bağlanmıştır.⁵⁰ Bölge halkı ile yapılan anlaşma sonucunda halk vergi şartı ile şehirlerinde güven içinde yaşamışlardır. Böyle olunca şehri fetheden Müslümanlar kendileri için şehir kenarında ikametgâh oluşturmuşlardır. Şehre yerleşen Müslümanlar güneyde bulunan sur duvarının yanında ufak bir mescit inşa etmişlerdir. Daha sonra Aziz Lohannes Kilisesini Hristiyanlarla ortaklaşa kullanmışlardır. Bir dönem sonra ise kilise yanında bir cami inşa etmişlerdir.⁵¹

Suriye valiliğini, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde Muaviye yapmıştır.⁵² Muaviye'nin valiliği Suriye tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir.⁵³ Hz. Osman döneminde, Suriye valisi Muaviye'nin ısrarları sonucunda Suriye sahillerinde ilk İslam donanması oluşturulmuştur.⁵⁴ Hz. Ali, halifeliği döneminde, Muaviye liderliğinde hareket eden Şam halkı ile sorunlar yaşamıştır. Bunun başlangıcı da yapılan vali değişikliğidir. Sehl b. Huneyf'i Şam, Osman b. Huneyf'i Basra, Ebu Eyyub el-Ensari'yi Medine, Kays b. Sa'd b. Ubade'yi Mısır'a vali tayin etmiştir. Ancak bu değişikliği kabul etmeyen Muaviye Şam'a yeni atanan valiye görevini devretmediği gibi, Hz. Osman'ın kanı üzerinden bölge halkını halifeye karşı kışkırtmaya başlamıştır. Yapılan propagandalardan etkilenmiş olan Şam halkı Hz. Osman'ın katilleri öldürülmedikçe Hz. Ali'ye biat etmeyeceklerini ilan etmişlerdir. Hz. Ali Şam'dan gelen olumsuz haberlere istinaden Muaviye'yi yeniden itaate çağırması olsa da bu girişimleri sonuçsuz kalınca savaş kararı almıştır. Öncesinde savaş hazırlıkları yapmış olan Muaviye, Hz. Ali'nin üzerlerine gelmekte olduğu haberini alınca H.36/M.656 sonlarına doğru Şam'dan Irak istikametine doğru yola çıkmıştır. Şam'da yirmi seneye yakın valilik yapan Muaviye, bu görevi boyunca kendisine son derece itaatkâr, güçlü bir ordu meydana getirmiştir.⁵⁵ Muaviye, Şam halkının desteğinden emin olduğu için gücüne güvenerek Hz. Ali'ye karşı itaatsiz davranmıştır. Sıffin denilen yerde savaş için karşı karşıya gelinmiş olmasına rağmen Hz. Ali itaat çağrısını yinelemiştir. Bu doğrultuda Muaviye'ye gönderdiği heyet bir sonuç alamadan dönünce çarpışmalar başlamıştır. Savaş esnasında tekrar Muaviye'ye heyet gönderen Hz. Ali, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle suçlanmaya devam etmiştir. Savaş

⁴⁹ Cünd; Asker, asker topluluğu. Bkz. Ahmet Doğan, **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 96.

⁵⁰ Tomar, "Suriye", s. 546.

⁵¹ İbn Asakir, **Tarihu Dımaşkü'l-Kebir**, c. I, Beyrut 1987, s. 200.

⁵² Umar, s.6.

⁵³ Tomar, "Suriye", s. 546.

⁵⁴ Hakkı Dursun Yıldız (haz.), **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c. II, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 199.

⁵⁵ Abdulhalik Bakır, **H. Ali Dönemi**, Ankara 1991, s. 25.

Şamlıların hezimetıyla sonuçlanacakken Amr b. As'ın tahkim çağrısı ile olaylar değişmiştir. Şam askerleri Kur'an sayfalarını mızraklarına takarak Irak ordusunu Kur'an'ın hakemliğine çağırmışlardır. Böylece savaş sonuçlanamadan bitmiştir. Iraklılar Ebu Musa el-Eşari'yi, Şamlılar da Amr b. As'ı hakem tayin ettikten sonra taraflar tahkim antlaşmasını imzalamışlardır (H.17 Safer 37/M.4 Ağustos 657). Hakem heyetinin görüşmeleri sonucunda Hz. Ali'nin azledilmesine ve yeni bir halife seçilmesine karar verilmiştir. Hakem olayı sonucunda Şamlılar dönüş yolunda Muaviye'ye halife olarak biat etmişlerdir. Hz. Ali yeniden Şam'a hareket etmek istemişse de bu defa Hariciler buna engel olmuşlardır.⁵⁶

Hz. Ali'nin Hariciler tarafından şehit edilmesi ile (H.40/M.661) Şam artık İslam devletinin merkezi konumuna gelmiştir.⁵⁷

1.4. Emeviler Döneminde Şam

H.41/M.661 yılında Emevi Devleti'nin kurulması ve Şam'ın yeni fethedilen bölgelere de yakın olması hilafet merkezinin buraya taşınmasını gerekli kılmıştır. Böylece şehrin önemi daha da artmıştır.⁵⁸ Devletin sınırları Buhara'dan Kayrevan'a, Güney Yemen'den İstanbul sınırlarına, Hicaz bölgesine, Şam'a, Cezayir'e, Irak'a, Ermenistan'a, Mısır'a, Fas'a, Anadolu ve İran'a, Horasan ve Ceyhun nehrinin diğer yakasına kadar ulaşmıştır.⁵⁹ Henüz valiliği döneminde Şam'da hâkimiyetini kuran Muaviye b. Ebu Süfyân Şam'da ikamet etmiştir. Diğer yerleşim merkezlerine de Suriye halkından yöneticiler atamıştır.⁶⁰

Muaviye döneminde Şam birçok açıdan gelişme göstermiştir. Öncelikle bölge idari açısından Suriye, Irak, Mısır ve Hicaz olarak dörde ayrılmıştır. Muaviye bu bölgeleri yönetecek idarecileri belirlemiştir.⁶¹ Muaviye yine valiliği döneminden itibaren kendine bağlı güçlü bir ordu oluşturmuştur. Şehrin nüfusunun artması dolayısıyla surların dışındaki kalan bahçelik alanlar yerleşime açılmıştır.⁶² Muaviye, valiliği döneminde iken şehir merkezinde bulunan sarayı düzenleterek kendisi için konut yaptırmıştır. Bu saray

⁵⁶ Apak, c. II, s. 286-371.

⁵⁷ Umar, s. 6.

⁵⁸ Zeydan, s. 567.

⁵⁹ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. XXXIX, S. I, Ankara 1999, s. 147.

⁶⁰ Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyân**, Ankara 2010, s. 154.

⁶¹ Aycan, "**Gelişmeler**" s. 147.

⁶² Tomar, "Şam", s.311

şuan ki el-Hadra Sarayıdır.⁶³ Bunun dışında bir de Daru'l-Hayl adında bir elçiler evi oluşturulmuştur.⁶⁴

Fethedildiği yıllarda Dımaşk ve Humus cündlerine ayrılmış olan Suriye'de Yezid b. Muaviye döneminde kuzey bölgelerinin bağlandığı Kınnesrin cündü oluşturulmuştur.⁶⁵ II. Muaviye dönemine gelindiğinde II. Muaviye'nin halifeliği bırakması ile oluşan siyasal kriz ortamında şehirde önemli sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntılar özellikle isyan hareketleri olarak görülmüştür. Şam'daki devlet işlerini yöneten Kaysiler'in reisi Dahhak b. Kays, Emevi devlet adamları tarafından halife seçilen I. Mervan'a biat etmeyerek Abdullah b. Zübeyr lehine isyan başlatmıştır. Ancak Mercirahit'te cereyan eden savaşta öldürülerek isyan sona erdirilmiş böylece Mervan Şam'a hâkim olmuştur (H.65/M.684).

Şehirde azınlık konumunda olan Müslümanlar Abdülmelik b. Mervan'ın halifeliği döneminden itibaren çoğunluk halini almışlardır.⁶⁶ Devlet dairelerinde mahalli dillerde yazılan divanların Arapçaya çevrilmesiyle Hristiyan memurların yerini Müslümanlar almaya başlamıştır. Giderek güçlenen Emevi Devleti Şam'ın da İslam dünyasındaki konumunu daha önemli bir hale getirmiştir.

I. Velîd zamanına gelindiğinde İslam topraklarının genişlemesinin yanında imar faaliyetlerinde de gelişme yaşanmıştır. Bu faaliyetlerden en önemlisi Dımaşk' ta yapılmıştır. H.1./M.7. yüzyıl sonlarına gelindiğinde şehirde Müslümanların oranı büyük ölçüde artmıştır.⁶⁷ Emeviler şehir halkını memnun etmek için birçok imar faaliyetinde bulundukları gibi, bölgenin kültürel alanda da gelişmesine büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.⁶⁸

İnşaat meraklısı olarak bilinen I. Velîd döneminde şehirde geniş çaplı bir imar faaliyeti olmuştur. Bu dönemde, Muaviye b. Ebu Süfyân döneminde inşa edilen Hadra Sarayı genişletilmiştir. Özellikle şehrin simgesi halini almış olan Emeviyye Camii yine bu dönemin eseridir. Caminin bulunduğu yerde MÖ. I. asırda Romalılar tarafından "Jüpiter Mabedi" olarak yapılmış bir bina var imiş. Mabet daha sonra Hristiyanlar tarafından alınarak kiliseye dönüştürülmüştür. Şam Müslümanlar tarafından fethedildiği zaman Hristiyanlarla birlikte paylaşılan alan, I. Velîd döneminde tamamen camii olarak

⁶³ İbn Asakir, c. I, s. 244.

⁶⁴ İbn Asakir, c. II, s. 257.

⁶⁵ Tomar, "Suriye", s. 546-547

⁶⁶ Ramazan Altınay, **Emeviler de Günlük Yaşam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, s. 90.

⁶⁷ Tomar, "Şam", s.311.

⁶⁸ Umar, s. 6

inşa edilmiştir.⁶⁹ Caminin inşaatı için Hindistan, Mağrib, İran, Bizans ve Mısır gibi ülkelerden birçok sanatçı ve usta getirilmiştir. Böylece ihtişamlı bir yapı ortaya çıkmıştır.⁷⁰ Emeviler, Şam'ı İslam dünyasının dinî, siyasi ve kültürel merkezi haline getirmek için büyük çaba göstermiş ve bunu başarmışlardır. Yapılan bu faaliyetlerle alakalı I. Velîd ve ondan sonra gelen halifeler dönemi için şöyle söylenmiştir: “*Dımaşk halkı Velîd zamanında büyük binalardan ve onların güzelliklerinden, Süleyman b. Abdülmelik zamanında yemek çeşitlerinden, Ömer b. Abdülaziz devrinde dinden ve Kur'an'dan bahsederdi.*”⁷¹

Emeviler döneminde bölge, şehir nehirleri ve su kanalları ile de diğer şehirlerden farklı muhteşem bir alan halini almıştır. Yapılan yedi ana kanal sayesinde her evin önünde özel çeşmeler akıtılmış, evlere içme suyu getirilmiştir.⁷² Emevilerin son dönemlerine baktığımız zaman İbrahim b. Velîd'e isyan ederek Şam'ı ele geçiren II. Mervan'ın Emevi başşehirini Harran'a taşımak zorunda kalmasıyla Şam başkent olmaktan çıkmıştır (H.127/M.744). II. Mervan'ın Zap Suyu Savaşı'nda Abbasiler'e yenilmesinin ardından Şam bölgesi tamamen Abbasîlerin eline geçmiştir (H.132/ M.750).⁷³

1.5. Abbasiler Döneminde Şam

Abbasîlerin yönetim merkezini Irak'a taşımalarıyla birlikte Şam devlet merkezi olmaktan çıkarak Abbasiler'e bağlı bir eyalet konumuna düşmüştür. Bölgenin kuzeyinde Bizans sınırında yer alan şehirler önemini korumuş olsalar da Şam, Humus ve Halep gibi şehirler eski önemini yitirmiştir. Ticaretin Irak ve İran'da bulunan şehirlerde artması bölgenin ekonomik yapısını zayıflatmıştır. Diğer taraftan Kays ve Kelb kabileleri arasında Emeviler zamanından itibaren yaşanan gerilim Abbasiler döneminde tarım toprakları üzerindeki mücadele halini almıştır. Devlet kurulduğu ilk yıllarda birtakım isyan hareketleriyle karşılaşmıştır. Devletin kurucusu Ebu'l-Abbas'ın ölümü üzerine Şam'da bulunan amcası Abdullah b. Ali halktan biat almaya başlamıştır. Emevi yanlısı olan Şam halkı Abdullah b. Ali'ye biat etmiştir. Durumdan haberdar olan Ebu Cafer Mansur bölgeye Ebu Müslim komutasında büyük bir ordu göndererek olayı sonuçlandırmıştır (H.136/M.754). Mehdi döneminde ise Emevi hanedanından olan

⁶⁹ İbn Asâkir, c. I, s. 200; İrfan Aycan, İbrahim Sarıçam, **Emeviler**, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 148.

⁷⁰ Muhammed Süheyl Takkuş, **Emevi Devleti Tarihi**, çev. Mücahit Yüksel, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 123.

⁷¹ Aycan, Sarıçam, s.153.

⁷² Aycan, Sarıçam, s.153.

⁷³ Tomar, “Şam”, s. 311.

Abdullah b. Mervan, H. 161/ M. 778 yılında Şam bölgesinde ayaklanma girişiminde bulunmuştur. Ancak bu olay da kısa sürede bastırılmıştır.⁷⁴

Harun Reşid döneminde Suriye'nin idari yapılanmasında birtakım değişiklikler gerçekleştirilmiştir.⁷⁵ H.176/M.792-793 yılında Emevilerin ilk zamanlarından itibaren Kaysiler-Yemeniler şeklinde bölünmüş olan Arap kabileleri arasında Şam topraklarında asabiyet kavgaları görülmüştür. Geçmiş daha eskilere dayanan kabile çatışmaları, Harun Reşid döneminde daha da şiddetlenerek devletin otoritesini tehdit edecek düzeye ulaşmıştır. Duruma müdahale etme kararı alan halife, bölgeye baş vezirinin oğlu Cafer b. Yahya komutasında büyük bir ordu göndermiştir. Devleti uzun yıllar uğraştıran bu iç karışıklıklar H.180/M.796 yılında kontrol altına alınabilmektedir. H.187/M.803 yılında Dimaşk'da Mudariler ile Yemeniler arasında yeni bir çatışma zuhur etmiştir. Halife, Muhammed b. Mansur komutasında gönderdiği bir ordu ile bu hadiseyi de ortadan kaldırmıştır.⁷⁶ Ülkenin doğusunda yer alan yönetim bölgelerinde ise oldukça karışık durumlar yaşanmıştır. Uzun süreden beri İslam hâkimiyeti içerisinde yönetilen ve hatta İslamiyet'i kabul eden bölge halkı, yine de eski dinlerine, örf ve adetlerine, milli kültürlerine bağlı kalarak yaşamış ve yeni dini pek benimseyememişlerdir. Bu yüzden de çeşitli bahaneler öne sürerek devlete başkaldıran veya isyan edenlerle birlikte hareket etmişlerdir.⁷⁷ Abbasiler, Suriyelilerin idareye olan bu düşmanlıklarından dolayı Suriye'de baskı politikası uygulamışlardır. Bu baskı politikasının bir sonucu olarak da bölgede sürekli karışıklıklar çıkmıştır.⁷⁸

Abbasilerin zayıflamasıyla merkezi otoriteden ayrılan Şam, Mısır'daki Tolunoğulları'na bağlanmıştır. Ancak, daha sonra dönemin Abbasi yöneticileri tarafından Musul ve el-Cezire valisi İshak b. Kundacık el-Hazeri'nin⁷⁹ yönetimine bırakılmıştır. Tolunoğlu Ahmet'ten sonra yerine geçen oğlu Humareveyh döneminde İshak b. Kundacık, Şam ve Mısır bölgelerine fiilen hâkim olmak için mücadelede bulunmuştur. Ancak yapılan savaşlarda başarısız olmuştur. 905'te Tolunoğulları'nın yıkılmasından sonra ülkenin kuzeyi Halep'teki Hamdenilerin, güneyi ise Mısır'a egemen olan İhşidilerin egemenliği altına girmiştir.⁸⁰ Şam, daha sonraki dönemlerde Fatımilerin hâkimiyetine

⁷⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi(Abbasiler Dönemi)*, c. IV, İstanbul 2011, s. 64-65,117.

⁷⁵ Tomar, "Suriye", s. 547.

⁷⁶ Apak, c. IV, s.132-133.

⁷⁷ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.III, s. 136.

⁷⁸ Umar, s.6.

⁷⁹ Bkz. Nadir Özkuyumcu, "İshak b. Kundacık", *İA, TDV*, c. XXII, İstanbul 2000, s. 535-536.

⁸⁰ Bilal Gök, *Türk-Arap Münasebetleri Bağlamında İshak b. Kundacık el- Hazeri*, Kayseri 2016, s. 132.

geçmiştir. Sık sık yapılan vali değişiklikleri ile bölgeyi ellerinde tutmaya çalışan Fatımilerin Şam'daki hâkimiyetlerine Selçuklular son vermiştir.⁸¹

1.6. Selçuklu Devleti Döneminde Şam

Suriye'ye yönelik ilk Selçuklu fetih hareketleri hakkında bilgi veren en erken kaynaklar Arap, Süryani ve Bizans müellifleri olup, bunlara göre Suriye'ye ilk Türk girişi kronolojik olarak H.456/M.1063-1064 yıllarına denk gelmektedir. Bu ilk kaynaklara göre belirtilen tarihlerde Hanoğlu Harun isminde bir Türkmen beyinin önderlik ettiği bin kişilik bir Türkmen topluluğu Halep yöresine girmiştir. Arap kaynaklarında “İbn Han” olarak ismi geçen bu Türk komutanının, Türkistan hakanı Tamgaç hanın oğlu olduğu ve babasına isyan ederek Selçukluların hizmetine girdiği nakledilmektedir. Bu bilgilerden hareketle Selçukluların tarih sahnesine çıktığı andan itibaren Ön Asya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Suriye ve Filistin sınırlarında da Türklerin yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir.⁸²

Selçukluların, devletlerini kurmalarında en önemli mihenk taşlarından olan 1040 Dandanakan zaferinden sonra, ülke toprakları hızla genişletilirken aynı zamanda gözler batı yönüne de çevrilmiştir. Bu sebeple ilk dönemlerden itibaren Bizans hâkimiyetindeki topraklara akınlar düzenlenmiştir. Selçuklu emirleri ve Türkmen beyleri, XI. yy'ın ikinci yarısından itibaren birçok defa Suriye ve Filistin topraklarına gelerek, bu ülkelerin Selçuklu topraklarına katılmalarının hazırlıklarını yapmışlardır. Bunlar arasında Hanoğlu Harun, Afşin, Sunduk Kuzey Suriye'de⁸³ mücadele gösteren kişilerdendir. Türklerin bugünkü Suriye'ye gelişleri ise XI. yüzyıldan başlayarak XIX.yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Türklerin bölgeye yerleşmeleri, Büyük Selçuklu Devleti'nin Gaznelilerle yaptığı Dandanakan Savaşı sonrası gerçekleşmiştir. Özellikle Halep, Lazkiye, Trablusşam, Hama, Humus ve Şam bölgelerinde yoğun olarak yerleşmeler yaşanmıştır.⁸⁴ İlk dönemlerde yapılan faaliyetler, geçici birer fetih değil, kalıcı bir yerleşme isteğinin olduğunu göstermiştir.⁸⁵

Selçukluların ilk hükümdarlarından Sultan Alp Arslan'ın bölgede görülmesi “Suriye'ye giren ilk Türk hükümdarı” unvanını ona kazandırmış ve bu gelişme

⁸¹ Umar, s.7.

⁸² İbrahim Gök, “Türklerin Suriye'ye Girişi ve Süleymanşah”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 219-220.

⁸³ Nesimi Yazıcı, **İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi**, Ankara 2011, s.249.

⁸⁴ Yılmazçelik, s. 42.

⁸⁵ Yazıcı, s. 249.

Selçukluların bölgede kısa süre içinde iskân siyasetlerinin en önemli aşamasını geçmelerini sağlamıştır. Alp Arslan zamanında çok sayıda Türk topluluğu bölgeye gelmiştir.⁸⁶ Bizansın hücumları ve Fatımilerin tahriki karşısında daha fazla mücadele edemeyen Halep emiri ve Mısır valisi, Alp Arslan'ı bölgeye çağırmıştır.⁸⁷ Bunun üzerine Alp Arslan'ın değerli komutanlarından olan Emir Sandak (Sunduk) Anadolu'da fetihlere başlamıştır. 1069 yılı sonlarında Kuzey Suriye'ye gelerek Halep, Hama ve Humus yörelerine akınlarda bulunmuştur. Böylece Sandak, bölgenin ilerde Selçuklu hâkimiyetine geçmesinde etkili olacak bu harekâtı başarılı bir şekilde tamamlamıştır.⁸⁸

Alp Arslan, 1071' de Halep'i kuşatmış ve bu işle Atsız'ı görevlendirmiştir. Alp Arslan'ın vefatından sonra Atsız bölgede Fatımi hâkimiyetini tamamen sonlandırmak amacıyla kuşatmalarda bulunmuştur. Yaptığı mücadeleler sonucunda 1071-1076 yılları arasında Kudüs, Remle, Trablusşam, Tarebiye, Akka, Sayda, Humus ve Sur şehirlerindeki Fatımi hâkimiyetine son vererek daha önce birkaç defa muhasara ettiği Şam'ı fethetmeyi başarmıştır.⁸⁹ Kan dökülmeden alınan şehirde cuma günü Abbasi Halifesi Muktedi Biemrillah ve Sultan Melikşah adına hutbe okutulmuştur. Böylece Büyük Selçuklu Devletine bağlı Suriye Selçuklu Melikliği kurulmuştur. Dimaşk, kurulan Melikliğin merkezi olmuştur.⁹⁰ Alınan tedbirlerle şehir yeniden canlandırılarak, huzur ve refah ortamı oluşturulmuştur.⁹¹ Nitekim Melikşah zamanında güçlü bir konuma yükselen Atsız'ın pozisyonu iskân siyaseti ve Türk hâkimiyetinin Suriye ve Filistin havzasında yerleşmesi bakımından önemlidir.⁹² Ancak, Atsız'ın Mısır seferinde başarısız oluşu üzerine Tutuş bölgeye gönderilmiştir.

1078'de Sultan Melikşah tarafından Suriye Selçuklu Melikliğine atanan Tutuş ilk olarak Suriye ve Filistin'de Atsız'ın denetiminde bulunan yerleri kendi yönetiminde birleştirmiştir. Ülke genelinde huzur ve asayişini temin etmiştir. Bir kısım imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Melik Tutuş, Suriye'de ilk olarak 1060'dan beri Mirsadoğulları tarafından yönetilen Halep'e sahip olmak yolunda, Ukaylilerden Şerefüddeve Müslim ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.⁹³ Öte yandan Anadolu da

⁸⁶ İ.Gök, s. 220-223.

⁸⁷ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 169.

⁸⁸ Ali Sevim, **Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.24.

⁸⁹Abdulkerim Özaydın, "Selçuklular Zamanında Suriye'deki Bâtını Faaliyetleri", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.XII, İstanbul 2002, s. 196.

⁹⁰ Sevim, s. 40.

⁹¹ Yazıcı, s. 251.

⁹² İ.Gök, s. 227.

⁹³ Yazıcı, s. 251.

hâkimiyetini kurmuş olan Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah, Halep şehrini kuşatmıştır. Kendisine karşı koyan Müslim'i bertaraf eden Süleymanşah, Tutuş'a mağlup olarak hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Tutuş şehri kuşatmıştır. Bu sıralarda Tutuş, Sultan Melikşah'ın Suriye'ye yaklaşmakta olduğu haberini alınca Suriye içlerine çekilmiştir. Süleymanşah'ın ölümünden üzgün olan ve Tutuş'a karşı kızgınlığını bir mektup ile bildiren Sultan Melikşah Eylül 1086'da Suriye'ye doğru yola çıkmıştır. Sultan Melikşah 4 Aralık 1086'da Halep'e girmiştir. Halep kalesi muhafızlığını Nuh Türki'ye veren Sultan Melikşah şehrin valiliğine de Aksungur'u getirmiştir. Böylece bir süreden beri Kuzey Suriye'de devam eden buhran, Sultan Melikşah'ın müdahalesiyle sona erdirilmiş ve bölge doğrudan doğruya Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlanmıştır.⁹⁴

Fatımilerin meşhur veziri Bedrülcemali'nin 1089'da gönderdiği ordu Akdeniz kıyı şeridini takip ederek Sur, Sayda, Beyrut, Akka ve Cübeyl şehir kalelerini işgal etmiştir. Bunları Dımaşk'ın kuşatılması takip etmiştir. Bu gelişmeleri Melikşah'a bildiren Tutuş, Fatimilere karşı girişeceği harekette kendisine yardım edilmesini istemiştir. Sonuç itibariyle Büyük Sultan Melikşah'ın Mısır'ı alıp Fatımileri bütünüyle ortadan kaldırmak şeklinde özetlenebilecek olan mücadele tam olarak yapılamadığı gibi daha önce Selçukluların hâkimiyetinde bulunan Filistin ve Suriye'nin önemli kıyı şehirleri Fatımileri eline geçmiştir. Tutuş'un 1094 yılında Rey yakınlarında yapılan savaşta Sultan Berkıaruk'a⁹⁵ karşı yenilip öldürülmesinden sonra Suriye Selçuklu Devleti bütünlüğünü koruyamamış, Halep ve Dımaşk merkezli olmak üzere Tutuş'un oğulları Rıdvan ve Dukak'ın yönettiği iki küçük melikliğe bölünmüştür (1095-1104). Bu iki bölgenin de Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağımlılığı devam etmiştir.⁹⁶ Dukak'ın ölümünden sonra Dımaşk ve Kuzey Suriye Böriler'in (Tuğtekinliler) hâkimiyeti altına girmiştir (1104-1154).⁹⁷

Şam, 1154 yılında Nureddin Zengi⁹⁸ tarafından ele geçirilinceye kadar, bazı zamanlar Frankların saldırılarına maruz kalmıştır. Bu dönemde haçlılarla yapılan mücadeleler neticesinde şehri korumak için gerekli imar faaliyetleri artmıştır. Bunun

⁹⁴ Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c. VII, s.136-137,388-391.

⁹⁵ Berkıaruk; Sultan Melikşah'ın oğlu. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Berkıaruk", **İA., TDV.**, c. V, İstanbul 1992, s. 514-516.

⁹⁶ Yazıcı, s.255-256.

⁹⁷ Özaydın, s.197.; Tuğtekinliler dönemi için bkz, Coşkun Alptekin, **Dımaşk Atabeyliği(Tog-Teginliler)**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.

⁹⁸ Nureddin Zengi, Bkz. Bahattin Kök, "Nureddin Zengi", **İA., TDV.**, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 259-262.

dışında ilme verilen önem sayesinde medreseler artmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Şam “İslam’ın ileri karakolu” diye nitelendirilmiştir.⁹⁹

Nureddin’in 1174 yılında ölümüyle bölgeye hâkim olan Selahaddin Eyyubi döneminde Şam’daki parlak dönem devam etmiştir. Ancak Moğol istilasını ile Eyyubilerin Şam’daki hâkimiyeti sona ermiştir. Selahaddin Eyyubi’nin ölümünden sonra bölgeye bir başka Türk devleti olan Memlukler hâkim olmuştur. Memluk hükümdarı Baybars zamanında Şam büyük bir imar faaliyetine sahne olmuş ve ünlü Zahirîye medresesi bu zamanda yapılmıştır.

Şam kenti 1300 yılında Moğol istilasını ve 1400 yılında da Timur ordularının hücumları ile tahrip edilmiştir. Şehir eski ihtişamlı dönemlerine Osmanlı Devleti ile kavuşmuştur.¹⁰⁰

1.7.Osmanlı Devleti Döneminde Şam

Osmanlı döneminde Suriye bölgesi üç ana bölgeye ayrılarak yönetilmiştir.

- 1- Halep bölgesi: Halep, Antakya, İskenderun sahiline kadar devam eden bölge
- 2- Trablus bölgesi: Lazkiye sahilinden Lübnan sahiline kadar olan bölge
- 3- Dımaşk bölgesi: Irak sınırından Filistin ve Süveyş kanalına kadar devam eden bölge¹⁰¹

Yaklaşık dört asır Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Suriye, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan altın çağını yaşamıştır.

Yavuz Sultan Selim, 1516 yılında Suriye ve Mısır seferine çıkmıştır. Bunu öğrenen Memluklu Sultanı Kansu Gavri de Suriye’ye gelince iki ordu Mercidabık’ta 24 Ağustos 1516’da karşılaşmış ve çarpışma sonunda Memluklu ordusu yenilmiştir.¹⁰² Bu savaş sonucunda Memluk toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmiş, bunun yanı sıra İslam dünyasının önemli bir makamı olan halifelik de Osmanlıya geçmiştir. Yapılan bu seferin Yavuz Sultan Selim’in İslam birliğini oluşturmak adına yaptığı ilk sefer olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³

⁹⁹ Samıkıran, s.5.

¹⁰⁰ Yılmazçelik, s. 43.

¹⁰¹ Yılmazçelik, s. 43.

¹⁰² Umar, s. 9.

¹⁰³ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih**, c. I, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 106-108.

Yavuz, Mısır'ın ardından Halep'e geçmiştir. Şehir, halkının Osmanlı'ya bağlılığını bildirmesinden dolayı herhangi bir tahribata uğramadan alınmıştır.¹⁰⁴ Halep'in düşmesi Malatya, Divriği, Besni, Antep ve Kaletü'r-rum gibi Memluklerin Suriye sınırlarındaki diğer yerlerin de Osmanlıların eline geçmesine yol açmıştır.

Yavuz Sultan Selim, Halep Camii Kebir'inde Cuma namazını eda ettiği zaman hatibin, padişah için "Hakimu'l-Haremeyn" dediği, Yavuz'un ise "hayır Hadimu'l-Haremeyn deyiniz." şeklinde tashih ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁵

Ordunun ilerleyişi sürmüş, Hama, Humus, Trablus ve Kudüs halkı Osmanlıya bağlılıklarını bildirmişlerdir. Böylece kısa sürede tüm Suriye Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁰⁶

Padişah kışın dört ayını Şam'da geçirmiştir. Yavuz Sultan Selim boş zamanlarında bu büyük İslam şehrinin anıtlarını, İslam'ın şöhretli şeyhlerinden buraya gömülü bulunanların kabirlerini ziyaret etmiştir.¹⁰⁷ Osmanlı Devleti Suriye'de bulunan bazı nüfuzlu kişileri valiliklere atayarak bu yolla Osmanlı'ya bağlı kalmalarını sağlamıştır. Ancak bazı liderler şahsi çıkarları için Osmanlıya isyan etmişlerdir.¹⁰⁸ Bunlardan biri de Şam valisi Canberdi Gazali olmuştur. Canberdi, Suriye'nin gerçek ve fiili hâkimi haline gelmişti. Bununla da yetinmeyen vali, Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra (M.1520) kendi kendisine el-Melik'ul-Eşref ünvanını da vererek tamamen bağımsız olduğunu ilan etmiş¹⁰⁹ olsa da isyanı bastırılıp idam edilmiştir. 1659 yılında Halep valisi olup güçlenen Abaza Hasan Paşa da isyan etmiştir. Ancak Diyarbakır valisi Murtaza Paşa isyanı bastırarak isyancıları cezalandırmıştır. 1768 Osmanlı-Rus Savaşından faydalanan Zahir Ömer Akka da ayaklanmış, Ruslar bu isyanı desteklemek için Akka önlerine gelmişler lakin isyan bastırılmış ve Zahir Ömer affedilerek Sayda Eyaleti başına getirilmiştir. Ancak 1775'de tekrar isyan edince Osmanlı isyanı bastırdığı sırada Zahir Ömer öldürülmüştür. Ruslar Zahir Ömer isyanı ile Bulutkapan Ali Bey isyanını kendi emelleri çerçevesinde desteklemeye çalışmışlardır.¹¹⁰

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl boyunca Suriye'yi Osmanlı idari düzenine uygun bir yapıya kavuşturmaya çalışmıştır. Mülki ve askeri açıdan merkeze bağlı hale

¹⁰⁴ Umar, s.9.

¹⁰⁵ Joseph Von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, çev. Mehmet Ata, c. I, İstanbul 2005, s. 396.

¹⁰⁶ Umar, s.9.

¹⁰⁷ Hammer, s.397.

¹⁰⁸ Umar, s. 9.

¹⁰⁹ Ira M. Lapidus, **İslam Toplulukları Tarihi**, c. I, İstanbul 2002, s. 1001

¹¹⁰ Umar, s.9-10.

getirdikten sonra dinî ve adli teşkilatlanmada da Hanefi mezhebi merkezli kendi idari anlayışını yerleştirmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Şam'da yaptırdığı İbn'ul-Arabi Camii'nin ardından Kanuni Sultan Süleyman 1554-1559 yılları arasında planları Mimar Sinan'a ait Süleymaniye Külliyesi'ni inşa ettirmiştir. Lala Mustafa Paşa, Murad Paşa ve Koca Sinan Paşa gibi XVI. yüzyılın güçlü Şam Beylerbeyileri camiler, medreseler, hanlar ve kervansaraylar yaptırmışlardır. Diğer önemli merkez olan Halep de Osmanlı idaresinde büyük bir gelişme göstermiştir. Hüsrev Paşa ve Behram Paşa'nın valilikleri sırasında inşa faaliyetleri sürmüş, Trablusşam yeniden ticari faaliyetin yoğunlaştığı bir liman şehrine dönüşmüştür.¹¹¹

1798 yılında ise Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart, Mısır'ı işgal ederek Suriye'ye yönelmiştir. Napolyon'un Suriye'yi işgal edeceğini anlayan Cezzar Ahmet Paşa birtakım tedbirler almaya koyulmuştur. Napolyon bu sırada Suriye'deki Hristiyanların ayaklanarak kendisini destekleyeceğini düşünmüştür. Yafa, Remle, Hayfa'yı alan Napolyon, Cezzar Ahmet Paşa tarafından Akka'da durdurulduğu gibi, Hristiyan kesimden de umduğu yardımı görememiştir. Napolyon, Müslümanları da kendine çekmek için birtakım propagandalar yaptırmıştır. Ayrıca bu sırada ırkçılık ve mezhep ayrılıklarından faydalanarak Araplara bağımsızlık vaadinde bulunmuştur. Fransa bölge halkını Osmanlıya karşı kışkırtırken Osmanlı Devleti de yaptığı propagandalarla Müslümanları Fransa'ya karşı cihada çağırmıştır. Napolyon tüm uğraşlarına rağmen başarılı olamayacağını anlayınca Suriye'yi terk ederek Kahire'ye dönmüştür.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yapmış olduğu reform hareketleri bölge halkı tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmış, ekonomideki kötüye gidiş neticesinde isyanlar patlak vermeye başlamıştır. Özellikle Şam'da isyanlar artmıştır. 1825'te para sirkülasyonu üzerine yayınlanan ferman sonucunda Şam'da büyük bir kargaşa oluşmuştur. İsyancılar, Paşa'nın sarayını ateşe vererek kaleyi kuşatmışlardır.¹¹² Bu kargaşa ortamından kendine fayda sağlamak isteyen ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa olmuştur. Osmanlı tarafından Mısır'a vali olarak atanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa durumu fırsat bilerek saltanata başkaldırmış ve Mısır'da kendi hanedanlığını kurmuştur. Suriye'de de benzer otorite boşluğunu gören Mehmet Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa komutasında bir orduyu bu bölgeye göndermiştir. İbrahim Paşa 1832 de yaptığı Akka

¹¹¹ Şit Tufan Buzpınar, "Suriye", **İA, TDV**, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 551.

¹¹² Borisoviç Lutskiy, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi**, çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011, s.43-45, 69.

Kuşatması ile aldığı şehirler sonrasında Şam'a doğru ilerleyerek bölgedeki tüm toprakları hâkimiyeti altına almıştır.¹¹³ Böylece Mehmet Ali Paşa döneminde, tarihinde ilk defa bölge merkezli bir yönetim altına giren Suriye, Mehmet Ali Paşa'nın Batı ile olan yakın işbirliğinden dolayı son derece hızlı bir şekilde Avrupa'nın kültürel etkisi alanına girmiştir. Misyoner okulları ve birtakım sivil toplum örgütleri yoluyla faaliyet gösteren Amerikalı ve Avrupalı devletler bu dönemde oldukça rahat çalışma imkânına kavuşmuşlardır. Bağımsız Arap devleti kurma düşüncesinde olan Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa bu amaç doğrultusunda birçok reform hareketine girişmiştir. İbrahim Paşa tarımı kontrol altına alma amaçlı Suriye'de vergi düzenlemeleri yapmıştır. Yeni köyler kurulmasını sağlayarak kullanılmayan arazileri tarıma açmıştır. Sanayi ve ticaretin gelişmesi için de birçok çalışma yapmıştır. Ancak Suriye toplumunda yapılan bu yeniliklerden hoşnut olmayan bir gurup vardır.¹¹⁴ Bununla beraber bölgede baş gösteren dinsel ayrımların şiddete kayması sonucu isyan hareketleri ortaya çıkarak hızla coğrafyanın tümüne yayılmıştır. İbrahim Paşa'nın vergi politikalarından ortaya çıkan Dürzi isyanları ve halkın zorla askere alınarak silahtan arındırılma çalışmaları halkın isyan girişimlerini arttırmıştır.¹¹⁵ Bu dönemde Suriye topraklarını geri almak isteyen Osmanlı kuvvetlerinin 1839'da Nizip Savaşı'nda yenilgiye uğramasından sonra gelen noktayı kendi zararlarına gören Avrupa devletleri Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'den çekilmesini sağlamışlardır. Böylece bölge yeniden Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir.

Batılı devletlerin yardımıyla ülkede kontrolü yeniden sağlayan Osmanlı devletinin Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla Hristiyanlara eşit haklar vermesi Suriye'de Müslümanlar arasında tepkiyle karşılanmış ve hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Meydana gelen gerginlik ve hoşnutsuzluk Batılı devletlerin kışkırtmalarıyla daha da artarak şiddetli çatışmalara dönmüştür. Daha önceki yıllarda yaşanmış olan Marunî-Dürzi Savaşlarına bu defa da din temelli Müslüman-Dürzi ve Müslüman-Hristiyan çatışmaları eklenmiştir.¹¹⁶ Bu sırada Fransızlar, Marunîleri Türkler aleyhine isyana teşvik etmişlerdir. Arapça kitaplar bastırılmasının yanısıra Arap dili ile ilgili çalışmalarda bu dönemde büyük gelişme göstermiştir. M. Ali Paşa döneminde Avrupalıların kışkırtması ile başlayan Marunî-Dürzi mücadelesi 1841 de çatışmaların patlak vermesine yol açmıştır. Osmanlı

¹¹³ Sabahattin Samur, **İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1995, s.28-32.

¹¹⁴ Lutskiy, s.

¹¹⁵ Samur, s. 66.

¹¹⁶ M. Yaşar Soyalan, **Emevi Hanedanlığından Esed Diktatörlüğüne Suriye**, İstanbul 2013, s. 35-36.

Devleti her ne kadar kargaşa ve çatışma ortamını durdurmuşsa da aradaki düşmanlığı giderememiştir. Tam anlamıyla sona ermeyen olaylar neticesinde 1845 yılında çatışmalar ikinci kez yaşanmıştır. Küçük çaplı gelişen 1841 ve 1845'teki Marunî-Dürzi çatışmasından sonra Fransa ve İngiltere'nin de kışkırtmalarının etkisiyle 1860 yılında daha büyük bir çatışma çıkmıştır. Önce Hristiyanların Dürzilere saldırısıyla başlayan bu gövde gösterisi kısa sürede Şam'a kadar yayılmıştır. Osmanlı Devleti, Fuat Paşa'yı olayları bastırmakla görevlendirmiştir. Fransa da bir askeri kuvvet göndermiş, ancak Fuat Paşa Fransız kuvvetlerinin olaya müdahale etmesine fırsat vermeden düzeni sağlamıştır.¹¹⁷

Meşrutiyetin 1876 yılında ilan edilmesi diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi Suriye'de de büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Arap milliyetçileri meşrutiyet sayesinde yaşanan serbest fikir ortamından en iyi şekilde faydalanmaya çalışmışlardır. Ancak Suriyelilerin bu sevinçleri kısa sürmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının çıkması üzerine II. Abdülhamit meclisi kapatmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı Suriye halkını da ekonomi ve insan gücü bakımından ciddi şekilde etkilemiştir. Osmanlı ordusunun savaşı kaybedecek gibi görünmesi üzerine Şam, Beyrut ve Sayda'da bazı nüfuzlu liderler Osmanlı'nın çökmesi ile bağımsız bir Suriye Krallığı kurma hayali ile çalışmalar içerisine girmişlerdir. Bu olumsuzlukların yaşandığı Suriye'de Ziya Paşa, Ahmet Cevdet Paşa ve Mithat Paşa gibi tanınmış yetenekli devlet adamları valilik yapmıştır. Ahmet Cevdet Paşanın Suriye valiliği sırasında Avrupa basınında Suriye Araplarının Osmanlı aleyhine çalıştıkları, Mısır veya başka bir Avrupa devletine katılmak istedikleri yönünde birtakım söylentiler yayılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa ise Babıali'ye Arapların böyle bir fikir ve hareket içerisinde olmadıklarını bildirmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'dan sonra bölgede valilik görevinde bulunan Mithat Paşa, Arapların kazanılması amacıyla daha önce diğer vilayetlerde uyguladığı reform faaliyetlerini Suriye'de de uygulamaya çalışmıştır.¹¹⁸ Mithat Paşa, yönetiminin ilk yılında Suriye'de idari ve adli alanlar ile güvenlik alanında önemli gelişmeler sağlamıştır. Şam merkez sancağının yanı sıra Cebel Nusayri kazasının kurulması, zaptiye teşkilatının yenilenmesi, mahkemelerin sayısının artırılması ve hac organizasyonunda masrafları azaltıcı bazı düzenlemelerin yapılması, Paşanın Suriye'de gerçekleştirdiği hizmetlerden bazılarıdır. Ancak 1879 tarihinden itibaren merkezi hükümetle arası bozulan Mithat Paşa bölgedeki işlere kayıtsız kalmaya başlamıştır. Bu

¹¹⁷ Lutskiy, s. 119-127.

¹¹⁸ Umar, 12,13.

gelişme üzerine Şam'da birtakım ilanlar yayınlanmaya başlanmıştır. Bu durumu önlemek adına Mithat Paşa Suriye valiliği görevinden alınmıştır. Ne var ki, Osmanlı Devleti'ne karşı başlayan isyanlar sürmeye devam etmiştir.¹¹⁹

Suriye ve diğer Arap bölgelerinde ıslahat hareketleri ile Adem-i Merkezîyetçilik fikrinin artarak benimsenmesi üzerine II. Abdülhamit bölgede baskı ve kontrolü arttırmıştır. II. Abdülhamit Osmanlı imparatorluğunun zayıflaması ile Arap milliyetçilik taraftarlarının bir Arap halifeliği kurmak yönündeki çalışmalar içerisinde olduklarından şüphelenmiştir. Bu tehlikeyi önlemek için öncelikli olarak Arapları kazanmaya çalışmıştır. Bu yönde aldığı tedbirlerden en önemlisi Panislamizm politikasını Araplar arasında yaymak olmuştur. Panislamist politikanın bir gereği olarak Suriye ve diğer Arap bölgelerinde bazı reformlar gerçekleştirmiştir. II. Abdülhamit, yabancı devletlerin Arapları kışkırttıkları bilgisine sahip olduğu için İzzet Hulo, Necip Melhame Paşalar ve Abdülhüda gibi Suriyelileri etrafında toplayarak, Yıldız muhafızları arasına Araplardan oluşan bir tabur yerleştirmiştir. Bu uygulama da yine panislamist politika gereği yapılmıştır.¹²⁰

Hicaz demiryolu da Abdülhamit'in panislamist siyaseti doğrultusunda yaptığı çalışmalardandır. Bu demiryolu Abdülhamit'in tüm Müslümanlara ulaşması açısından önemli bir projedir. Abdülhamit'in 1908'e kadar sürdürdüğü panislamist harekete karşılık Arap milliyetçileri Suriyeli Abdurrahman Kevakibi'nin liderliğini yaptığı Arapların başkanlığında İslam intibahı tezi etrafında toplanmışlardır.¹²¹

II. Abdülhamit özel bir önem verdiği Suriye için her konuda samimi davranmıştır. Burası için tecrübeli idareci ve memurlar görevlendirmiştir. Ancak tüm bu iyi niyetle yapılan uygulama ve çalışmalar bölgeyi Osmanlı elinde tutmaya yetmemiştir.¹²²

II. Meşrutîyetin ilanıyla oluşan özgür ortamdan yararlanan Arap Milliyetçileri ayrılıkçı fikirleri toplumda daha rahat yayabilme imkânına kavuşmuşlardır.¹²³ Arap Diriliş Cemiyeti 6 Ağustos 1908 de halka açık bir toplantı yaparak meşrutîyete övgülerin sıralandığı konuşmalar yapılmıştır.¹²⁴

¹¹⁹ Şit Tufan Buzpınar, "Osmanlı Suriyesi'nde Türk Aleyhtarı ilanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.II, 1998, s. 81.

¹²⁰ Umar, s. 139-142.

¹²¹ Umar, s. 142.

¹²² Umar, s. 145.

¹²³ Soyalan, s. 37.

¹²⁴ Umar, s. 154.

II. Meşrutiyetin ilanı Halep'e de telgrafla bildirilmiştir. Halep yöneticisi hiç fırsatı kaçırmadan genel bir af ilan edilmesini gündeme yaymıştır. Böylece siyasi suçlardan hapiste bulunan mahkûmlara af çıkmıştır. Meşrutiyetle birlikte ittihatçılar da Halep'te bir takım faaliyetlere başlamışlardır.

Herkesin, hürriyeti kendine göre yorumladığı bu dönemde Araplar da hürriyet, özgürlük fikirlerini kendilerine göre şekillendirerek bağımsızlık kazanma düşüncelerine girmişlerdir. Umduklarının gerçekleşmediğini gören Arap milliyetçileri, bu kez de milliyetçilik meselesini konuşmaya başlamışlardır. Zamanla şahsi hedefler içerisinde olan kesimlerin de katılmasıyla ayrılık ve bağımsızlık fikri daha çok artmaya başlamıştır. Osmanlı devletinin Arap milliyetçi liderleri ikna için Arapları memurluklara ve ayan azınlıklarına tayin etmesi onları bağımsızlık fikirlerinden caydırmaya yetmemiştir. Ancak devletin Birinci Dünya Savaşına girmesi ile bu fikirlerin uygulanma fırsatı tamamen bitmiştir.¹²⁵

Birinci Dünya Savaşı sırasında askerî açıdan Osmanlı Devleti'nin önemli bir harekât merkezi olan Suriye, Mısır'da bulunan İngiliz askeri güçlerinin de başlıca hedefi olmuştur. Bölgeye vali tâyin edilen ve aynı zamanda Şam'da yerleştirilmiş olan Cemal Paşa Osmanlı IV. Ordu Komutanı olarak görev yapmıştır. Cemal Paşa bazı Arap liderlerinin İngilizler ve Fransızlar ile işbirliği içerisinde olmasından rahatsız olarak oldukça sert bir politika izlemiştir. Bir kısım Araplar, İngiliz ve Fransızların yapmış oldukları propagandalara inanarak bölgeye gelen Şerif Hüseyin ve Faysal'ın Osmanlıya karşı isyan fikrine ortak olmuş ve eyleme geçmişlerdir. 27 Haziran 1916'da Arabistan'da Şerif Hüseyin isyan hareketine başlamışken oğlu Faysal'da Suriye'de Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştır.¹²⁶ 1918'de yapılan işbirliğinin sonucunda Hicaz'a yerleştirilmiş olan İngiliz birlikleri Suriye'de 400 yıldır var olan Osmanlı hâkimiyetine son vererek bölgeyi işgal etmiştir.¹²⁷

1.8. Fransız Manda Yönetimi Altında Şam

Günümüz Suriye tarihi bu coğrafyanın bir Osmanlı vilayeti olmaktan çıktığı Birinci Dünya Savaşı'yla başlamaktadır. Tüm dünyanın ilgi alanı olan bu coğrafyayı İngilizler üç farklı şekilde paylaşmışlardır. 1915 Haziran- 1916 Mart arasındaki

¹²⁵ Umar, s. 154-202.

¹²⁶ Kasalak, s. 70.

¹²⁷ Soyalan, s. 39.

Hüseyin-Mcmahon yazışmaları ile Suriye'nin bir bölümü Mekke Şerifi Hüseyin'e vadedilmiştir. 1916 yılındaki Skyes-Pcot anlaşması ile Fransa'ya vadedilmiştir. 1917 yılındaki Balfour Deklarasyonu ile de Filistin, Yahudilere vadedilmiştir.¹²⁸ İtilaf devletlerinin Suriye'yi işgal etmesinin ardından bağımsız devlet kurma vaatleriyle isyan etmiş olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Şam'a girerek İngiltere'nin desteğiyle bölgede bir Arap hükümeti kurmuştur. Arap ileri gelenlerinin Şam'da topladığı Suriye Kongresi Faysal'ı Birleşik Suriye'nin Kralı ilan etmiş olsa da itilaf devletleri San Remo Konferansında 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes Picot Anlaşması gereğince Filistin'i İngiliz, Suriye ve Lübnan'ı da ayrı ayrı Fransız manda yönetimine teslim etmiştir.¹²⁹ 1920'de Suriye Fransızlar tarafından işgal edilerek Faysal geri gönderilmiştir. Böylece 1920'den 1946'ya kadar sürecek 26 yıllık fiili Fransız manda yönetimi dönemi başlamıştır.

Suriye'de Fransa'nın manda yönetimini genel hatlarıyla üç döneme ayırmak mümkündür:

- 1) 1920-1926 yılları arası; anlaşmazlık ve çatışmanın zirvede olduğu dönem.
- 2) 1926-1936 yılları arası; Fransa'nın politikalarında yumuşamaların görüldüğü dönem.
- 3) 1936-1946 yılları arası; bağımsızlık tartışmalarının ve olayların yoğunlaştığı 10 yıl. Fransa'nın manda yönetiminin son bulma sürecinin yaşandığı dönem.¹³⁰

Fransa'nın Suriye üzerindeki emellerinin başlangıcı Haçlı seferlerine kadar dayanmaktadır. Haçlı seferleri sırasında Fransız şövalyeleri Suriye'de krallıklar kurmuşlardır. Bundan yola çıkan Fransızlar Birinci Dünya Savaşı döneminde dahi Suriye'yi Fransa'nın bir parçası olarak görmüşlerdir. Fransa, Suriye'deki Lübnan dağı kıyısındaki Marunîlerle sıkı bir bağ kurmaya çalışmıştır.¹³¹ Marunîlerin koruyuculuğunu kendilerine görev sayarak, dini ve eğitim açısından faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹³² Ayrıca Fransa Suriye'deki ekonomik çıkarlardan da faydalanmak istemiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Akdeniz'de koloniler kurmak için Türk-Fransız dostluk siyasetini araç olarak kullanmıştır. Kapitülasyonlarla Suriye'ye girerek, bölge ile iktisadi bir bağ kurmuştur.¹³³

¹²⁸ Poyraz Gürson, "Suriye" Atılım Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2010, s. 27.

¹²⁹ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmanacı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 185-186.

¹³⁰ Soyalan, s. 40-45.

¹³¹ Umar, "Suriye'de Fransız Emperyalizmi", **FÜSBD**, c. XII, S. I, Elazığ 2002, s. 298.

¹³² Cleveland, s.244.

¹³³ Umar, "Emperyalizm", s. 298.

Fransa misyoner propagandası ve açtıkları okullar vasıtasıyla uzun bir süre Türklerle bir arada yaşamış olan Arap halkı arasında düşmanlık söylemi gerçekleştirmiştir. Fransa, Arap bağımsızlık hareketini ajanları ile bölgeye yayarken bunda hiçbir menfaat beklemediğini iddia etmiştir. Ancak bağımsızlık hareketini destekleyen şahısların Fransız okullarında okutulması Fransızların bu yöndeki çalışmalarını net bir şekilde ortaya koymuştur. Fransa, bölge üzerindeki emperyalist hedeflerini gerçekleştirme adına Suriye basınına da bu yönde kullanmıştır. El-Ahval, en-Nasır, Zahletü'l-Günah, es-Sebat gibi gazeteler Fransız taraftarı gazetelerdir. Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına katılmasıyla açılan Sina-Filistin Cephesi Fransızların emellerinin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.¹³⁴

Fransa, Suriye'ye tam olarak hâkim olabilmek için önce Faysal'a Fransız hâkimiyetini tanınması yönünde kesin bir uyarı yapmıştır. Ardından da sürenin dolmasını beklemeden işgal için harekete geçmiştir.¹³⁵ 26 Temmuz 1920'de Fransızlar Şam'ı alarak Büyük Suriye'yi bölmeye başlamışlardır. Suriye deki Fransız mandasının devam edebilmesinin, zayıf ve parçalanmış bir Arap milliyetçiliğine bağlı olarak gelişeceğini düşünmüşlerdir.¹³⁶ Kendi idarelerini uzatabilmek için yerli idari kurumlar oluşturulmasını teşvik etmişlerdir.¹³⁷ Amaçları önce milliyetçi his ve hareketleri önlemek adına Suriye'yi çeşitli idari bölgelere ayırmak, ardından da Fransız hâkimiyetini kolaylaştıracak yerli bir yönetim meydana getirmek olmuştur.¹³⁸ Bölge böl-parçala-yut anlayışı çerçevesinde 6 farklı yönetim merkezine ayrılmıştır. İçişlerinde yarı bağımlı dışişlerinde tam bağımlı bu bölgeler etnik ve dini yapıları göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur.¹³⁹ Bu çerçevede bölgeden ayrı Marûni Hristiyanların yoğun olduğu bir Lübnan devleti oluşturuldu. Siyasi parçalanmayı arttırmak isteyen Fransa, ayrı ayrı Alevi ve Dürzilerden oluşan iki devlette kurmuştur.¹⁴⁰ İlk bölünme 1920 yılında ayrı bir Lübnan Devleti oluşturularak başlamıştır. Lübnan Dağı olarak bilinen bölge Trablus, Sayda, Sur ve Beyrut ile oldukça verimli bir bölge olan Beka Vadisini Suriye'den ayırarak Lübnan topraklarını oluşturmuşlardır. Fransızlar Suriye'nin geri kalan bölgeleri için de aynı yöntemi benimseyerek Halep, Şam, Lazkiye ve Cebeli Dürzi'yi 4 ayrı eyalete ayırarak

¹³⁴ Umar, "Emperyalizm", s. 299.

¹³⁵ Umar, "Emperyalizmi", s. 301.

¹³⁶ Ayşe Tekdal Fildiş, **Günümüzde Suriye'de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış**, s. 58.

¹³⁷ Cleveland, s. 244.

¹³⁸ Fildiş, s. 59.

¹³⁹ Soyalan, s. 40.

¹⁴⁰ Cleveland, s. 245.

her birine özerklik hakkı tanımıştır. İskenderun sancağı ise ayrı bir özerk yapıya dönüştürülmüştür.¹⁴¹

Siyasi parçalama politikalarını daha da ilerleten Fransa, Suriye'nin bölgesel olarak toplu bir biçimde yaşayan iki azınlık grubunun (Nusayriler ve Dürziler) ayırt edici özelliklerini vurgulayarak bölgede mezhep çatışmalarının oluşmasını körüklemiştir. Şam'ın güneyinde 1922'de bulunan Cebeli Dürzi, Dürzilerin yoğun olduğu bir bölgeydi. Burada Fransız himayesi altında kendi valisi ve seçilmiş meclisi olan ayrı bir bölge ilan edilmişti. Lazkiye'nin gerisindeki ve büyük bir Nusayri nüfusunun yaşadığı dağlık bölge ise Fransızların kuvvetli himayesi altında özel bir idari sistem haline getirilip yeni bir devlet oluşturulmuştur. 1936 ile 1939 arasındaki kısa dönem dışında Nusayri ve Dürzi Devletleri idari açıdan Suriye'den hep ayrı tutulmuştur. Manda yönetiminin sonunda Nusayri ve Dürzi toprakları Fransızlar tarafından Suriye'ye katılmıştır. Ama coğrafi, dini ve toplumsal farklılıklar, bölgesel ayrılıkçılık gibi faktörlerle güçlenen azınlık bilinci, manda yönetiminden uzun süre sonra bile Suriye'nin siyasi yaşamına büyük zarar vermeyi sürdürmüştür.¹⁴²

Fransızların ihanetine uğradıklarını anlayan Suriye halkı 1920'li yıllarda yerel ölçekte ve farklı amaçlar doğrultusunda olan pek çok isyan gerçekleştirmişlerdir. Şeyh Salih b. Ali liderliğindeki Nusayriler kuzeyde, Şeyh İsmail Harir Havran'da, Sultan Paşa el-Atraş liderliğindeki Dürziler ise güneyde Fransızlara karşı isyana kalkışmışlardır. Fransızlar isyanları bastırdıktan sonra manda yönetiminde daha yumuşak bir politika izlemeye başlamışlardır.¹⁴³ Fransaya karşı yapılan birkaç isyan girişimi de kolaylıkla bastırılmıştır. Ancak 1925-1927 yılında gerçekleşen büyük isyan böyle olmamıştır. Yerel olarak başlayan isyan kısa sürede tüm Suriye bölgesinde yayılmıştır. İsyanı önleyemeyen manda yönetimi 18 Ekim 1925 tarihinden itibaren Şam'ı kırk sekiz saat boyunca bombalamıştır. İsyan 1927 yılına kadar devam etmiştir. Fransa'ya gelen destek kuvvet neticesinde isyan ortadan kaldırılmıştır. İsyanın tekrarlamasından çekinen manda yönetimi 1928 yılında bazı milliyetçi grupların Ulusal Cephe (el-Kutle el-Vataniye) adıyla İbrahim Hannanu ve Haşim el-Attasi liderliğinde oluşturdukları grubun çalışmalarına izin vermiştir.¹⁴⁴ Böylece Suriye'de ilk siyasal parti 1928'de manda

¹⁴¹ Gürson, s. 37.

¹⁴² Fildiş, s. 60.

¹⁴³ Muhittin Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum", **SETA Rapor**, Nisan 2012, s. 7.

¹⁴⁴ Cleveland, s. 248.

yönetimi döneminde kurulmuştur. 1930’larda yapılan seçimlerde Ulusal Cephe iktidara gelerek ülkenin birliğini ve bağımsızlığını vurgulayan bir anayasa hazırlamıştır.¹⁴⁵

Leon Blum liderliğindeki koalisyonun 1936 yılında Fransa’da kurduğu hükümet sonucunda Suriye-Fransa ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Aynı yılın sonunda her iki taraf heyetlerinin çalışmaları sonucunda taslak bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmada Fransa’nın, Suriye savunmasını üstlenmesine, hava ve kara askeri üslerini elinde tutmasına karşılık Suriye’nin bağımsızlık için hazırlıklar yapması ve Milletler Cemiyeti’ne üye olması istenmiştir. 1936’da Suriye meclisince onaylanan antlaşma Fransa tarafından onaylanmayınca Suriye’nin bağımsızlık yolunda ilerlemesi sekteye uğramıştır.¹⁴⁶ Fransa’nın 13 Haziran 1939’da Hatay’ın Türkiye’ye verilmesini kabul etmesi Suriye kamuoyunu iyice kızdırmıştır. Çıkan karışıklıklar sonrasında devlet başkanı el-Attasi istifa etmiştir. Tüm parlamenter kuruluşlar devre dışı bırakılarak Fransızlar bir konsey ile ülkeyi yönetmeye başlamıştır.¹⁴⁷

İkinci Dünya Savaşı sırasında Suriye, Fransa’nın baskısı ve savaşın olumsuz etkilerinden dolayı bazı toplumsal ayaklanmalara sahne olmuştur. Gerginliklerin artması ve İngilizler’in desteği neticesinde 1943 yılında Fransa, anayasayı tekrar yürürlüğe koymak ve seçimlerin yapılmasına rıza göstermek zorunda kalmış, yine de tüm yetkilerini devretmeye yanaşmamıştır.¹⁴⁸ Fransa’daki De Gaulle Hükümeti sonradan bu durumu tanımak istememiş olsa da İngilizlerin ve Suriyeli milliyetçilerin baskısı nedeniyle kabullenmek zorunda kalmıştır. 1943 yılında yapılan seçimler sonucunda Fransa karşıtı gruplar önemli başarı elde etmiş, bu aşamada Milli Cephe Hükümeti kurularak Şükrü el-Kuvvetli Suriye devlet başkanlığına getirilmiştir. Bu durum Suriye’deki baskıları ortadan kaldırmamış olsa da bazı kısmi iyileştirmeler getirmiştir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra, İngilizlerin çabaları neticesinde Fransa bölgeden çıkma kararı almıştır. Bölge BM’in belirlediği şekilde düzenlenmiştir.¹⁴⁹

Yaşanan olaylar sonucunda Fransızların Suriye’deki son kuvvetleri de 1946 yılı başında Suriye’den tamamen çekilmiştir. Böylece Suriyeli milliyetçiler uzun bir mücadele sürecinin ardından tam bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.¹⁵⁰

¹⁴⁵Ataman, s. 7.

¹⁴⁶ Buzpınar, "Suriye", s. 553.

¹⁴⁷ Ataman, s. 8.

¹⁴⁸ Buzpınar, "Suriye", s. 553-554

¹⁴⁹ Soyalan, s. 47-48.

¹⁵⁰ Umar, "Osmanlı", s. 510

1.9. Askeri Darbeler Dönemi Şam

Suriye bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte art arda askeri darbelerle maruz kalmıştır. 1948'deki ilk Arap-İsrail savaşından sonra Suriye de yaşanan siyasal, askeri, ekonomik ve idari alandaki sorunlar neticesinde ülkede yaşanan huzursuzlukların ardından 30 Mart 1949 tarihinde Genel Kurmay Başkanı Hüsnü Zaim liderliğinde ilk askeri darbe gerçekleştirilmiştir. Bu darbe ile Suriye'nin ilk başkanı olan Şükrü el-Kuvvetli görevden uzaklaştırılmıştır. İlk iş parlamentoyu feshederek tüm partileri kapatan Hüsnü Zaim tek başına katıldığı temmuz seçimlerinde başkan seçilmiştir. Ancak Hüsnü Zaim'in ABD ile özel anlaşmalar yapmasından ötürü daha iktidarında birinci yılını dolduramadan İngilizlerin desteklediği bir başka darbeye devrilmiştir. 14 Ağustos 1949'da General Sami Hınnavi bir darbe ile Zaim'i iktidardan uzaklaştırmıştır.¹⁵¹ Haşim Attasi liderliğinde geçici bir sivil hükümet kurularak ülke genel seçimlere götürülmüştür. 15-16 Kasım 1946 tarihinde genel seçimler yapılmasına rağmen ülkede istikrar sağlanamamıştır. 19 Aralık 1949'da Albay Edip Şişekli liderliğinde bir grup asker yönetimi ele geçirmiştir. Baskıcı bir rejim uygulayan Şişekli 6 Nisan 1952'de tüm siyasal partileri lağvetmiştir. Temmuz 1953'te yapılan referandum sonucunda yeni bir anayasa ile başkanlık sistemini getiren Şişekli devlet başkanı seçilmiştir. 25 Şubat 1954 tarihinde ordu içindeki Şişekli muhalifleri bir darbeye Şişekli'yi iktidardan alarak yönetimi sivil hükümete devretmiştir. 1957 yılından itibaren ülke yönetimi sol bir koalisyonun denetimine girmiştir.

Mısır ve Suriye tarafından 1 Şubat 1958 tarihinde Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir. Yeni Cumhuriyette Mısır'ın Suriye'ye hükmetmesi üzerine 28 Eylül 1961'de sağcı bir asker olan Abdülkerim Nehlevi tarafından yapılan bir askeri darbe sonrasında birlik sona ermiştir. Aralık 1961'de el-Kudsi devlet başkanı seçilmiştir. 28 Mart 1962'de gerçekleşen askeri darbe sonrası yönetim istifa etmiş olsa da darbe karşıtı gösteriler sonunda el-Kudsi yeniden devlet başkanı olmuştur. Buna rağmen siyasal istikrar sağlanamamış çatışmalar artmıştır. Yaşanan olaylar yeni bir darbeyi getirmiştir. Darbe 8 Mart 1963'te yapılmıştır. Bu olay sonrasında Baas Partisinin iki kurucusundan biri olan Selahattin Bitar ülkenin başkanı olmuştur.¹⁵² Yaşanan şiddetli çatışmalar sonucunda Baas Partisi tek başına iktidarda kalmıştır. Bu kez de kendi içinde bölünmeler yaşayan Baas Partisi içindeki radikal gruplar ile Hafız Esed öncülüğündeki grup arasında

¹⁵¹ Soyalan, s. 62.

¹⁵² Ataman, s. 8-9.

yaşanan güç çatışması Kasım 1970'te Esad lehine sonuçlanmıştır.¹⁵³ Böylece Baas Partisi iktidarının yeni bir dönemi başlamıştır.¹⁵⁴

1.10.Baas Partisi ve Hafız Esad Dönemi Şam

İkinci Dünya Savaşı devam ederken Suriye'de 1943 yılında el-Baas el-Arabî adında bir örgütlenmeye gidilmiştir. Bütün bir Arap dünyasını tek bir devletin çatısı altında birleştirme amacıyla hareket eden Baas, Suriyeli Rum Ortodoks bir aileden gelen Mişel Eflak, Hatay'lı bir Nasuri olan Zeki Arsuzi ve Sünni Salah Bitar tarafından kurulmuştur. Baas, Arap dilinde yeniden diriliş anlamına gelmektedir. Birlik, özgürlük ve sosyalizm partinin sloganı olmuştur. İlk kongresini 1947'de Şam'da gerçekleştiren Baas partisi, kısa süre içinde Arap ülkelerinin büyük bölümünde ve diğer ülkelerdeki Arap toplulukları arasında da hızla yayılmaya başlamıştır. Mişel Eflak'ın kontrolündeki Baas Partisi 1953'te Ekrem Havrani'nin denetiminde olan Arap Sosyalist Partisi ile birleşerek Arap Sosyalist Diriliş Partisi adını almıştır. İç siyasette çekişmelerin olduğu bir dönemde ittifak kuran Baas Partisi'nin siyasal etkisini genişletmesi 1958'de kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne giden yolu açmıştır. Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulurken yapılan anlaşma dolayısıyla Baas Partisi kendisini feshetmiştir. Ancak Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın Suriye'yi Mısır'ın bir vilayeti gibi değerlendirme eğiliminde olması Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin dağılmasına sebep olmuştur. 1963 yılında Baas Partisi Suriye'de tekrar iktidara gelmiştir. 1966'da Suriye'nin Savunma Bakanı olan Hafız Esad, özellikle 1969-1970 yılları arasında Baas Partisi'nin sivil ve askeri kısımları arasında baş gösteren iktidar mücadelesinde etkin şekilde yer almıştır.¹⁵⁵ 1971-2000 yılları arasında yedişer yıl arayla yapılan her seçimde geçerli oyların neredeyse tamamını alarak cumhurbaşkanı seçilen Hafız Esad,¹⁵⁶ Suriye'nin ilk Alevi (Nusayri) kökenli devlet başkanı olmuştur. Kasım 1970'te yaptığı darbe ile partide ve hükümette tek adamlığını ilan eden Hafız Esad, böylece Suriye'de yeni bir dönemi başlatmıştır.¹⁵⁷ Baas Partisi'ni ve Suriye siyasal hayatını etkileyen yeni bir iktidar yapılanmasına gidilmiştir. Hafız Esad, rejimini güçlendirmek ve ülkedeki siyasal örgütlenmeleri kontrol altında tutabilmek için, 7 Mart 1971'de Mısır yanlısı Arap

¹⁵³ Ataman, s. 8-9.

¹⁵⁴ Cleveland, s. 443.

¹⁵⁵ Birol Akgün(ed.), "Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)", **SDE**, Haziran 2012. s. 6.

¹⁵⁶ Buzpınar, "Suriye", s. 554.

¹⁵⁷ Soyalan, s. 103.

Sosyalist Birliği'nin Baas Partisi'nden ayrılan Sosyalist Birlikçiler'in, bağımsız sosyalistlerin oluşturduğu Arap Sosyalist Hareketi'nin, komünistler ve Baas Partisi'nin yer aldığı Ulusal İlerici Cephe'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Büyük oranda Baas Partisi'nin temsil edildiği Ulusal İlerici Cephe, siyasal partilerin yasal anlamda faaliyette bulunabilecekleri tek kurum haline gelmiştir. Bu cephenin içerisinde yer almayan herhangi bir siyasi oluşumun Suriye siyasetinde resmî olarak yer alması/örgütlenmesi imkânsız olmuştur.¹⁵⁸

Hafız Esad rejimi değiştirme niyetinde olmayıp sadece Harekat'üt-Tahsis (düzeltme harekâtı) yapmaya çalıştığını belirterek¹⁵⁹ ilk iş kendisine, yasama, yürütme ve askeri alanda geniş yetkiler sağlayacak bir başkanlık sistemi kurup 1973 Anayasasını hazırlatmıştır. Bu “kişisel başkanlık sistemi” denilebilecek yapı ile ülkedeki tüm kurumlar üzerinde mutlak bir hâkimiyet sağlayan Esad, görünüşte demokratik olan otoriter bir rejim uygulamıştır. Böylece Suriye’de şeklen demokratik rejimlerle uyumlu olmakla birlikte aslen otoriter bir rejim kurmuştur. Vatandaşlar görünüşte cumhurbaşkanı ve meclis üyeleri seçiminde oy kullanma hakkına sahip olsalar da, hükümetin halkın iradesi ile değişmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır.¹⁶⁰

Bu yeni anayasanın sekizinci maddesine göre Baas Partisi öncü parti olarak belirtilmişken Ulusal İlerici Cephe de partinin kurumsallaşmış bir yapısı olarak ortaya koyulmuştur. Ulusal İlerici Cephe'nin partileri, öncü parti olan Baas Partisi hariç, örgütlenme hakkına sahip olmadıkları gibi, siyasal kararlarda da etkili değillerdi. Esad, iktidarı döneminde Suriye'deki kurumları denetleme ve muhalif hareketleri ortadan kaldırma amacıyla Baas partisini araç olarak kullanmıştır.¹⁶¹

Hafız Esad, ordu ve güvenlik güçlerinin liderliğini Alevilere vererek kendi diktatörlüğünü sağlama almaya çalışmıştır. Ayrıca “Muhaberat”¹⁶²ve “Şebbihalarla”¹⁶³ halkın üzerinde korku ve baskı oluşturarak egemen olmaya çalışmıştır.¹⁶⁴ Hafız Esad döneminde Suriye’de, Baas Partisi'nin devletçi-ekonomi anlayışında esneklik

¹⁵⁸ Özge Özkoç, **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)**, , Ankara 2008, s. 158-159.

¹⁵⁹ Soyalan, s. 102.

¹⁶⁰ Özkoç, s. 160.

¹⁶¹ Özkoç, s. 160.

¹⁶² el-Muhaberat; resmi ya da özel kuruluşların haberleşmeyi sağlayan bölümü. İstihbarat örgütü. Bkz. <https://www.turkcebilgi.com/muhaberat>

¹⁶³ Şebbiha; Arapça hayalet anlamına gelmektedir. Rejime bağlı resmi olmayan teşkilat. Bkz. <https://www.turkcebilgi.com/şebbiha>

¹⁶⁴ <http://suriyedevrime.com/hafiz-esad-doneminde-suriye/>

oluşturularak özel sektöre daha fazla imkân tanınmak gayretiyle siyasi istikrar ve ekonomik büyüme temin edilmeye çalışılmıştır. Şehirli Sünni Müslüman kesimin yönetimdeki etkisi sınırlandırılarak taşra kökenli, Sünni olmayan gruplar arasından seçilen bir yönetim kadrosu oluşturulmuştur.¹⁶⁵

Bu dönemde yine reform hareketleri kapsamında bölge ülkeler ile ilişkiler yeniden kurulmaya çalışılmıştır. Ancak Irak'ta bulunan Baas Partisi yöneticileri ile sağlıklı bir diyalog kurulamamıştır. İran-Irak savaşında İran yanlısı bir tutum sergilemesi Suriye'nin Arap ülkeleri tarafından dışlanmasına da sebep olmuştur.¹⁶⁶ 1973 yılında İsrail ile yapılan savaşta Mısır ile birlikte hareket edilmiştir. Ancak savaş sonrasında Mısır ile de ayrılık yaşanmıştır. Esad ülke içinde ve bölgede bunları yaparken batı ile de ortak projelere imza atmaya gayret göstermiştir.¹⁶⁷ Soğuk Savaş döneminde SSCB ile ilişkilerini geliştiren Suriye, Sovyetlerin dağılması neticesinde ABD ve Avrupa ülkeleri ile yakınlaşmaya başlamıştır. Körfez savaşında ABD'nin yanında yer almış, Irak'a asker göndermiştir.¹⁶⁸

Suriye 1976'da birçok Arap ülkesinin muhalefetine karşın, Lübnan'daki iç savaşı sona erdirmek amaçlı askeri müdahalede bulunmuştur. Altı yıl boyunca Lübnan'ın büyük bir kısmında asker bulunduran Suriye, 1982'de İsrail'in Lübnan'a girmesi ile eski mevzilerine çekilmiştir.

FKÖ'ye geniş destek veren Esad, sonrasında FKÖ yönetimiyle ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine, bu örgüt içinde Suriye'ye bağlı yeni örgütler oluşturmaya çalışmıştır. 1991 yılında ise FKÖ lideri Yaser Arafat'la ilişkilerini tekrar düzeltmiştir.¹⁶⁹

İhvan-ı Müslimin,¹⁷⁰ Hafız Esad yönetimine karşı ilk kitlesel hareketi 1973'te gerçekleştirmiştir. Yeni anayasa metninde İslam'ın, devletin resmi dini olarak tanımlanmaması çeşitli olayların baş göstermesine neden olmuştur. Artan olayları önlemek isteyen Esad, anayasaya devlet başkanının Müslüman olması gerektiği yönünde bir madde eklemiştir. Ancak bu önlemler İslamcı muhalefeti yatıştıramamıştır. Bunun dışında 1975 yılında başlayan Lübnan iç savaşına Suriye'nin müdahalesi ile Müslümanların savaşı kaybetmesi Hafız Esad'a olan muhalefeti arttırmıştır.¹⁷¹ 1976 itibarıyla muhalefetin bir kısmı silahlanmıştı. İhvan-ı Müslimin kökenli ancak bu

¹⁶⁵ Buzpınar, "Suriye", s. 554.

¹⁶⁶ Bağlıoğlu, s. 505.

¹⁶⁷ Soyalan, s. 107-108.

¹⁶⁸ Ataman, s. 21.

¹⁶⁹ Soyalan, s. 111-117; Ataman, s. 17.

¹⁷⁰ İhvan-ı Müslimin; Mısırda kurulan ve bazı Ortadoğu İslam ülkelerinde de faaliyet gösteren dini-siyasi teşkilat. Bkz. İbrahim Beyyumi Ganim, "İhvan-ı Müslimin", **İA, TDV**, c. 21, İstanbul 2000, s. 580.

¹⁷¹ Bağlıoğlu, s.504.

hareketten ayrılmış olan Mücahidun adlı örgüt pek çok sivil ve askeri yetkiliye yönelik suikast girişimlerine yönelmiştir.¹⁷² 27 Haziran 1980’de Hafız Esad’a karşı suikast girişiminde bulunmuşlardır. Başarısızlıkla sonuçlanan suikast sonrasında Hafız Esad’ın kardeşi Rıfat Esad kumandasındaki birlikler Tedmur (Palmira) hapishanesine girerek İhvan üyesi tüm mahkûmları öldürmüşlerdir.¹⁷³

Esad yaşanan bu saldırıları bahane ederek Müslüman muhalefeti ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. 1980’de İhvan üyesi olmanın idam cezası olacağını öngören olağanüstü hal Yasasına 49. madde eklenmiştir. 1981 yılının aralık ayında olaylar Hama’da yoğunlaşmıştır. Ocak ayında Müslüman muhalefet, Hama’yı “kurtarılmış şehir” ilan ederek şehrin yönetimini ele geçirmiştir. Bu olay üzerine seferberlik ilan eden Suriye ordusu şehirde artan direniş karşısında şehri büyük toparlarla üç hafta boyunca vurmuştur.¹⁷⁴ 1982 de en az 10 bin kişinin öldüğü Hama katliamı gerçekleşmiştir. Hama’daki katliamın ardından Suriye’deki isyan son bulmuştur. İhvan-ı Müsliminin gücü kırılmış ve bir daha toparlanamamışlardır. Hafız Esad önündeki büyük bir gücü ortadan kaldırmıştır. Yaşanan olayların sonrasında şehir harabeye dönüşmüş, mahalleler, evler ve camiler yıkılmıştır.¹⁷⁵

Esad yerli ve yabancı taraftarlarınca Suriye’nin kurucu babası olarak isimlendirilmiştir. 30 yıllık totaliter rejimin yaşandığı iktidarın ardından Hafız Esad, sağlığının bozulmasıyla 2000 yılında hayatını kaybetmiş ve yerine oğlu Beşar Esad geçmiştir.¹⁷⁶

1.11. Günümüzde Şam

Cumhurbaşkanı Hafız Esad’ın 10 Haziran 2000 tarihinde ölmesi üzerine, o sırada 34 yaşında olan oğlu Beşar Esad’ın Cumhurbaşkanı olabilmesi için, Anayasada değişiklik yapılarak Cumhurbaşkanlığı yaş sınırı 40’tan 34’e indirilmiş ve Beşar Esad 10 Temmuz 2000 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁷⁷

Beşar Esad iktidara geldikten sonra olağanüstü hal yasalarının uygulanışı yumuşatılmış, toplantı, basın özgürlüğü sağlanmış, Şam’daki Mezzah Hapishanesi

¹⁷² <http://www.ntv.com.tr/dunya/suriyeyi-anlamak-hafiz-esadin-mirasi>

¹⁷³ Soyalan, s. 126.

¹⁷⁴ Soyalan, s. 127-128.

¹⁷⁵ Cleveland, s. 451.

¹⁷⁶ Ataman, s. 13,23.

¹⁷⁷ Ataman, s. 23.

kapatılmıştır.¹⁷⁸ Suriye’deki demokratikleşme, insan hakları ve ifade özgürlüğü alanlarında yapılan yeniliklerden ötürü “Şam Baharı” olarak adlandırılan bu dönem Şubat 2001 tarihinde iki bağımsız milletvekilinin siyasi reformlar talep etmeleri neticesinde “yasadışı olarak Anayasayı değiştirmeye teşebbüs” suçundan yargılanarak hapse atılmalarıyla sona ermiştir. Bu tarihten itibaren Esad, Suriye’nin dış politikada karşılaştığı sorunları da bahane ederek siyasi reformlardan uzaklaşmıştır.¹⁷⁹

Esad döneminde dış politikada yaşanan olaylara bakıldığında ABD ile ilişkilerin gergin olmaya devam ettiği görülmektedir. ABD, Suriye yönetimini teröre destek vermekle suçlarken Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad da çeşitli uluslararası toplantılarda ABD aleyhine konuşmalarda bulunmuştur. 2005 yılında Lübnan’da gerçekleşen Refik Hariri suikastı Beşar Esad yönetiminin Batılı devletlerle ilişkilerinin iyice gerginleşmesine ve sonuç olarak Suriye, BMGK’nın 1559 sayılı kararı doğrultusunda Lübnan’daki askerî varlığını sona erdirmiştir.¹⁸⁰

Ortadoğu ülkelerinde 2010 yılında, “Arap Baharı” olarak ortaya çıkan ayaklanmalar, ilk olarak Tunus’ta başlayarak Mısır’da devam etmiştir. Bunlardan güç alan Suriye halkı da sokaklara çıkarak rejimden reform yapmalarını, yaşama koşullarını iyileştirmelerini, özgürlük ve adalet isteklerine cevap vermelerini talep eden barışçıl gösteriler düzenlemişlerdir. Suriye’deki ilk isyan 15 Mart 2011 tarihinde ülkenin güneybatı kesiminde bulunan Dera şehrinde binlerce kişinin sokaklara dökülmesiyle gerçekleşmiştir. Esad yönetiminin gösterilere şiddetle karşılık vermesi üzerine Arap isyanlarının en kanlı cephesi yaşanmıştır. Kısa süre içerisinde gösteriler önce Dera yakınındaki şehirlere daha sonra da ülkenin her tarafına yayılmıştır. Esad ve yandaşları gösterilere katılanları silahlı çeteler, yabancı ajanlar ve teröristler olarak nitelendirmiştir. Çoğunlukla firari askerler ve sivil gönüllülerden oluşan muhalif grup, başlangıçta silahsız bir direniş göstermişlerdir. Olayların giderek şiddetlenmesinin ardından Beşar Esad yönetimi Rusya ve İran’dan askeri ve parasal destek alırken, muhalifler Katar ve Suudi Arabistan’dan silah desteği almışlardır.¹⁸¹

Diğer Arap ülkelerindeki başarılı süreçlere kıyasla Suriye’deki halk hareketi kısa sürede olumlu bir sonuç vermemiştir. Tunus ve Mısır’da iktidarların devrildiği aylarda Suriye’de kitleler halinde gösteriler başlamış, ancak yaklaşık iki yıl geçmesine rağmen

¹⁷⁸ Ataman, s. 24. ;Soyalan, s. 176.

¹⁷⁹ <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

¹⁸⁰ Akgün, s. 7.

¹⁸¹ Ataman, s. 24-26.

Esad rejimi varlığını sürdürmeye devam etmiştir. İktidar değişikliğinin yaşandığı Arap ülkelerinden farklı olarak Suriye’de Esad rejiminin varlığını sürdürmesine olanak sağlayan bazı etmenler belirleyici rol oynamıştır. Bakıldığı zaman Suriye’deki nüfusun Tunus, Mısır ve Libya’dan farklı olarak homojen olmaması ve iktidarın Nusayri azınlığın oluşturduğu Baas ideolojisine sahip etkin bir grubunun denetiminde bulunması öncelikli etmenlerdendir. Bunun dışında Suriye’de muhalefet hareketi başlayınca Esad rejimi, Zeynel Abidin bin Ali, Kaddafi ve Mübarek iktidarlarının aksine ciddi anlamda bir dış destek almıştır. Suriye’deki muhalefet kesimi zayıf kalmış, kendi içinde birlik sağlayamamış ve silahlanma aşamasına erken geçerek Esad rejiminin elini güçlendirmiştir. Suriye’de Beşar Esad’ın mensubu olduğu Nusayriler devletin bütün kurumlarında etkin rol almışlardır. Ülke nüfusunun %12’sini oluşturduğu tahmin edilen Nusayri azınlık, Baas Partisi aracılığıyla siyasi iktidarı ve bürokrasiyi farklı etnik ve dinî unsurlar arasında oluşturduğu çıkar ilişkileri üzerinden kontrol etmişlerdir. Ordunun Nusayri subayların elinde olması, Esad iktidarının muhalif harekete silahlı kuvvetle karşılık verme imkânını sağlamış, aynı zamanda ordunun saf değiştirme ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Nusayrilerin Suriye ordusundaki hâkimiyeti Şebbiha örgütünün kısa sürede devreye girerek Esad rejiminin göstericilere müdahalesini hızlandırmıştır. Muhalefetin zayıf kalması, muhalif unsurlar arasındaki birlik sorunu ve ÖSO’nun erken kurulması, Suriye’deki halk hareketinin başarılı olmasını engellemiştir.¹⁸²

Suriye’de yaşanan olayların şekillenmesinde Suriyeli etnik/dinsel azınlık gruplarının pozisyonu belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Suriye rejimi, halk ayaklanmasının başlamasından itibaren azınlıklar ittifakı oluşturma gayreti ile ülkeyi sünniler ve diğerleri şeklinde bölerek ve karşı tarafı olabildiğince radikalleştirerek diğer tüm grupları kendi etrafında seferber etmeye çalışmıştır.¹⁸³

Suriye’de iç savaş noktasına gelen kriz ortamı, ülke sınırlarının dışında sonuçlar doğurmaya başlamış, Orta Doğu’da bölgesel düzeyde bir anlaşmazlığa ve güç mücadelesine dönüşmüştür.¹⁸⁴ Her bir ülkenin kendine özgü yapısı, krizin etkilerinin ve buna karşı verilen tepkilerin farklı olmasını kaçınılmaz kılmıştır.¹⁸⁵

¹⁸² Atilla Sandıklı, Ali Semin, “Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, **BİLGESAM**, Rapor No: 52, Kasım 2012, s. 11-12.

¹⁸³ Oytun Orhan, Suriye İç Savaşı’nda Dürziler, <http://www.orsam.org.tr/2016/01/07>

¹⁸⁴ Sandıklı, Semin, s. 12.

¹⁸⁵ Ferhat Pirinççi, “Suriye Krizinin Komşu Ülkelere Etkileri”, <http://www.orsam.org.tr/2016/05>

Arap Birliği'nin Suriye'deki krize yönelik çözüm girişimlerinin sonuçsuz kalması, krizin BM'ye taşınmasına yol açmıştır. BM Güvenlik Konseyi Suriye'ye yönelik karar alabilmek için toplanmış ancak Rusya ve Çin'in vetosu sebebiyle BMGK'da bir karar alınamamıştır. Arap Birliği, Avrupa Birliği ve Türkiye, Suriye'ye yönelik yaptırımlarını sertleştirmiştir. 2011 yılının son aylarında BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan'ın ismi Suriye yönetimiyle görüşme imkânının oluşması için öne çıkmaya başlamıştır. BM ve Arap Birliği özel temsilcisi olarak Suriye yönetimi ile görüşen Kofi Annan "Annan'ın 6 Madde Planı" olarak bilinen bir barış ve müzakere planı hazırlamıştır. Annan Planı'nın maddeleri şu şekildedir:

1. Suriye halkının istek ve endişelerine cevap verecek Suriye öncülüğünde bir siyasi süreç
2. Sivillerin korunması için BM gözetiminde her tür silahlı şiddete son verilmesi
 - a) Hükümet meskûn alanlara asker sevkini ve silah kullanımını durdurup buralarda bulunan askerleri çekecek
 - b) Muhalefet çatışmalara son verme taahhüdünde bulunacak
3. Tüm taraflar çatışma yaşanan bölgelere insani yardım sevkini sağlayacak ve insani amaçlarla her gün iki saatlik sükûnet dönemleri sağlanacak
4. Suriye yönetimi keyfi şekilde tutuklanmış kişilerin serbest bırakılması sürecinin hızını ve kapsamını artıracak
5. Suriye yönetimi ülkede gazeteciler için hareket serbestisi temin edecek
6. Suriye yönetimi toplanma ve barışçı şekilde gösteri yapma hakkına saygı gösterecek.

Suriye yönetimi plana şehir merkezi dışında güvenlik güçlerine yönelebilecek saldırılara cevap verme hakkını saklı tutarak onay verdiğini açıklamıştır. Annan Planı çerçevesinde Suriye'ye bir uluslararası gözlemci misyonu ulaştı. Gözlemci misyonunda görevli olanların sayısı BM tarafından daha sonra 300'e çıkarılmıştır.¹⁸⁶ Birleşmiş Milletler 'in ve Uluslararası Af Örgütü'nün hem 2012 yılında, hem de 2013 yılında Suriye'deki soruşturmaları ve saha araştırmaları sonucunda, insan hakları ihlallerinin, işkencelerin ve savaş suçlarının büyük kısmının Baas Partisi hükûmeti tarafından yapıldığı kanaatine varılmıştır. Savaşta kimyasal silahlar birden fazla kez kullanılmış ve bu uluslararası tepki çekmiştir.¹⁸⁷ Rejimin, 21 Ağustos 2013 tarihinde Şam'ın kırsal

¹⁸⁶ Akgün, s.8-9.

¹⁸⁷ Yağmur Şen, "Suriye'de Arap Baharı", **Yasama Dergisi**, S.23, s.71. 2013.

bölgelerine yönelik düzenlediği saldırılarda kimyasal silah kullanması sonucu 1.400'ün üzerinde kişi hayatını kaybetmiş, 5.000'nin üzerinde kişi ise yaralanmıştır.¹⁸⁸

Suriye'de iç karışıklık devam ederken aynı zamanda 1973'ten beri ilk kez çok partili seçim gerçekleştirilmiştir. Yapılan anayasal reformların ardından gerçekleştirilen ve muhalifler tarafından boykot edilen 2012 yılı seçimlerinde, Suriye sisteminde belirleyiciliğini sürdüren Baas Partisi'nin galip çıktığı duyurulmuştur. Uluslararası toplum, seçim sonuçlarını gerçekçi bulmadığını açıklamıştır.¹⁸⁹

Suriye'nin baskıcı rejimden kurtarılması anlamında 2012-2013 yılları muhalifler için kazançlı geçen zamanlar olmuştur. Muhalifler, Şam şehir merkezine kadar yaklaşmışlar, Halep'in büyük bölümünü ele geçirmişlerdir. Humus'ta şehir merkezinde sert çarpışmalar yaşanmış, kuzey ve doğu Suriye'nin büyük bir bölümü muhalif grubun eline geçmiştir. Bölücü terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olan YPG/PYD, Afrin, Kobani ve Haseke'de özerk alanlar ilan etmiştir. 2013 sonu ve 2014 yılı başında muhaliflerin dış desteğinin büyük oranda azalması ve aralarında yaşanan ayrışmalar rejimin ilerlemeye başladığı bir dönemi meydana getirmiştir. Şam şehir merkezi kontrol altına alınmış, Hama ve Humus büyük oranda muhaliflerden temizlenerek, Lazkiye yolu rejimin denetimine girmiştir. bu arada, diğer bir terör örgütü olan IŞİD/DEAŞ, kuzey ve doğudaki bölgelerin çoğunu ele geçirmiştir. 2015 yılına gelindiğinde muhalifler birçok yerde rejim ilerleyişini durdurmuş, IŞİD hava bombardımanları ile zayıflatılmıştır. Halep kuşatmasını kıran muhalif grup İdlip şehir merkezini de rejimden alarak İdlip kırsalını büyük oranda rejimden temizlemiştir. 2015 yılı eylül ayına gelindiğinde Rus hava saldırılarının başlaması sonucunda muhaliflerin lehine olan güç dengesi, tersine dönmeye başlamıştır. 2015 yılı Suriye rejimi açısından Rusya, İran ve diğer pek çok Şii milis gücün desteğini artırdığı bir dönem olmuştur. Muhalifler ise Batı'dan aldıkları desteği büyük oranda kaybetmişlerdir.¹⁹⁰

Türkmen Dağı'nın büyük bir bölümünü 2016 yılında ele geçiren rejim ve müttefikleri Halep kırsalında bulunan birçok alanı da muhaliflerden temizlemiştir. Şubat ayına gelindiğinde rejim ve destekçilerinin Halep'in Türkiye ile sınır temasını sağlayan insani koridoru kesmiş olduğu, şehri kuzeyden ve güneybatıdan da kuşattığı görülmüştür.

¹⁸⁸ <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

¹⁸⁹ Akgün, s. 9.

¹⁹⁰ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150807_suriye_catismalar_bilanco

Eylül ayının başında Halep merkezinin dünyayla tek bağlantısı olan Kastillo yolu da kapatılmıştır. Yaklaşık 300 bin sivil rejim güçlerinin kuşatması altında kalmıştır.¹⁹¹

Dört yılı aşan yoğun bir çatışma sürecinin sonrasında, Suriye rejimi ordusu ve müttefikleri Halep şehrinin merkezinde tekrar kontrolü almıştır. Geçen süreç içerisinde Halep'te çatışma farklı şekillerde ilerlemiştir. Şehir bazen muhaliflerin bazen de rejimin kontrolüne girmiştir. Ancak bu süreçte binlerce kişinin ölmesine ve yaralanmasına sahne olan Halep'te büyük tahribat meydana gelmiştir. Şehri kontrol altına alan Suriye hükümeti bunu zafer olarak açıklamıştır. Muhalifler ise tekrar döneceklerini belirterek şehri terk etmek zorunda kalmışlardır.¹⁹²

Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu'nda (BMGK), 2015'in sonunda belirlediği siyasi geçiş yol haritası belirlenerek ülke genelinde ateşkes sağlanması, yeni anayasa hazırlanması ve adil seçimlerin oluşturulması karara bağlanmıştır. Ancak rejimin neden olduğu insani krizler ve Rusya'nın gerçekleştirdiği ağır bombardımanlar bu sürecin istenen şekilde işlemesine engel olmuştur. Rusya'nın iç savaş ortamına ciddi anlamda müdahil olması sahadaki dengelerin rejim güçleri lehine ilerlemesiyle sonuçlanmıştır.¹⁹³

Artık çevre ülkeleri de etkilemeye başlayan bu şiddetli çarpışma ortamının son bulması amacıyla Türkiye ve Rusya'nın arabuluculuğu ve garantörlüğünde 13 Aralık'ta ateşkes ilan edilmiştir. Bu zaman zarfına kadar 1138 sivil, rejim ve destekçileri tarafından öldürülmüştür.¹⁹⁴

Ateşkes mutabakatı gereği, 15 Aralık'ta her ne kadar anlaşmaya zarar vermeye çalışmış olsalar da kuşatma bölgesinden tahliyeler gerçekleşmeye başlamıştır. Türkiye'nin yoğun çabaları neticesinde 45 bin kadar sivil ve muhalif grup, kuşatma bölgesinden çıkartılarak muhaliflerin kontrolünde olan İdlip şehrine nakledilmiştir.¹⁹⁵

Suriye'de 2016 yılında yaşanan en önemli gelişme, Türkiye'nin Fırat Kalkanı operasyonu olmuştur. 24 Ağustos'ta, TSK ve desteklediği ÖSO sınırdaki DEAŞ ve PYD/PKK tehdidini uzaklaştırmak ve siviller için yaşam alanı açabilmek amacıyla Fırat Kalkanı Harekâtı'nı başlatmıştır.¹⁹⁶

¹⁹¹ Selen Temizer, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyede-2016nin-donum-noktalari/715636>

¹⁹² Serhat Erkmen, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/halep-sonrasi-suriyede-yeni-stratejik-denge-ve-ortadoguda-guc-mucadelesi/715629>

¹⁹³ Temizer, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyede-2016nin-donum-noktalari/715636>

¹⁹⁴ Temizer, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyede-2016nin-donum-noktalari/715636>

¹⁹⁵ Temizer, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyede-2016nin-donum-noktalari/715636>

¹⁹⁶ Temizer, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyede-2016nin-donum-noktalari/715636>

Suriye’den 20 Ağustos 2016 tarihinde oldukça büyük bir grup muhalif, silah yüklü elliye yakın araç ile Çobanbey’den Türkiye sınırına doğru yaklaşmıştır. DEAŞ tarafından 22 Ağustos 2016’da, Gaziantep şehrine yapılan saldırı sonrasında Karkamış’a iki havan saldırısı gerçekleştirilmiştir. Saldırı nedeniyle Karkamış’ta yaşayan vatandaşlara şehri terk etmeleri uyarısı yapılarak bölge kısa sürede boşaltılmıştır. Türk Kara Kuvvetleri’ne bağlı 60 obüs¹⁹⁷ ateşlenmiş, Cerablus ve Menbiç bombalanmıştır.¹⁹⁸

Tüm bu olaylar sonucunda 24 Ağustos 2016 tarihinde sabaha karşı saat 04.00’de Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığından, “Türk Silahlı Kuvvetleri, koalisyon hava kuvvetleri tarafından Suriye’nin Halep kentine bağlı Cerablus bölgesine terör örgütü DEAŞ’tan temizlenmesi amacıyla askeri harekât başlatılmıştır.” şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Açıklamanın hemen ardından Cerablus ağır bombardımana tutulmuş, Türk Hava Kuvvetleri’ne bağlı Türk savaş uçakları da 12 adet hedefi bombalamıştır. Bombardımandan birkaç saat sonra Türk tankları Fırat’ı geçerek ÖSO mensubu askerlerle ve Türkmenlerle irtibat kurmuşlardır.¹⁹⁹

Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 25 Ağustos 2016’da yapılan açıklamada “Topraklar ilhak edilmeyecek, Özgür Suriye Ordusu’na teslim edilecektir.” bilgisine yer verilmiştir.²⁰⁰

Operasyon sonucunda 1840 km²’lik alan terör örgütlerinden arındırılmıştır. Böylece DEAŞ’ın Türkiye sınırıyla teması kesilmiştir. Halep’in El-Bab ilçesine doğru ilerleyen ÖSO birlikleri 19 Eylül tarihinde Mare-Azez-Cerablus-Çobanbey ve çevresinde de kontrolü tamamen ele geçirmiştir.

Harekât, Türkiye’nin sınır güvenliğini sağlarken aynı zamanda PYD/PKK’nın Fırat Nehri’nin doğusu ile batısındaki işgal bölgelerini birleştirme planını da büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Halep’teki ateşkes ve tahliyelerin yaşanması ülkede genel ateşkes için diplomasi sürecini de başlatmıştır.

Türkiye, Rusya ve İran dışişleri bakanları 20 Aralık’ta Moskova’da bir araya gelerek, sekiz maddelik Suriye bildirisi yayınlamışlardır. Böylece taraflar arasında siyasi süreç dönemi başlamıştır.²⁰¹ 23 Ocak 2017 yılında başlayan görüşmeler Kazakistan’ın

¹⁹⁷ Obüs; içi patlayıcı madde dolu hem dikey hem düşey mermi atabilen top güllesi. Bkz. Büyük Türk Sözlüğü, Hayat Yayınları, s. 959.

¹⁹⁸ <http://www.haberturk.com/olay/firat-kalkani>

¹⁹⁹ <http://www.haberturk.com/olay/firat-kalkani>

²⁰⁰ <http://www.haberturk.com/olay/firat-kalkani>

²⁰¹ Temizer, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyede-2016nin-donum-noktalari/715636>

başkenti Astana’da gerçekleşmiştir. Suriye’de ateşkesin sağlanması, bölgede yer alan terörle mücadelede ortak karar alınması, insani krizin sona ermesi için Rusya, İran ve Türkiye tarafından görüşmeler yapılmıştır. Bazen farklı garantör devletlerin de katıldığı Astana görüşmeleri zaman zaman gecikmeler yaşansa da 7. Görüşmelere kadar ilerlemiştir.

Astana görüşmeleri dışında da farklı toplantılar düzenlenmiştir. 2012’de gerçekleştirilen Cenevre toplantıları ateşkes ihlalleri nedeniyle aksamış olsa da 2017 yılında görüşmeler tekrar yapılmıştır. Astana ve Cenevre görüşmeleri devam ederken 22.11.2017 tarihinde Soçi zirvesi gerçekleşmiştir. Türkiye, Rusya ve İran’ın öncülüğünde toplanan zirvede iç savaşın bitirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Zirvede alınan kararlardan bazıları şöyledir:

- Suriye’de tüm tarafların katılacağı Ulusal Diyalog Kongresi düzenlenecek.
- Savaş sonrası Suriye’nin sosyal ve ekonomik açıdan yeniden inşasında Türkiye, İran ve Rusya yer alacak.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ifadesine göre terör örgütü PKK’nın Suriye yapılanması PYD kongreye katılırsa, Türkiye burada yer almayacak.
- Ülke genelinde BM gözetiminde demokratik seçimlerin yapılması, siyasi çözümün Cenevre görüşmelerinde tamamlanması kararlaştırıldı.²⁰²

Ülkede ateşkesin sağlanabilmesi için yapılan ve devam eden toplantılarda alınan kararlara rağmen Suriye rejimi ateşkes ihlallerinde ısrar ederek bölgede yıkımların sürmesine neden olmaktadır.

²⁰² Mahmut Nedim Suiçmez, “Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (Kronolojik)”, **Stratejik Ortak**, 4 Nisan 2018,

İKİNCİ BÖLÜM

2.COĞRAFİ ESERLERDE VE SEYAHATNAMELERDE ŞAM ŞEHİRİ

2.1.Seyahatname Nedir?

Seyahatname, “gezmek ve gezi” anlamında Arapça’dan gelen seyahat (siyahat) ile Farsça “name” (risale, mektup) kelimesinin birleşiminden oluşmuş; “gezi eseri, gezi yazısı” anlamında kullanılmıştır. Bu kavrama Fars edebiyatında “sefername”, Arap edebiyatında ise “rihle” kelimeleri karşılık gelmiştir.²⁰³ Rihle, bir yerden bir yere göç etmek anlamındaki “rahi” mastarından türemiş isim olup, göç anlamına gelmektedir. Kur’an’da ve eski Arap şiirlerinde “rihle” kullanılmakta olup, Kur’an’da²⁰⁴ Kureyş kabilesinin ticari ve sayfiye yeri olarak seyahat ve yolculuk anlamını ifade eder tarzda geçmiştir.²⁰⁵

Seyahatnamelerin geçmişine baktığımızda bu türün coğrafya ilmi sayesinde geliştiğini ve kültür tarihinin de önemli kaynaklarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Seyahatnameleri incelediğimizde, yazarın bölgede edindikleri bilgilerin temel taşları konusunda genellikle bizzat görüp duyduklarını aktarma gayretinde bulundukları görülmektedir. Aktarılan bilgiler genel olarak gözlem ve duyu yoluyla bölgeler, şehirler ve insan yapıları hakkında olmuştur. Bunun yanı sıra seyyahlar görülen şeylerin gerçek yönünü değil, mitolojik yönlerini anlatma gayretinde bulunmuşlardır. Bunları aktarırken, kerametler, efsaneler, farklı yaratıklar, büyücüler ve sihirler gibi bazı olağanüstü hususları da eserlerine almışlardır. Bu tarz örneklerin yanında, bizzat bölgede bulunan seyyahların notlarından aktarımlar yaparak gidip görmeden yazılmış seyahatname örnekleri de bulmak mümkündür.

Modern dünyada seyahatnameler seyyahların sahip oldukları gözlem yeteneklerinin önemini kanıtlar niteliktedir. Bunun sebeplerini her seyahatnamenin bir hikâyesi/yazılış sebebi olması şeklinde açıklayabiliriz. Seyahatnamelerin kimi hac yolculuğu münasebetiyle yazılmışken, kimi de kendi dininden olan insanları kaydetmek amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca seyahatnameler, ibadet yerlerini görmek ve kendi inancına mensup olan kimselerin nasıl bir hayat yaşadıklarını aktarmak için yazılmıştır.

²⁰³ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatname” **İA, TDV**, c. XXXVII, İstanbul, s. 9-11.

²⁰⁴ Kureyş, 106/2.

²⁰⁵ Yazıcı, “Seyahatname”, s. 9.

Batılı gezginlerin eserleri, eleştirilmeden önce yapılan gezinin amacı ve seyyahın sosyopolitik statüsü öğrenilmelidir. Bir diğer unsur ise, seyyahın o şehirde ya da bölgede ne kadar kaldığıdır. Çünkü bu süre yazarın ziyaretinin amacıyla ilgili ipucu verebilir. Ayrıca gezginlerin eserlerinde yer alan kasaba ve şehir isimlerinin farklılıklar göstermesi bugünün okurunun eski gezginlerin seyahat rotalarını anlamakta zorluk çekmesine de sebep olabilmektedir.²⁰⁶

Seyahatnameler sadece meraktan yola çıkan kimselerin notları değildir. Diplomatların, önemli merkezlere giden yolları ayrıntılı bir biçimde tasvir ettiği, özellikle bu eserlerin batılı seyyahlar için Ortadoğu'nun bir haritası olduğunu söylemek mümkündür.²⁰⁷ Seyahat anlatılarını yazan diğer bir kesim ise hacca giden insanlar olmuştur. Bu insanlar, hac kervanının güzergâhı ve hac ibadetinin usulüne göre yerine getirilebilmesi konusunda bilgi verme amaçlı yazılar kaleme almışlardır.²⁰⁸

Diğer bir seyahat yazarı ise bulundukları bölgeleri anlatan esirler olmuştur. Ülkelerine geri dönebilen esirlerin başlarından geçen olayları ve gördüklerini yazdıkları anlatılar da vardır. Esareti şahsen yaşayan Miguel de Cervantes'in anlatıları fazla gerçekçi olarak görülmemiştir. Fakat 17.yy'da Hans Wild ile Joseph Pitts esir olarak Mekke ve Medine'ye gitmişler ve bu esaret esnasında Müslüman olmuşlardır. Nitekim 17.yy'ın ikinci yarısında İngiliz Joseph Pitts El-Cezire'de esir düşüp Mekke'ye götürülmüştür. Hatta hac ziyareti notlarında Kâbe'nin planına bile yer vermiştir.²⁰⁹

Tüccarlar ve misyonerlerin gezi notları da oldukça önemlidir. Tüccarlar genellikle gittikleri yerin paraları, ağırlık ve ölçü birimleriyle ilgili bir listesi olan kitapçıklar hazırlamışlardır.²¹⁰ Misyonerler ise seyahat ederken gördüklerini raporlar yazıp dindar kesim içinde kendilerine maddi destek verebilecek olanlara başardıkları işleri anlatmak üzere yola çıkmışlardır. Son olarak seyahatnamelerin orijinalliği hususunda eski yazarların farkında olarak veya olmayarak kopyalanmaya devam edildiği belirtilmelidir. Fakat bir dönemde yazılmış ve yapılmış şeyleri başka bir dönemde tekrarlama gibi bir yol izlenirken çok dikkatli olunması gerekir.²¹¹

²⁰⁶ Suraiya Faruqi, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.190.

²⁰⁷ Faruqi, s.192.

²⁰⁸ Yazıcı, "Seyahatname", s. 14.

²⁰⁹ Faruqi, s.195-197.

²¹⁰ Faruqi, s.198.

²¹¹ Faruqi, s.201.

Bu bilgiler ışığında Şam şehrini görmek ve merakını gidermek için oraya giden ve gözlemlerini yazan birçok seyyahın ulaşabildiğimiz eserlerinden yararlanarak seyyahların gözüyle anlatmaya notlarını bir araya toplamaya çalıştık. Buradan yola çıkarak ilk dönem ve daha sonraki dönemlerde yazılan ve kronolojik olarak takip edeceğimiz coğrafi eserler ve seyahatnamelerde geçen Şam şehrinin özelliklerini mümkün mertebe anlattık.

2.2.Müslüman Coğrafyacılar ve Seyyahların Gözünden Şam Şehri

2.2.1. İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler (el-Mesâlik ve'l- Memâlik)

İbn Hurdazbih'in tam adı Ebu'l Kasım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdazbih'dir. İslam coğrafyacılarının en önemli ilk temsilcilerinden biridir. Günümüze ulaşan eserleriyle birlikte oldukça önemli bilgileri bizlere aktarmaktadır. Büyükbabası Abbasilerin ilk dönemlerinden İslamiyet'i kabul etmiş bir Mecusi'dir. Babası Halife Me'mun dönemi H. 813-833'te Taberistan valiliği yapmıştır. Horasan doğumlu olduğu tahmin edilen coğrafyacı Bağdat'ta büyümüştür. Eğitimini de burada sürdüren Hurdazbih İshak-el Mevsili'den musiki dersleri almıştır.²¹² İlk olarak Cibal de Berid teşkilatına daha sonra da bahsi geçen teşkilatın Bağdat ve Samerra başkanlığını yapmıştır. Çok iyi tahsili kendisine Bağdat eşrafının ve Halife Mu'temid-Alellah'ın yanında yer almayı sağlamıştır. Bu kişilerle kurduğu bağ kendisine resmi belgelere ulaşabilme imkânını vermiştir. Tam da bu açıdan İbn Hurdazbih'in eserleri gayet güvenilir kaynaklara dayanmaktadır. İbn Hurdazbih'in başarısı sadece coğrafya alanında kalmamış bunun yanı sıra sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili konularda da fikir sahibi olmuştur. Kitabı'l-Mesalik ve'l-Memalik eseri ile ün sahibi olmuştur. Hurdazbih bu eserini yazarken Sasani dönemi kayıtlarından yararlanmıştır. Ayrıca Berid teşkilatında bulunduğu için kimi seyyahların özel notlarına bakabilme fırsatına erişmiştir. Hurdazbih eserini kaleme alırken bilgilerin tasnifi ve coğrafi terimlerin tercihinde Fars kültürünü kullanmıştır. İslam dünyasında dünyanın tarif edildiği bir eser yazan ve İslam coğrafyacılarının babası olarak nitelendirilen Bağdatlı yazar H.300/ M. 912-13 yılında vefat etmiştir.²¹³

Hurdazbih, yazmış olduğu yollar ve ülkeler kitabına ülkelerin halklarının kiblesini açıklayarak başlamıştır. Baktığımız zaman kiblesi Kâbe'nin kapısının bulunduğu duvara

²¹² Sayyid Maqbul Ahmad, "İbn Hurdazbih", **İA., TDV.,** c. XX, İstanbul, 1999, s. 78-79.

²¹³ Murat Ağarı, "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Yakubi ve İstahri", **AÜTAED,** S.34, Erzurum, 2007, s. 171.

doğru ve bahsi geçen bölgenin kuzey kutbunun sol tarafından doğuya doğru olan ülkeleri Ermenistan, Azerbeycan, Bağdat, Vasıd, Kufe, Medain, Basra, Hulvan, Dinever, Nihavend, Hemedan, İsfahan, Rey, Taberistan, Horasan'ın tümü, Hazar Bölgesi ve Hind Keşmiri olarak sıralamıştır. Mağrip, Afrika, Mısır ve Şam halkalarının kiblesini batının ortası şeklinde açıklamıştır. Namazları Şami köşesine doğru olan bu ülkelerin halklarının namazda yüzlerini Mansura halkının yüzlerine döndüğünden bahsetmiştir.²¹⁴

Hurdazbih'in eserinde Şam "Dımaşk" bölgesine de yer verdiği görülmektedir. Şehrin etrafını çeviren ülkelerin, şehirlerin, köylerin ve nehirlerin uzaklık-yakınlıklarını anlatmaya çalışmıştır. "Hıms'tan Cusiye'ye 16 mildir. Oradan Kara'ya 30 mil, oradan Nebke'ye 12 mil, oradan Kutayfe'ye 20 mil, oradan Dımaşk'a 24 mildir."²¹⁵

Burada Hurdazbih yollar üzerinde bulunan konaklama merkezlerinden ve kervansaraylardan da bahsetmiş ve yine ölçü olarak da aralarındaki mesafeyi bildirmiştir. Hıms'tan Cusiye'ye 4, Cusiye'den Ba'lebeke'ye 6, Ba'lebeke'den Dımaşk'a ise 9 konaklama yeri bulunmaktadır.²¹⁶

İbn Hurdazbih mesafe aralıklarının yanı sıra bölgelerin vergilerinden de bahsetmiştir. Bu bağlamda Dımaşk'ın haracının 400 bin dinar olduğunu açıklamıştır.²¹⁷

Yine Hurdazbih'in yol güzergâhına göre Dımaşk ve Mekke yolu ise şu şekildedir: "Dımaşk'tan sonra Menzile varılır, oradan yine Menzil adlı bir başka yere, oradan Zatü'l-Menazil'e, oradan Serg'e, oradan Tebük'e, oradan Mluhdese'ye, oradan Akra'a, oradan Cuneyne'ye, oradan Hicr'a ve oradan Vadi'l-Kura'ya, oradan Ruhaybe'ye, oradan Zi'l-Merve'ye, oradan Merva'ya, oradan Süveyda'ya, oradan Zi-Huşub'a, oradan Medine'ye, oradan daha önce zikri geçen Menazil'e ve oradan da Mekke'ye varılmaktadır."²¹⁸

Tacirlerin karada izledikleri yol güzergâhından bahseden İbn Hurdazbih Endülüs'ten veya Efrenc bölgesinden yola çıkan bir tacirin öncelikle Susu'l-Aksa'ya, oradan Tanca'ya, ardından sırasıyla Ifriki'ye, Mısır, Remle, Dımaşk, Kufe, Bağdat, Basra, Ahvaz, Faris, Kirman, Sind, Hind ve sonunda Çin'e ulaştığından bahseder.²¹⁹

²¹⁴ İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı, el-Mesalik ve'l-Memalik**, çev: Murat Ağarı, İstanbul, 2008, s.21.

²¹⁵ İbn Hurdazbih, s. 71.

²¹⁶ İbn Hurdazbih, s. 86.

²¹⁷ İbn Hurdazbih, s. 72.

²¹⁸ İbn Hurdazbih, s. 127-128.

²¹⁹ İbn Hurdazbih, s. 131.

Dağlar konusunda Mekke ile Medine arasındaki Cebelü'l-arc Dağından bahseden Hurdazbih bu dağdan Şam arazisine oradan Lübnan'a, Hıms'a, Senir'e ve Dımaşk'a varıldığından bahsetmektedir.²²⁰

Nehirlerin çıkış yerinden bahseden İbn Hurdazbih, Dımaşk bölgesinden çıkan iki nehirden söz etmektedir. Bunlardan ilki Ürdün Nehridir. Antakya bölgesinin nehri olan Ürdün Nehri Dımaşk arazisinden çıkarak yolun güneyinden geçer ve Rum Denizine dökülmektedir. Dımaşk bölgesinin bir diğer nehri olan Baradey Nehrinin ise Guta bölgesini sulayarak Dımaşk Gölü'ne döküldüğünden bahsetmektedir.²²¹

2.2.2. Ya'kubî, Ülkeler Kitabı (Kitabü'l- Büldan)

Tam adı Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebi Yak'ub İshak b. Cafer b. Venb b. Vazih el-Yakubî'dir. Bağdat'ta IX. yüzyılın başlarında doğmuştur. Genel kanaat Fars asıllı olduğudur, fakat Ermeni asıllı olduğunu iddia edenler de vardır.²²² Babası ve dedesi berid teşkilatında önemli görevlerde bulunmuşlardır. Bu aile içinde büyüyen Yakubî, idari ve siyasi hayat hakkında oldukça fazla donanıma sahip olmuştur. İlk olarak H. 260/ M. 874 yılında İrmîniye'ye ve Horasan'a gitmiştir. Uzun süre boyunca Horasan'da Tahiriler'in hizmetinde çalışmıştır. Bu hanedanın yıkılması üzerine de Ya'kubi, Ermenistan ve Horasan'da uzun süre kaldığı düşüncesi ile Hindistan, Mağrib, İran, Endülüs ve Suriye ile diğer Arap ülkelerine seyahat etmiştir.²²³ Hayatının son yıllarında Kuzey Afrika ve Mısır'da bulunan Ya'kubî, H.284/M.897'de vefat etmiştir. Eserini, seyahatleri sonucunda aldığı notlar ile H.278/M.891 yılında tamamlayan yazar, eserinde Bağdat ve Samerra şehirlerinin tasviri ile başlamıştır. Ya'kubi, Dünya'yı Doğu, Güney ve Kuzey şeklinde üçe ayırarak tasnif etmiştir.²²⁴

Yakubi, Hıms'tan Dımaşk şehrine dört aşamadan geçildiğini söyler. Sırasıyla önce Hıms bölgesine ait olan Cusiye, sonra Kârâ, Kutayyife ve sonunda Dımaşk şehrine ulaşıldığını söylemektedir. Dımaşk'ın, hem İslam öncesi hem de İslam sonrası dönemlerde Şam topraklarına ait eski ve gözde bir şehir olduğunu belirtmiştir. Sularının bir hayli fazla olmasından dolayı önemli bir şehir konumunda olduğunu söylemektedir. Berat adında oldukça büyük bir nehrinden bahsetmiştir. Şehrin önceleri Gassan

²²⁰ İbn Hurdazbih, s. 148.

²²¹ İbn Hurdazbih, s. 152.

²²² Ağar, "Yakubi", İA., TDV., c. 43, İstanbul 2013, s. 287-288.

²²³ Ağar, S. 34, s. 169-191.

²²⁴ Ağar, S. 34, s. 172-173.

emirliğine ait olduğunu söyleyen Yakubî, halife Ömer b. Hattab döneminde 14/635-636 yılında Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında Babu'l- Cabiye kapısından geçilerek barış yoluyla fethedildiğini kaydetmektedir. Halid b. Velîd komutasında bulunan ordunun ise barış yapmadan Bâbu's- Şarkî kapısından şehre girmiş olduğunu söylemiştir.

Dımaşk nüfusunun çoğunluğunu Yemen halkının oluşturduğunu vurgulayan Yakubi, bunun dışında Kays kabilesine ait topluluğun varlığından da bahseder. Şehrin yapısı hakkında kısa bilgiler veren Yakubi, Beni Ümeyye'ye ait olan kasır evlerinden ve "Hadra-ı Muaviye" denen yapıdan bahseder. Emevi halifesi Velîd b. Abdülmelik döneminde inşa edilen mescidin süslemelerine değinen yazar, yapının altın işlemeleri ve mermerleri ile İslam dünyasındaki yerini anlatmıştır.²²⁵

Dımaşk bölgesine bağlı olan şehirleri de anlatan Yakubi, Guta şehri diye adlandırılan bölgenin Gassan, Kays ve Rabia halkından toplulukların bulunduğu bir alan olduğunu açıklar. Sonra Harran'ı anlatan seyyah, bölge halkının Süveyde'nin dışında Beni Mürre'den ve Kays'tan olduğunu, Kelb'ten de bir topluluğun yaşadığını belirtmiştir. Buradaki şehrin Busra olduğunu söyler. Ardından Beseniye bölgesine gelen Yakubi, halkının ise Yemen'in Kays kabilesinden bir topluluk olduğunu nakletmiştir. Sonrasında Belkâ topraklarına ait şehirlerden ismi Rîhâ olan Gûr bölgesine yer vermiştir. Gûr halkı Kays'tan ve Kureys'ten bir topluluktan oluşmaktadır. Şehirleri anlatmaya devam eden Yakubi, şehrinin ismi ve halkı Gassan, Belkayn ve diğer kavimlerden bir topluluk olan Cibalden bahsetmiş, ardından Ma'ab ve Zugar'ı açıklamıştır. Şehrin halkının karışık bir topluluk olduğunu belirtmiştir. Seyyah, Cafer b. Ebî Talib'in, Zeyd b. Harise'nin ve Abdullah b. Revaha'nın öldürüldüğü yer olduğunu belirttiği Mute bölgesini de anlatmıştır. Buranın ardından şehri Ezruh ve halkı Beni Haşim'in mevalisi olan Şerrat bölgesinin bulunduğunu söyler. Burada bulunan Humeyme bölgesinin ise Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib'in ve oğlunun yurdu olduğunu nakletmiştir. Sonra Cevlan adlı bölgede ki Baniyas şehrini anlatan seyyah, şehir halkının çoğunluğunu Benû Mürre'den olan Kays'tan bir kavimin oluşturduğunu, orada Yemen halkından da bir grubun olduğunu belirtmiştir. Cebelü Senir adlı bölgenin ise Beni Dabbe'den ve Kelb'ten bir topluluk ile oluştuğunu söylemiştir.²²⁶

Ardından halkı İranlı olan Ba'lebek şehrini anlatır. Şehrin çevresinde Yemen'den bir topluluk bulunduğunu aktarmıştır. Sonra Mile'den bir kavmin bulunduğu Cebelü'l-

²²⁵ Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 101.

²²⁶ Ya'kubî, s. 102.

Celil alanını nakletmiştir. Bölgedeki bir başka şehir olan Sayda'da ise Kureyş'ten ve Yemen'den bir grubun bulunduğunu söylemiştir.

Dımaşk bölgesinin sahil kısmında bulunan yerleşimlerden bahseden Yakubi, İrka adında eski bir şehri anlatır. Bu şehirde göçmen İranlıların yaşadığını aktarmıştır. Etrablus şehrinde ise Muaviye b. Ebu Süfyân tarafından buraya göç ettirilen İranlıların bulunduğunu nakletmiştir. Bu şehirde gemilerin yer aldığı limandan bahsetmiştir. Sonra sırasıyla Cubeyl, Sayda ve Beyrut şehirlerine yer veren seyyah, buralarda da Muaviye b. Ebu Süfyân tarafından göç ettirilen İranlıların yaşadığını belirtmiştir.

Dımaşk bölgesinde yer alan şehirleri ve önemli alanları eserinde okuyucuya aktaran Yakubi, Dımaşk'ın bütün bu yerleşimlerinin Hz. Ömer'in hilafetinde H.14/M.635-636 yılında Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından fethedilmiş olduğunu da kaydetmiştir. Bölge haracının üç yüz bin dinardan fazla olduğunu belirtmiştir.²²⁷

2.2.3. Belâzurî, Ülkelerin Fetihleri (Fütuhu'l- Buldan)

Belazuri'nin tam adı, Ebul Hasen Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud el-Belazuri olup, doğum yeri ve doğum tarihine ait bir bilgi yoktur. Fakat Farsçadan Arapçaya tercümeler yapması nedeniyle çağdaş araştırmacılar tarafından Belazuri'nin İran asıllı olduğuna dair yorumlar yapılmaktadır.²²⁸ Belazuri, Humus, Dımaşk ve Bağdat'ta Ali b. Muhammed el-Meaini, İbn Sa'd, Ali b. Medini, Affan b. Müslim, Abdullah b. Salih el-İclî, Abdüla'la b. Hammad ve Mus'ab ez-Zübeyri gibi âlimlerden eğitim görmüştür. Hayatı hakkındaki bilgiler bu kadarla sınırlıdır. Belazuri hakkındaki diğer bilgiler ise Abbasi halifeleri ve vezirleri ile münasebetlerine dairdir. Mütevekkil-Alellah'ın huzurunda ilmi ve edebi sohbetlerde bulunarak on yıl boyunca halifenin nedimliğini yapmıştır. Müsta'in Billah ise Belazuri'ye hep yakın olmuş ve ihtiyaçlarını karşılaması için ihsanda bulunmuştur. Ayrıca halife Mu'tez'in oğlu Abdullah'ın eğitim ve öğretiminden de sorumlu olmuştur. Halife Mu'temid Billah döneminde hayatının en zor ve kötü günlerini yaşayan tarihçinin, H. 279/ M. 892-93 yılında Bağdat'ta seksen yaşlarında vefat ettiği kabul edilmektedir.²²⁹

Belazuri'nin eserini incelediğimiz zaman Şam'ı anlatırken önce Hz. Ebubekir dönemindeki Şam fetihlerinden bahsettiğini görmekteyiz. Ebu Bekir dönemi yaşanan

²²⁷ Ya'kubî, s. 102-103.

²²⁸ Mustafa Fayda, "Belazuri", **İA., TDV.**, c. V, s.392-393.

²²⁹ Fayda, s. 392.

irtidat faaliyetleri bitirildikten sonra Şam'a ordu gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Hz. Ebu Bekir; Halid b. Said b. El- Asi b. Ümeyye, Şurahbil Hasene ve Amr b. El- As b. Vail es-Semhi için üç sancak dikmiştir. Belâzurî, Halid b. Said'e sancak dikildiğinde Hz. Ömer'in bundan memnun olmadığından ve onun azledilmesi için Hz. Ebu Bekir ile konuştuğundan bahsetmektedir. Hz. Ömer'in: “ O, övünmeyi seven bir adamdır; onun bu huyu kendisini üstünlük yarışına ve taassuba sürükler” görüşünü dikkate alan Hz. Ebu Bekir'in onu azlederek yerine Ebu Erva ed-Devsî'yi gönderdiğini anlatmıştır. Yine yazarın Vakıdî'den rivayet ettiğine göre; Ebu Bekir, Amr'ı Filistin; Şurahbil'i Ürdün ve Yezid'i de Şam'a vali tayin ederek kendilerine: “ Eğer hep birlikte savaşırsanız, savaşın olduğu bölgenin valisi komutanınızdır.” dediğini nakletmiştir.²³⁰

Hz. Ebu Bekir, Irak'ta bulunan Halid b. Velîd'e mektup göndererek Şam'a gitmesini emretmiştir. Rivayete göre mektubu alan Halid b. Velîd beş yüz veya altı yüz askerle yola çıkarak Aynu't- Temr'e gelmiş ve orayı fethetmiştir. Bir başka rivayete göre ise Halid mektubu Aynu't- Temr'de almış ve burayı fethetmiştir.²³¹

Belâzurî'nin eserinde yer verdiğine göre Vakıdî bu konu hakkında Halid'in Süva'dan ayrılarak el- Kevasil'e sonra Karkısıya'ya gittiğinden ardından Ereke'ye gelerek burayı sulh yoluyla fethettiğinden bahsetmiştir. Akabinde Dumetü'l- Cendel'e gelerek burayı da fethetmiştir. Tedmür' e geldiğinde ise halkı teslim olmayıp eman isteyince Halid onlara, zımmî olmaları, Müslümanları misafir etmeleri ve kendilerine yiyecek vermeleri şartıyla eman vermiştir. Halid bunların dışında el-Kareteyn, Huvvarîn ve Merci Rahıt'a gelerek Hristiyan olan Gassanilere paskalya günü baskın düzenlemiştir. Seniyyetü'l- Ukab olarak bilinen Dımaşk'taki es-Seniyye bölgesine gelen Halid, buraya sancağını dikerek beklemiştir.²³²

Müslümanlar H.14 yılı Muharrem (M.635Şubat/Mart) ayının bitmesine on dört gün kala Dımaşk şehrine dönerek şehrin Ğuta'sını²³³ ve kiliselerini savaşla almışlardır. Halid b. Velîd, Ebu Ubeyde'nin emrinde bulunan beş binden fazla askerle şehrin doğu kapısına inmiştir. Belâzurî, Halid'in, yanına indiği manastırın “Halid Manastırı” olarak adlandırıldığına yer vermiştir. Halid, kendisini misafir eden başpapazı bazen yanına çağırarak konuşurlarmış. Başpapaz bir gün: “ bana söz vermiştin bu şehir için benimle

²³⁰ Belâzurî, s. 156-157.

²³¹ Belâzurî, s. 159.

²³² Halid b. Velîd'in diktiği sancağın Hz. Muhammed'in siyah sancağı olmasından dolayı bölge Seniyyetü'l- Ukab şeklinde anılmıştır. Araplarda sancak “Ukab” diye isimlendirilirmiş. Bkz. Belâzurî, s. 161-162.

²³³ Ğuta; Şehrin çevresindeki bağlık bahçelikler. Bkz. Belâzurî, s. 173.

antlaş dediğinde Halid kalem kâğıt isteyerek şu antlaşma metnini yazmıştır: “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Bu, Halid b. Velîd’in şehre girdiği zaman Dımaşk halkına verdiği antlaşmadır. Bu antlaşmada canları, malları, kiliseleri, şehirlerinin surları ve evlerinin yıkılmayacağı ve iskân edilmeyeceğine dair kendilerine eman vermiştir. Onlar, bu şartlarla Allah’ın ahdi ve O’nun elçisinin halifelerinin ve müminlerin zimmetindedirler. Onlara, eğer cizyelerini öderlerse, yalnızca iyilikle muamele yapılacaktır.”²³⁴

Bir başka rivayete göre ise, Hz. Ömer’in hilafeti döneminde Rumlar bir gece el-Cabiye kapısından cenaze çıkarırlarken etrafı bazı silahlı kimseler tarafından sarılmıştır. Kapının önünde şiddetli bir şekilde çarpışma olmuştur. Ebu Ubeyde’nin şehre girdiğini gören başpapaz Halid’in yanına giderek antlaşma yapıp Halid’le beraber şehre girmiştir. Buna karşı çıkan Müslümanlar olmuşsa da Ebu Ubeyde antlaşma metnini uygun bulmuştur. Böylece Dımaşk’ın savaş yoluyla alındığı görüşü kabul görmeyerek şehrin barış yoluyla alındığı kabul edilmiştir.²³⁵

Vakıdî’nin anlatımına göre Dımaşk’ın fethi H.14 yılı Recep ayı olmasına karşın antlaşmanın tarihi H.15 yılı Rebiulahirdir. Çünkü Halid antlaşmayı tarihsiz yazmıştır. Yermük Savaşı’nda ise başpapaz Halid’in yanına gelerek antlaşmayı yenilemesini istediğinde Halid bu H.15 yılı tarihini yazmıştır.²³⁶

Şam’da ödenen cizyeler konusunda bilgi aktaran Belâzurî nin eserinde yer verdiği rivayetlere göre, başlangıçta Şam’daki cizye her kişi için bir cerib²³⁷ veya bir dinardır. Sonraları ise halife Hz. Ömer, kendilerinde altın olanlardan dört dinar, gümüş parası olanlardan ise kırk dirhem cizye alınmasını uygun gördüğü şeklindedir. Bunun yanı sıra Hz. Ömer zimmîleri, çok zenginler, çok fakirler ve orta halliler olarak sınıflara ayırmıştır.

Halid b. Velid’in ise Dımaşk halkıyla her erkekten bir dinar cizye ile bir cerib buğday, sirke ve zeytinyağı vermek şartıyla anlaştığı belirtilmektedir.²³⁸ Yine Hz. Ömer, Dımaşk toprağındaki el-Cabiye’ye gelirken yolda cüzzam hastalığına yakalanmış Hristiyanlara denk gelmiştir. Bunun üzerine yanındaki görevlilere, onlara zekât gelirlerinden ve yiyeceklerinden vermelerini emretmiştir.²³⁹

²³⁴ Belâzurî, s. 173.

²³⁵ Belâzurî, s. 173.

²³⁶ Belâzurî, s. 176; Yermük Olayı için ayrıca bkz, Muhamed el-Vâkıdî, **Fütûhu’ş-Şam**, çev. Hasan Gülşen, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s.201.

²³⁷ Cerib; Hz. Ömer zamanından itibaren İslâm dünyasında kullanılan alan ve hacim ölçüsü. Bk. Mustafa Fayda, “Cerib”, **İA., TDV.**, c. VII, İstanbul, 1993, s. 402.

²³⁸ Belâzurî, s. 177.

²³⁹ Belâzurî, s. 185.

Yezid b. Ebî Süfyân, Dımaşk şehrinin fethinden sonra, Sayda, Irka, Cübeyl ve Beyrut üzerine harekete geçmiştir; bu yerler sahilindedir. Öncü kuvvetinin başında kardeşi Muaviye vardır. Fetih hareketi kolayca sonuçlanmıştı. Ancak Osman b. Affan'ın halifeliğinin ilk günlerinde Rumlar bu sahilleri ele geçirmişlerdir. Muaviye onların üzerine giderek bu sahilleri yeniden almıştır. Buraları imar ederek, asker yerleştirmiş ve onlara ikta yoluyla toprak vermiştir. Osman b. Affan'ın halifeliği döneminde Muaviye, Şam genel valiliğine getirilmiştir. Belâzurî, Müslümanların bir şehri veya sahili fethettiklerinde şehri koruyabilecek sayıda Müslümanı oraya yerleştirdiklerini açıklamıştır. Muaviye de Hz. Osman'ın emriyle bu sahilleri koruyarak asker yerleştirmiş ve onlara toprak vermiştir. Yine Hz. Osman, buralara camiler yaptırılmasını, kendi döneminden önce inşa edilen yapıların büyütülmesini de istemiştir. Bu konuda el-Vadin; “Osman'ın bu emrinden sonra insanlar, her bölgeden sahillere geldiler.” şeklinde açıklamada bulunmuştur.²⁴⁰

Yazar, Muaviye b. Ebî Süfyan'ın halifeliği döneminde Yuhanna Kilisesinin Dımaşk'taki camiye ilave edilmek istenmesine Hristiyan halkın karşı çıkmasıyla vazgeçildiğini belirtmektedir. Yine Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan da çok para karşılığında bu istekte bulunmasına rağmen Hristiyanlar kiliseyi vermeyi reddetmişlerdir. Velîd b. Abdülmelik de aynı istekte bulunduğunda halkın kabul etmemesi üzerine halife öyleyse kiliseyi yıkacağını söylediğinde Hristiyanlar: “ Ey müminlerin emiri! Bir kimse kilise yıkarsa cinnet getirir, kendisine afet isabet eder.” demişlerdir. Bu söze kızan halife kazma isteyerek kilisenin bazı duvarlarını yıkmaya başlamıştır. İşçilerin de yardımıyla yıkılan kilise mescidin içine alınmıştır.²⁴¹

Ömer b. Abdülaziz'in halife olduğunda Hristiyanlar el- Velîd'in kiliseleri için yaptıklarını söylediğinde halife, mescide ilave edilen yerin Hristiyanlara iadesi için emir vermiştir. Bundan memnun kalmayan Müslüman halk Hristiyanlara giderek Yuhanna kilisesinden vazgeçmeleri karşılığında savaşla ele geçirilen Guta'daki kiliseleri kendilerine vereceklerini söyleyerek anlaşılmıştır. Halife Ömer b. Abdülaziz de karardan memnun kalarak onaylamıştır.

Belazuri, Dımaşk mescidinin kible tarafında bulunan revakın ezan okunan yerinin yanında, su mermeri üzerine konulmuş kitabede “Müminlerin emiri el-Velîd, bunun

²⁴⁰ Belâzurî, s. 181-183.

²⁴¹ Belâzurî, s. 180.

yapılmasını H. 86 yılında emretmiştir.” yazısından da bahsetmiştir.²⁴² Yine bir başka rivayete yer veren Belâzurî, Dımaşk surlarının Beni Ümeyyenin yıkılışından sonra Abdullah b. Ali b. Abdillâh b. El- Abbas’ın bunları yıkmasına kadar ayakta kaldığını anlatmaktadır.²⁴³

Bunların dışında Belâzurî, eserinde o dönem ki Şam bölgesine yapılan fetihlerden ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir.²⁴⁴

2.2.4. İbn Havkal, 10. Asırda İslam Coğrafyası (Surat el-Arz)

Tam adı, Ebu’l- Kasım Muhammed b. Ali en-Nasibi el- Bağdadi olan İbn Havkal’ın doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Bağdat’ta H.325/M.937 yılında görmüş olduğu olayı anlatması ve H. 320/M.932’de Medain’deki bir konuşmayı nakletmesi bu tarihlerden önce doğduğunu ispatlamaktadır.²⁴⁵ İbn Havkal Nusaybin doğumludur ve çocukluğu ile gençliği Nusaybin’in yanı sıra Musul ve Bağdat’ta geçmiştir. Gençlik zamanlarında ticaretle uğraşan coğrafyacı, farklı ülkelerin anlatıldığı kitaplara merak salmıştır. Daha sonra tüccar ve seyyahlardan çeşitli hatıralar ve bilgiler dinlemiştir. Bu nedenle biriktirmiş olduğu bu bilgileri görüp duyarak kaleme almak için ticaret kervanlarıyla birlikte İslam ülkelerine seyahate çıkmıştır. İbn Havkal’ın seyahati H.331-367/M.943-977 yılları arasında sürmüştür. Diyebiliriz ki çağdaşı olan Makdisi gibi İslam ülkelerine seyahat ederek seyahat notları tutmuş ve eserini bu notlarla oluşturmuştur. İlk olarak İbn Havkal 7 Ramazan H.331/15 Mayıs 943’te seyahati için Bağdat’tan yola çıkarak Arap Yarımadasının çeşitli bölgelerinden geçmiştir. Eserini oluştururken de İbn Hurdazbih ve Kudame b. Cafer gibi yazarların kaynaklarından faydalanmıştır. Anlattığı bölümde her ülkenin haritasını eklemeyi de ihmal etmemiştir. İbn Havkal hayatta iken kitabını iki kere telif etmiştir. Ayrıca müellifin ölümünden sonrada bazı bilgiler kitabına eklenmiştir.²⁴⁶

İbn Havkal, Şam’da Filistin, Ürdün, Dımaşk, Hıms, Kınnesrin, Avasım ve Süğur cündleri (ordugâh) bulunduğunu söylemiştir.²⁴⁷ En batı kısımda yer alan Filistin

²⁴² Belâzurî, s. 178-179.

²⁴³ Belâzurî, s. 180.

²⁴⁴ Belâzurî, s.

²⁴⁵ Ramazan Şeşen, “İbn Havkal”, İA., TDV., c, XX, İstanbul, 1999, s.34-35.

²⁴⁶ Şeşen, s.35.

²⁴⁷ İbn Havkal, 10. Asırda İslâm Coğrafyası, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004. s. 147.

ordugâhının Şam bölgesinin en temiz yeri olduğunu belirtir. Filistin ordugâhının merkezinin önceleri Remle, sonra Kudüs olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁸

Seyyah, Dımaşk sınırına yakın olan Ba'lebek şehriyle ilgili bilgiler vermiştir. Bütün evlerinin taştan olduğunu anlatan seyyah, yine burada taştan inşa edilmiş sarayların yer aldığını eklemiştir. Yüksek sütunlar üzerine inşa edilmiş bu sarayların Şam'daki en büyük ve enteresan yapılar olduğunu kaydetmiştir. Ba'lebek'in ürünleri, güzel meyveleri çok olan, mümbit ucuz bir şehir olduğunu söylemiştir. Ardından o dönemde Şam bölgesinin sınırları içerisinde bulunan Beyrut şehrini anlatan seyyah, bölgenin limanı ve sahili konumunda olduğunu haber verdiği Beyrut şehrinin halkının ise, Dımaşk halkı gibi bozuk ahlaklı, kaba tabiatlı olmadıklarını nakletmiştir. Hayır hasenata önem verdiklerini söylemiştir.²⁴⁹

Hıms cündünün bayındır hale geldiği dönemlerde şehrin, havası ve toprağı ile en güzel İslam topraklarından olduğunu belirtmiştir. Burada akrep ve yılan bulunmadığını söyleyen seyyah, suları, ziraatı, ağacı ve hayvanı bol zengin bir şehir olduğunu bildirmiştir. Şehrin yapısından bahseden İbn Havkal, burada yarısı cami olan eski bir kilise olduğunu aktarmıştır. Bu kilisenin Şam bölgesinin en büyük kilisesi olduğunu ifade etmiştir. Şehirde bulunan tüm çarşı ve sokaklarının taş ve mermerle döşeli ve düzenli olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁰

Şam bölgesinin en büyük şehrinin Dımaşk olduğunu bildirmiştir. Şehri detaylıca anlatan seyyah, etrafı dağlarla çevrili, çevresinde bol suları, ağaçları, tarlaları, ekinleri bulunan şehrin Guta adı verilen önemli bir ovasından bahsetmiştir. Şam bölgesinde buradan daha temiz, insana huzur veren bir yerin olmadığını kaydeder. Suyu Fice denen bir kilisenin altından çıkan bu şehre bunun dışında Senir Dağı üzerinden Beradâ Irmağı'nın da ulaştığını haber vermiştir. Bu ırmağın bir dar vadiye girerek derinliği insanın yüzeceği derece bir nehir halini aldığını söylemiştir.²⁵¹

Dımaşk'ın içinde Beradâ Irmağı üzerine kurulu bir köprü olduğunu nakleden yazar, köprü olmadan bu derin nehirden geçmenin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Nehir suyunun sonra Guta Ovasında yer alan köylere ulaştığını, Dımaşk'ın bütün evlerinde, caddelerinde, hamamlarında buradan gelen suyun kullanıldığını bildirmiştir.²⁵²

²⁴⁸ İbn Havkal, s. 149.

²⁴⁹ İbn Havkal, s. 153-154.

²⁵⁰ İbn Havkal, s. 154.

²⁵¹ İbn Havkal, s. 152.

²⁵² İbn Havkal, s. 152.

Dımaşk'ta, İslam dünyasında daha güzeli, daha süslüsü olmadığını söylediği camiden bahseder. Caminin maksuresinin yanındaki mihrabın üzerinde yer alan kubbe duvarlarının Sabîler tarafından yapılmış olduğunu nakleder. Önce onların mabedi olan bu yapının sonra Yunanlıların eline geçmiş olduğunu orada ayinler yaptıklarını aktarmıştır. Daha sonra ise Yahudilerin ve putperest hükümdarların eline geçen mekânı sonra Hristiyanların almış olduklarını, onlar tarafından da kiliseye çevrilmiş olduğunu belirtmiştir. Sonra İslamiyet'in ardından Müslümanların ele geçirdiği yapı cami halini almıştır. Halife Velîd b. Abdülmelik döneminde bu cami tamir edilerek zemini mermerle, duvarları mozaikle, sütunları renkli mermerlerle, sütun başları, mihrabı kıymetli taşlarla süslenmiş, altınla kaplanmıştır. Tavanının etrafı, duvarları yaldızlı yazıyla süslenmiştir. Caminin üstü kurşunla kaplanmıştır.²⁵³

Şam diyarındaki mesafelerden de bahseden seyyah, Halep'ten Hıms'a beş günlük, Hıms'tan Dımaşk'a dört günlük, Dımaşk'tan Teberiy'e dört günlük, Teberiy'e den Remle'ye üç günlük, Remle'den Rafah'a iki günlük yoldur. Yine Dımaşk'tan doğuya Guta ovasının sonuna yani çöle bir günlük mesafe olduğunu aktarmıştır.²⁵⁴

Ayrıca Mervaniler zamanında Şam haracının yıllık geliri 1.800.000 dinar olduğunu aktarmıştır.²⁵⁵

2.2.5. Mukaddesî (Makdisî), İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)

Mukaddesi'nin tam adı, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Benna el- Makdisî eş-Şamî el-Beşşarî'dir. Ünlü coğrafyacı H. 335/M.946-947 yılları arasında Beytûlmukaddes (Beytûlmakdis) olarak bilinen Kudüs'te doğmuştur.²⁵⁶ Bu nedenle de adı kaynaklarda hem Makdisî hem de Mukaddesi olarak geçmektedir. Hayatı ile ilgili bilinenler tezimizde yer vereceğimiz Ahsenü't- Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim' de anlatıldığı kadardır. Öğrenim hayatına ilk olarak Kur'an'ı ezberlemek suretiyle başlamıştır. Arapça nahiv dersleri ile devam etmiştir. Bağdat'ta Kadı Ebü'l-Hüseyn el- Kazvîni'den Hanefî fikhını öğrenmiştir. Hatta bu yüzden kendisinin Hanefî olduğunu yazmıştır. Bunların yanı sıra diğer mezheplere karşı hoşgörülü oluşu ve Fatimilere olan yakın ilgisi Şîa taraftarı olduğu izlenimini vermiştir. Sadece Müslüman

²⁵³ İbn Havkal, s. 153.

²⁵⁴ İbn Havkal, s. 162

²⁵⁵ İbn Havkal, s. 153.

²⁵⁶ Marina A. Tolmacheva, "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", **İA., TDV., c. XXVII, İstanbul, 2003, s. 431-432.**

ülkelere seyahatlerde bulunmuştur. Bu yüzden gayri Müslim ülkelerden bahsetme gereği duymamıştır. Çıktığı seyahati esnasında H. 356/ M. 978 yıllarında hacca gitmiştir.²⁵⁷ Yolculuğu boyunca Mecusi ve Hristiyan bayramlarına katılma ve mutasavvıflarla birlikte aynı ortamda bulunma imkanı bulmuştur. Ribatlarda yaşayan ve gazilerle birlikte savaşan coğrafyacı seyyah, H. 390/ M. 1000 yıllarında vefat etmiştir. Seyahat notlarını daha önce gittiği yerleri gezen seyyahların notları ile karşılaştırarak sorgulamalarda da bulunmuştur. Bilirkişi gördüğü kimselere de danışan Mukaddesî, edindiği bilgilere kişisel deneyimlerini de ekleyerek eserini kırk yaşında kaleme almıştır.²⁵⁸

Seyyah, Suriye bölgesini peygamberler diyarı, salihler merkezi, fazıl insanların gitmek istedikleri bir yer olarak anlatmıştır.²⁵⁹

Bölgeye Şam isminin verilme sebeplerine değinen Mukaddesî, kimilerine göre Kâbe'nin şamesinde (sol tarafı) yer aldığından kimilerine göre ise uğursuz olduğu için Şam denildiğini söyler. Bazılarına göre ise kırmızı, beyaz ve siyah benekli taşlarından dolayı Şam isminin verildiğini nakletmiştir.²⁶⁰ Dımaşk'ın, Hz. İbrahim'in dünyaya gelişinden beş yıl önce Dımaşk b. Kanî b. Malîk b. Erfahşaz b. Sam tarafından kurulmuş olduğunu nakleden Mukaddesî, El- Esmâ'nin ise Dımaşk kelimesinin "demşakuha" yani "onu hızlı sürdüler" kelimesinden geldiği görüşünün hâkim olduğunu kaydetmektedir.²⁶¹

Enine ve boyuna yaklaşık yarım fersah uzunluğunda olan ve düz bir vadide kurulmuş olan Dımaşk'ın Emeviler zamanında devletin saltanat şehri olduğunu, burada Emevilerin saray ve türbelerinin bulunduğunu belirtmiştir. Binaları ahşap ve kerpiçten olan şehrin yine kerpiç olan bir kaleden yönetildiğini söylemiştir. Ağaçlarla çevrili olan şehir içinden akan nehirlerden bahseden seyyah, kış aylarında bazen kar yağdığına da değinmiştir. Bedesten türündeki pazarları olduğunu söylemiştir. Bu pazarlarda fiyatları ucuz olan bol ve çeşitli meyveler bulunduğuna değinmiştir. Dımaşk'ın hamamlarının güzelliğinden zarif fiskiyelerinden insanların basiretli kişiliğinden bahseden Mukaddesî aynı zamanda şehrin havasının kurak ve insanları kavgacı olduğunu söylemektedir. Hayat standartları düşük olan bu şehrin evlerinin dar, sokaklarının sıkıcı olduğunu belirtmiştir.

Mukaddesî, şehrin camisinin Müslümanlar için önemli bir değer olduğunu belirtmiştir. Temel duvarları özenle yontulmuş dört köşeli büyük taşlardan yapılmış,

²⁵⁷ Tolmacheva, s. 432.

²⁵⁸ Mukaddesî, **İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 160.

²⁵⁹ Mukaddesî, s. 160.

²⁶⁰ Mukaddesî, s. 163.

²⁶¹

üzerine de muhteşem bir bina oturtulmuştur. Tavanın üzerine oturtulduğu sütunlar siyah cilalıdır ve üç geniş sıra halinde dikilmiştir. Ortada, mihrabın tam karşısında büyük bir kubbe yer almaktadır. Caminin avlusu yüksek mermer revaklarla çevrilidir. Tavanı renkli ve güzel bir hatla yazılmış ayetlerle bezeli fayanslarla kaplanmıştır. Kolon başları altın kaplamadır. Revak kemerlerinin tamamı mozaiktir. Avlunun sağ tarafında duvarları mozaikle kaplı, sekiz murassa sütun üzerine oturtulmuş Beytü'l Mal yer alır. Mihrap ve çevresi kıızıl akik ile iri turkuaz taşlarla bezenmiştir. Kubbenin üzerine altından yapılmış bir portakal ve nar konulmuştur. Bu kısımda en dikkat çekici şey, değişik desenlerdeki mermerlerin birbirine kenetlenmiş olmasıdır. Söylendiğine göre Velîd bu caminin yapımı için İran, Hindistan, Batı Afrika ve Bizans'tan en maharetli ustaları getirtip, Suriye'nin yedi yıllık vergisinden başka, Kıbrıs'tan getirilen on sekiz gemi dolu altın ve gümüş tahsis etmiştir. Ayrıca Bizans imparatoru da inşaat malzemeleri ve mozaik göndermiştir. Seyyah, Caminin dört giriş kapısı bulunduğunu söylemiştir.

Mukaddesi, Ömer b. Abdülaziz'in caminin giderlerini kısip, o parayı Müslümanların refahı için harcamak istemesine karşı çıkılarak bu görüşten vazgeçildiğine dair bir rivayeti de eserinde belirtmiştir. Bir başka kitapta da caminin yapımı için 18 katır yükü altın harcandığını okuduğunu anlatmıştır.²⁶²

Mukaddesî hayalinde konuştuğu ve amcam diye belirttiği kişi ile aralarındaki bir diyalogu şöyle nakletmiştir: “Bir gün amcamla sohbet ederken ona dedim ki, “Ey amca! Velîd Müslümanların servetinin bir Dimaşk Camii için harcamakla iyi etmedi. Eğer bu parayı yol ve atölyelerin yapımı için harcasa, kaleler kurdursa daha iyi ederdi.” Bana şu cevabı verdi: “ Yeğenim, hiç de öyle değil ve Velîd en doğrusunu yaptı. Çünkü o, Suriye'nin bir Hristiyan ülkesi olduğunu, onların burada göz alıcı kiliseler ve binalar yaptıklarını, Kumame, Lydda ve Roha kiliselerinin şöhretinin dünyayı kapladığını görünce, Müslümanların dikkatinin bu kiliselerden bir camiye çevrilmesini sağlayacak ve dünyanın harikaları arasında yer alacak bir cami yapılması gerektiğini anladı. Görmüyor musun Abdülmelik Kumame kilisesinin heybet ve azametini görünce onun Müslümanları etkilemesinden korkarak Kudüs'te şimdi gördüğün Kubbetü's- Sahra'yı yaptırdı.”²⁶³

Mukaddesi, Adududdevle'nin kütüphanesindeki bir belgede dünyanın iki gelininin Dimaşk ve Rey diye yazıldığını belirtmiştir. Yine Mukaddesi, Yahya b.

²⁶² Mukaddesi, s. 172-175.

²⁶³ Mukaddesi, s. 172.

Eksem'in "Dünyada şu üçünden daha güzel bir yer yoktur: Semerkant vadisi, Dimaşk'ın Gûta'sı ve Übülle nehri." şeklindeki sözlerine değinmiştir.²⁶⁴

2.2.6. Hudûdü'l- Âlem Mine'l- Meşrik İle'l- Mağrib

Eserin mütercimi, Vladimir Fedorovic Minorsky'dir. Doğum tarihi 1877 olan Rus şarkiyatçı Moskova'da hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsüne devam etmiştir.²⁶⁵ Esas ilgi alanı Türk- İran tarihi coğrafyası olan Minorsky'nin araştırmaları din, dil, edebiyat ve sanatı kapsamaktadır. Daha sonra çalışmamızda da yer vereceğimiz Hudûdü'l- Âlem Mine'l Meşrik İle'l Mağrib adlı anonim esere detaylı anlatımlarını da ekleyerek Farsça'dan İngilizceye tercüme etmiştir. Tercümesi Vasilij V. Barthold'un birebir aynı basımı olan bu eserde onun önsözüne yer vermiştir. Bu eseri gün yüzüne çıkaran Rus şarkiyatçı 1966 yılında vefat etmiştir.²⁶⁶

Hudûdü'l- Âlem Mine'l Meşrik İle'l Mağrib eseri H.372/M.982-83 yılında kaleme alınmış olsa da kimin tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Eserin, Kuzey Afganistan'ın Guzgânân yöneticisi olan Ebu'l Haris Muhammed b. Ahmed'e atfedilmiş olduğu bilgisi eser hakkındaki bölümde verilmiştir. Minorsky, anonim olan bu eserin Ferîgûnîler'den İbn Ferîgûn tarafından yazıldığını iddia etmektedir. Bu eser, Rus müsteşrik A. G. Tounmansky'nin Buhara şehrindeki arkadaşı Ebu'l Fazl Gulpâyagânî'den Uluğ Bey'in kayıp eseri Ulûs-ı erbaa eseri için yardım istemesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bir müddet sonra eser Rusçaya çevrilmiş ve hatta V. V. Barthold bile bu eserden faydalanmıştır. V. Barthold kitabı basmak istemiş olsa da basımını göremeden vefat edince V. Minorsky, Hudûdü'l- Âlem'i İngilizce'ye çevirmiştir. Yazarı bilinmeyen bu eserin birinci bölümünde yer alan önsöz Barthold tarafından kaleme alınmıştır. İkinci bölümde eserin kendisi ve son olarak da üçüncü bölümde Minorsky'nin yazdığı yorum bulunmaktadır. Altmış konuya ayrılmış olan eserde müellifin döneminde bilinen çöller, denizler, nehirler, dağlar, ülkelerin ve şehirlerin birbirine olan mesafeleri anlatılmaktadır. Biz de büyük çabalarla aktarılan bu eserde geçen Şam bölgesi ile ilgili notları aktarmaya çalışacağız.²⁶⁷

Şam'ın doğusunda Arap ülkesine ait olan Şam çölü ve Cezire sınırları, güneyinde Kulzum Denizi, batısında Mısır sınırları, kuzeyinde de Rum sınırları bulunduğunu

²⁶⁴

²⁶⁵ Christine Woodhead, "Minorsky", **İA., TDV.**, c. XXX, İstanbul, 2005, s. 116-117.

²⁶⁶ Woodhead, s. 116.

²⁶⁷ Rıza Kurtuluş, "Hudûdü'l- Âlem", **İA., TDV.**, c. XVIII, İstanbul, 1998, s. 304.

aktaran seyyah, Şam'ın kalabalık nüfusu, büyük zenginliği ve çok sayıda şehirleri ile mamur ve gözde bir bölge olduğunu kaydetmektedir.

Bölge sınırları içinde yer alan diğer şehir ve bölümlerden de bahseden yazar, Cezire'ye ait istihkâm hattı olduğunu söylemiştir. Bunların Bizans'a karşı askeri sınır kasabaları olduğunu, Cezire'ninmiş gibi gösterilse de Şam'a ait alanlar olduğunu bildirmiştir.

Fırat nehri kenarında bulunan Sümeysat adlı şehrin nimeti bol olan küçük bir alan olduğunu ifade etmiştir. Sence şehrinin, yanında bir köprü bulunduğunu, bu köprünün dünyada ki olağanüstü güzellikte bir köprü olduğunu aktarmıştır. Menbic'in, çölde muhkem ve küçük bir şehir olduğunu, İskenderûn, Suhabe, Lazkiye, Entartus, Etrabulus, Beyrut, Sayda, Sûr, Akka, Kaysariyye, Yâfâ ve Askalan şehirlerinin, Müslümanların ikamet ettiği Rum Denizi sahilinde yer alan Şam'a ait bölgeler olduğunu kaydetmiştir. Buralarını bol nimete ve tarıma sahip olan şehirler olduğunu anlatmıştır. Hunâsıra, Tedmür, Selemiye ve Muğan adlı bölümlerin Şam Çölü kenarında bulunan küçük şehirler olduğunu belirtmiştir.

Halep'ten de bahseden seyyah, buranın mamur, kalabalık ve büyük ve zengin bir şehir olduğunu, Kınnesrin şehrinin de yine mamur ve zengin bir şehir yapısına sahip olduğunu nakletmiştir.

Hıms'ın tüm yollarının taşlarla döşeli, yeni, güzelleşmiş kalabalık ve büyük bir şehir olduğunu aktarmıştır. Halkının temiz giyimli, cömert ve yakışıklı insanlar olduğunu bildiren yazar, şehirde akrep ve yılanın oldukça fazla olduğuna da dikkat çekmiştir. Bir dağın eteğinde bulunan Ba'lebek adlı küçük şehrin, çeşitli nimetlere sahip olduğunu ifade etmiştir.

Bölgede asıl öneme sahip olan Dımaşk şehrini de anlatan yazar, buranın güzel, mamur bir yapıya sahip, nimeti bol olan, çok tarım yapılan, güzel kırsala ve akarsulara sahip olan bir alan olduğunu vurgular. Dağların yanında uzanmış olan bu şehrin Arap ülkelerinin içinde yer alan en gösterişli şehir olduğunu da belirtmiştir. Şehirde yetişen ürünlerden bahseden yazar, sarıağaç kavunu ve sarı pirinç üretiminin fazla olduğunu kaydetmiştir.²⁶⁸

²⁶⁸ **Hudûdü'l- Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Mağrib**, müt. V. Minorsky, çev. Abdullah Duman- Murat Ağarı, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2008, s. 108-110.

2.2.7. Ebû Hamid Muhammed el- Gırnâtî, Gırnâtî Seyahatnamesi, (Tuhfetu'l- Elbâb ve Nuhbetu'l- A'câb)

Seyyahın tam adı, Ebu Hamid Muhammed b. Abdirahman (Abdirrahim) b. Süleyman el- Mazinî el- Gırnâtî'dir. Coğrafyacı ve seyyah, H. 473/ M. 1080-81' de Gırnata'da (Granada) dünyaya gelmiştir.²⁶⁹ İlköğrenimini Gırnata'da gören el-Gırnâtî, tahsilini devam ettirmek ve farklı ülkeler görmek için Endülüs'ten doğuya seyahat etmiştir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Hakkında bilinenler arasında, H.508/M.1114-1115 yılında Mısır'a gidip bir süre sonra Endülüs'e döndüğüdür. Daha sonra 1122'de Ba'lebek, Dımaşk ve Tedmür'e gitmiştir.²⁷⁰ Buradan da 1123 yılında da Bağdat seyahatine çıkmıştır. Hatta iki Abbasi veziri Avnüddin İbn Hübeyre ve Yahya b. Muhammed eş- Şeybani'nin oğlu Muhammed b. Yahya el- Gırnati'ye maddi manevi destekte bulunmuştur. Bağdat'tan sonra Asya ve Doğu Avrupa üzerine seyahate çıkan seyyah 1135-1136 yıllarında da Bulgar topraklarına ulaşmıştır. Bu seyahatini tekrar Bağdat ve Dımaşk yönüne çevirmiştir. Bağdat'a ulaştığı vakit oldukça yaşlanmış olan seyyah, Dımaşk'a döndüğü H. 565/ M. 1169 yılında orada vefat etmiştir.

Gırnâtî, eserinde şehirlerin özelliklerini tek başlık altında toplamamıştır. Bir fasılda şehirlerde yaşayan zehirli hayvanları zikrederken bir fasılda tatlılara değinmiştir. Baktığımızda şehirlerin önemli meyveleri ve güzel kokularından bahsederken Irak üzümü, Cürcan üzümü, Kirman meyveleri, Tus kaysısı, Sebt armudu ve Taberistan kavununa yer vermiştir. Ayrıca Şam elması, Bağdat üzümü, Basra narenciyesi ve Kufe baklasından da bahsetmiştir.²⁷¹

Fasillardan birinde şehirlere has hastalıkları da anlatan Gırnâtî, Şam halkının itaatinin şehrin bir hastalığı olduğunu belirtmektedir. Bunu bir hastalık olarak görmesinin nedeni ise yöneticilerin yüce, halkın köle (mevali) olarak görülmesine olan tepkisinden ötürü burada Şam halkının itaatini bir hastalık olarak yorumlamıştır.²⁷² Bölgelerin ahlaki yapılarına da değinen seyyaha göre, Rumlar sarılığı, Zenciler siyahlığı, Türkler kabalığı, Zengiler de dengesizlikleri ile meşhurdur. Yine bu fasılda “Şamlılar yaratılana en iyi itaat eden, yaratana ise en fazla isyan edenlerdir” şeklinde Şam halkının bilindiğini

²⁶⁹ Mehmet Özdemir, “Ebu Hamîd el- Gırnâtî” , İA., TDV., c. X, İstanbul, 1994, s. 128-130.

²⁷⁰ Özdemir, c. X, s. 129.

²⁷¹ Ebû Hamid Muhammed el- Gırnâtî, **Gırnâtî Seyahatnamesi, Tuhfetu'l- Elbâb ve Nuhbetu'l- A'câb**, hzl. Fatih Sabuncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s. 105.

²⁷² Gırnâtî, s. 106.

vurgulamıştır. Aynı şekilde Gırnâtî, Şam halkının bu özelliklerini şehirlerin hastalıkları faslında da anlatmıştır.²⁷³

Şam da kayadan direkler üzerinde inşa edilmiş olan Ba'lebek kalesini²⁷⁴ anlatırken bu direklerin her birinin dağ parçası büyüklüğünde olduğunu söylemiştir. Bu direkler üzerindeki kalenin dikdörtgen taşlarla inşa edildiğinden, bu taşların uzunluğunun tahmini 100 zira olduğundan da bahsetmiştir. Uzunluğunu “havaya doğru yükselirken” tabiri ile anlatan Gırnati, bu yapının Süleyman'ın (a.s.) cinleri tarafından yapıldığına yer vermiştir.²⁷⁵

2.2.8. İbn Cübeyr, Endülüs'ten Kutsal Topraklara

Tam adı Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el- Kinani el- Belensi olan İbn Cübeyr, 10 Rebiulevvel 540/31 Ağustos 1145 tarihinde Belensiye (Valencia) ya da Şatıbe'de (Jativa) doğmuştur.²⁷⁶ Babası Ahmed b. Cübeyr, Şatıbe'de ileri gelenlerden biri olan katiptir. İbn Cübeyr'in eğitimini aldığı ilk kişi babasıdır. Daha sonra Ebü'l- Hasan b. Ali b. Ebü'l- Haccac Yusuf b. Yes'un ve Ebu Muhammed Kasım b. Asakir'den dersler almış babasının mesleğini -Muvahhid'lerin kâtipliğini- yaparak devam ettirmiştir. Kâtipliği ile birlikte vasat bir şair olan İbn Cübeyr'in esas meşhur olduğu alan dikkatli bir seyyah gözü ile hac seyahatine çıkmasıdır. Bir rivayete göre, Ebu Said Osman'ın kâtipliğini yaptığı sırada Ebu Said, onu şarap içmeye zorlamıştır. Bunun üzerine istemeyerek de olsa bir günah işleyen İbn Cübeyr, büyük bir pişmanlık ile Allah'tan af dilemek için hacca gitmiştir. Öte yandan İbn Cübeyr'in sadece bu sebepten ötürü seyahate çıktığı düşünülemez. Zira kendisi Doğu İslam dünyasında Endülüs ve Mağrib'te ilmi ve kültürel faaliyetlerde bulunmuştur.²⁷⁷

İbn Cübeyr çıktığı seyahati boyunca yanında hep arkadaşı Ebu Cafer Ahmed b. Hasan olmuştur. Seyahatlerine Gırnata'dan, 8 Şevval 578/ 4 Şubat 1183 tarihinde ayrılarak başlamışlardır. İbn Cübeyr'in seyahatnamesinin en güzel özelliği seyahati sırasında günlük yazar gibi tarih ve hatta bazen saat bilgilerini vermesidir. Yer adlarını,

²⁷³ Gırnâtî, s.107.

²⁷⁴ Ba'lebek; Lübnan'ın Bikâ vadisine kurulmuş tarihi bir şehirdir. Şehir Helenistik devirde “Helipolis” adıyla anılmıştır. Hz. Ömer döneminde İslam topraklarına katılmıştır. Yavuz Selim zamanında ise Osmanlı toprağı olmuştur. 1898-1905 yıllarında Almanlar tarafından önemli kazı çalışmaları yapılmış ve sonra Lübnan tarafından müze- şehir olarak restore edilmiştir. Bkz. İdris Bostan, “Ba'lebek”, **İA., TDV.**, c. V, İstanbul 1992, s. 9.

²⁷⁵ Gırnâtî, s. 126.

²⁷⁶ Nasuhi Ünal Karaarslan, “İbn Cübeyr”, **İA., TDV.**, c. XIX, İstanbul, 1999, s. 400-402.

²⁷⁷ Karaarslan, s. 401.

tarihleri v saatleri titizlikle not etmiştir. Eseri XII. Yüzyılın Ortadoğu coğrafyasını anlatmaktadır. Seyahat notlarını Endülüs'e döndükten sonra derleyerek rihlesini meydana getirmiştir. Yazdıklarında folklorik, ilmi, tarihi ve sosyolojik tespitlere de rastlamak mümkündür. İbn Cübeyr, seyahatini bitirip Endülüs'e döndükten sonra resmi bir görev almayarak gittiği yerlerde icazet aldığı ilimleri okutmuştur. Edindiği bu bilgileri okutması ile büyük bir saygınlık ve ün kazanmıştır. Selahaddin'i Eyyubi, Kudüs'ü geri alınca sevinerek H. 583/ M. 1187 yılında ikinci defa hacca gitmiştir. Hatta iki yıl süren bu hac ziyaretinden sonra tekrar üçüncü kez hacca gitmiştir. Fakat bu hac ziyareti sırasında herhangi bir seyahatname yazmamıştır. Endülüslü İbn Cübeyr, H. 614/ M.1217'de vefat etmiştir.²⁷⁸

İbn Cübeyr, yaptığı uzun yolculuklarının ardından 24 Rebiülevvel/5 Temmuz 1184 Perşembe günü ikinci kuşluk vakti Dımaşk'a ulaşmıştır. Gezdiği İslam şehirlerinin sonuncusu olan Dımaşk'ı doğunun cenneti, güzelliğinin temiz ve parlak aynası, hoş kokulu çiçeklerle bezenmiş, atlas elbiselere benzer bahçelerle süslenmiş sandalyesinde oturan bir gelin şeklinde tasvir etmiştir.

Allah'ın Mesih'i ve onun annesini (a.s) himaye ederek şereflendirdiği bu kutsal topraklar; bahçeler içindeki bir tepe üzerinde güvenli, gölgelikli, yılan gibi kıvrılarak akan tatlı kaynak suları, insana zindelik veren meltemiyle, seyredenlere parlayan yüzünü göstererek onları buraya davet eder. Toprak, suyun bolluğundan öylesine bıkmıştır ki, adeta susuzluğu özlemiştir. Ayağının altındaki katı toprağın "...ayağınla vur! İşte yıkanacak soğuk bir yer ve soğuk bir içecek"²⁷⁹ diye nida ettiğini duyar gibi olursun diyerek toprağın suya son derece doymuş halini anlatmıştır. Bahçeler, şehri ayın çevresindeki hale, çiçeğin dışındaki zarf gibi çevrelemiştir. Verimli arazi, kentin doğu tarafına doğru göz alabildiğince uzayıp gitmektedir. Dört bir tarafında gözün değdiği her nokta, taze pırıltısıyla göz kamaştırdığını ifade eden İbn Cübeyr, şehrin ihtişamlı yapısını naklettiği şu sözle anlatmaya çalışmıştır: " Eğer cennet dünyada ise, şüphesiz bu Dımaşktır. Eğer gökte ise, Dımaşk'ın üstünde bir yerdedir."²⁸⁰ diyerek şehrin güzelliğini bu şekilde vurgulamıştır.

Dımaşk'ın fazileti hakkında İbn Cübeyr, Süfyân es-Sevri'den rivayet edilen haberi nakletmiştir. Bu bilgiye göre, burada kılınan bir namaz otuz bin kat daha değerlidir.

²⁷⁸ Karaarslan, s. 401.

²⁷⁹ Sad, 38/42

²⁸⁰ İbn Cübeyr, **Endülüs'ten Kutsal Topraklara**, çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 191.

Hiz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadise göre de “dünya harap olduktan sonra dahi, burada kırk yıl kadar daha Allah'a ibadet edilecektir.” hadisinden bahsetmiştir.²⁸¹

Şam'da bulunan yapıtlar içerisinde ilk sırada yer alan, Velîd b. Abdülmelik tarafından yaptırılan Şam Ümeyye Camiini İslam dünyasındaki en güzel, en ustalıklı, en ilginç sanatlı, en süslü ve işlemeli camilerden biri olarak vasfetmiştir. Camide örümceklerin içinde yuva kurup barınmayışını ve kırlangıçların cami içine girmemesini de ayrı bir özellik olarak değerlendirmiştir. Seyyah caminin yapılma aşamasını şöyle nakletmiştir: “Velîd b. Abdülmelik Kostantiniye'deki Bizans Bazileüsü'ne²⁸² emir vererek ondan on iki bin usta göndermesini istemiş gecikmemesi içinde tehdit etmiştir. Tarih kitaplarında geçtiği gibi aralarındaki yazışmalarından sonra bazileüs emre itaat ederek yapıma başlanmıştır. Son derece güzel süslenmiş, bütün duvarları altın parçaları ile mozaik gibi işlenmiş, renk renk boyalar birbirine karıştırılmış, ağaç figürleri çizilmiş, süslü taşlarla dallar yapılmıştır. Her tür nitelenmeyi aciz bırakacak özgün sanatkârlık incelikleri ortaya konmuş ve parlaklığı ile göz alıcı hale gelmiştir. İbn'ul Mualla el Esedi'nin yapının hikâyesini anlatmak için yazdığı kitapçıkta söylediğine göre her sandıkta yirmi sekiz bin dinar olmak üzere dört yüz sandık para harcanmış. Buna göre bütün harcama on bir milyon iki yüz bin dinar tutmaktadır.²⁸³

Velîd kilisenin Hristiyanlarda kalan yarısını da alarak camiye katmıştır. Mabet daha önce doğu kısmı Müslümanların batı kısmı Hristiyanların olmak üzere iki kısımmış. Ebu Ubeyde b. El cerrah kente batı tarafından girince, kilisenin yarısına kadar gelmiş ve Hristiyanlarla anlaşmış. Halid b. Velîd de baskın yaparak doğu kısmından girmiş ve kilisenin doğu yarısına kadar gelmiş. Böylelikle Müslümanlar mabedi ikiye bölerek yarısını mescit yapmışlar. Anlaşma karşılığında bırakılan diğer yarısı, Hristiyanların elinde kilise olarak kalmış. Sonunda Velîd onlara karşılığında başka bir yer teklif etmişse de, razı olmamışlar; o da kiliseyi ellerinden zorla almış ve bizzat yıkmaya başlamış. Bu defa onlar mabede el uzatanın kesin çıldırabileceğini ileri sürmüşler. Velîd ise “Burayı yıkarak Allah yolunda çıldıran ilk ben olayım.” demiş ve elleriyle yıkmaya devam etmiş. Müslümanlar da kolları sıvayarak yıkımı tamamlamışlar. Velîd onlara bol miktarda para

²⁸¹ İbn Cübeyr, s. 194.

²⁸² Bazileus; Antikçağda mutlak güce sahip bir kralı, bir otokrati ve Bizans döneminde imparator için kullanılan yunanca terim. Bkz: Büyük Larousse c. III, s. 1356.

²⁸³ İbn Cübeyr, s. 193.

vererek gönüllerini almış.” Bu mescidin kible duvarını ilk yapan kişinin Hud peygamber olduğu söylenmiştir.²⁸⁴

Camiinin yapısı, planı hakkında bilgi veren İbn Cübeyr, caminin doğudan batıya uzunluğunun üç yüz zira (227.322 m.), güneyden kuzeye genişliğinin iki yüz zira (151.548 m.) olduğunu söylemiştir. Alanını ise mağrip ölçüsüyle yirmi dört merci şeklinde belirtmiştir. Güney duvarına bitişik, doğudan batıya uzanan revaklarının üç tane olduğunu, Her revakın genişliğinin on sekiz adıma denk geldiğini belirtmiştir. Her adımın ise bir buçuk zira olduğunu vurgulamıştır. Bu bilgiye göre her revakın genişliği 113661 cm.’ye denk gelmektedir. Seyyah revakların altmış sekiz direk üzerinde kurulu olduğunu bunların elli dördünün sütun, sekizinin aralarda olup alçıtaşından, ikisinin mermer olup avlunun yanındaki duvara bitişik, orta revakta bulunan diğer dördünün ise yine mermerden olup çok güzel işlendiğine değinmiştir. Üzerlerindeki renkli mermerlerin yüzük gibi dizilmiş mihrap şeklinde olduğunu ve farklı figürlerle süslendiğini söylemiştir. Bu dört direk, mihrabın yanındaki kubbe ile kurşun bir kubbeyi taşımaktaymış. Her bir ayağın eni on altı boyu yirmi karış, her iki ayak arası boyuna on altı enine on üç karış, her ayağın çapı ise yetmiş iki karış olarak ölçülmüştür. Kırk yedi direkli olan bu revakın on dördünün alçıtaşı, diğerlerinin sütun olduğunu belirtmiştir. Cami avlusu kuzey ve güneydeki üstü kapalı kısımlar hariç yüz ziradır (75.774 m.). Caminin çatısının dışarıdan kurşun levhalarla kapalı olduğu da kaydedilmiştir.

İbn Cübeyr, Camiyi anlatmaya devam ederek buranın en büyük kısmının, mihraba bitişik olan ortadaki kurşun kubbe olduğunu nakletmiştir. Bu kubbe, biraz yüksek ve çapı geniştir. Mihrapla büyük kubbe, mihraptan avluya kadar müstakil bir vücut gibi olup mihrabı sırt şeklindedir. Bu kısımda üç kubbe bulunduğuna değinen İbn Cübeyr, birinin avlu tarafındaki duvara, diğerinin mihraba bitişik, üçüncüsünün ise kurşun kubbenin altında ve iki kubbe arasında yer aldığını söylemiştir. Havayı ortasında toplayan bu kurşun kubbeye bakan kişinin, müthiş bir manzara ile karşılaştığını ifade etmiştir. Camiyi, uzaktan kartala benzeten İbn Cübeyr, kubbenin kafaya, önündeki uzantının da göğüse benzediğini, revakın sağ ve solda kalan yarım duvarlarının ise kanatları andırdığını söylemiştir. Öndeki uzantı, avlu tarafından otuz adım uzunluğunda imiş. Kentin neresinden bakılırsa bakılsın bu kubbenin her şeyden daha yüksek, havada asılı gibi

²⁸⁴ İbn Cübeyr, s. 193.

göründüğünü belirtmektedir. Şehrin güney tarafına doğru olan caminin iç ve dış işlemeciliğinde toplam altmış dört tane renkli, tezhipli vitray kullanıldığını söylemiştir.²⁸⁵

Caminin üç maksuresi olduğuna değinen İbn Cübeyr, birinin İslam tarihindeki ilk maksure olan ve Muaviye b. Ebî Süfyân tarafından yaptırılan sahabe maksuresi olduğunu söyler. Bu maksurenin mihrabı karşısında ve sağda, Ebu'd-Derda'nın namaz kıldığı yer bulunurmuş. Bu yerin arkası Muaviye'nin eviymiş. İbn Cübeyr'in buraları gördüğü dönemde burası bakırcılar çarşısı yapılmış. Caminin güney duvarı boyunca uzayan bu çarşıdan daha güzel ve hem enine hem de boyuna daha büyük çarşı olmadığını nakletmiştir. Çarşının arkasında ve yakın bir yerde ahırlar vardır. Orada elbise boyacıları da bulunmaktaymış. İkinci maksure, batı tarafında ve caminin ortasında, Hristiyanların kilise olarak kullandıkları sonra ise camiye katıldığı zaman kaldırılan duvarın üzerine yapılmıştır. Burada minber ve namaz kılınan mihrap vardır.

Batı tarafında duvar karşısında bulunan maksure ise Hanefilere aittir. Maksurenin karşısında, ahşap kafesle çevrili, küçük maksure gibi bir köşe vardır. Buna benzer doğu tarafına bitişik, Türk emirlerinden birinin namaz kılmak için yaptırdığı bir başka köşe daha vardır. Caminin bu şekilde birçok zaviyesi bulunmaktadır. Öğrencilerin buraları, kitap çoğaltma, ders çalışma, kalabalıktan uzaklaşma gibi amaçlarla kullandıklarını bildirmektedir.

Güney tarafında duvar boyunca yirmi kapı vardır. Hepsinin üstünde alçı taşından telkârî işlemeli vitray şeklinde kemerler bulunur. Bunların böyle dizilişi çok güzel ve hoş bir manzara oluşturur.²⁸⁶ Manzarası oldukça güzel olan avlu da her akşam kent halkının toplandığını söyleyen yazar bu halin yatsı namazına kadar devam ettiğini söylemiştir. Halkın burada böyle toplanıp kalabalık oluşturması nedeniyle insanın kendini Kadir Gecesi'nde zannettiğini ifade etmiştir. Buraya toplanan insanlar kendilerini "harrasin/çiftçiler" olarak adlandırırlarmış.

Biri batıda yüksek bir kuleyi andıran, etrafında geniş odalar ve zaviyeler olan ikincisi batıda, üçüncüsü ise kuzeyde, Şekerciler Kapısının yanında olmak üzere toplam üç minaresi bulunduğunu nakletmiştir.

Avlusunda üç kubbe bulunduğunu kaydeden İbn Cübeyr, batı yönünde sekiz mermer sütun üzerinde bulunan kubbenin taşlarla ve çeşitli boyalarla süslendiğinden bir bahçe güzelliğinde olduğunu yazmaktadır. İçi boş sekiz köşeli mermerden bir küçük

²⁸⁵ İbn Cübeyr, s. 194.

²⁸⁶ İbn Cübeyr, s. 195.

kubbe de avlunun ortasındadır. Altındaki daire şeklinde demir parmaklıkların ortasındaki bakır borudan su fişkirir. Su, gümüş bir boru gibi önce yükselir sonra kıvrılarak dökülür. İnsanlar buraya su kafesi diye adlandırmış. Üçüncü kubbe, doğuda sekiz direk üzerinde bulunurmuş.²⁸⁷

Avlunun kuzeyinde büyükçe bir mescide açılan bir kapı bulunurmuş. Ortasında yine avlu var. Etrafına mermerden yapılmış olan büyük bir havuzun ortasındaki ucu delik bir direğin tepesinde bulunan sekiz köşeli beyaz mermer yüzeyden ise sürekli su akar. Buraya Kellase denilirmiş.

Avlunun doğu yönünde çok güzel ve hoş yapılı bir mescide açılan bir kapı var. Buranın Ali b. Ebî Talip'in türbesi olduğunu söyleyen Şiiiler hakkında yazar, onların doğru söylemediğini burada mezarları değil sadece makamları olduğunu zikretmiştir. Bugün de baktığımızda Suriye'de hala Şii grupların bu mekânları makam olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Yine ilginç bir bilgi olarak düşündüğü konu ise batı yönünde, tepesi bir örtü ile süslü, önünde yine bir perde bulunan bölgenin çoğu kişi tarafından Hz. Aişe'ye ait olduğu ve burada onun hadis rivayet ettiği görüşüdür. Bu anlatımında doğru olmadığını belirtmiştir. Bu alanda yine günümüzde makam olarak kabul görmektedir.

İçten ve dıştan yaldızlı mozaiklerle bezenmiş olan bu caminin aynı zamanda iki yangın geçirdiğini de kaydeden İbn Cübeyr yıkılan yerlerin yenilenmiş olduğunu ama mermerlerinin birçoğunun yıprandığını belirtmiştir. Bugüne kalan en sağlam kısmının kendine bitişik üç kubbe ile güney duvarı olduğunu söyler. İbn Cübeyr, kelimelerin bu güzellikleri dile getirmekten aciz olduğunu söylerken bile kible duvarının renk renk ışıklar yansıtan, rengârenk vitrayları ile insanların dikkatini çektiğini söyleyerek gayet güzel bir nitelemede bulunmuştur.

Mihraptaki yeni maksurenin içinde Hz. Osman'ın Şam'a gönderdiği Mushaf'ın olduğu dolap bulunur. Bu dolap, her gün namazdan sonra açılır; insanlar bereketini umarak ona dokunup öpmek istediklerinden büyük bir izdiham yaşandığını nakletmiştir.²⁸⁸ Dört kapısı bulunan caminin güneydeki Ziyade Kapısının yüksek direkli, geniş ve büyük koridoru bulunduğunu söyler. Bu kapıda boncukçular ve daha başka dükkânların yer aldığını çıkışta sol tarafında ise bakırcıların olduğunu belirtmiştir. İbn Cübeyr, buranın Hadra adıyla bilindiğini söyler. Doğu kapısı, kapıların en büyüğüdür, Ceyrun Kapısı diye de bilinir. Batı kapısı Berid adıyla bilinir. Kuzey kapısı ise Şekerciler

²⁸⁷ İbn Cübeyr, s. 196.

²⁸⁸ İbn Cübeyr, s. 197.

Kapısı adıyla bilinir. Görünümü en güzel koridorun Ceyrun Kapısındaki olduğunu belirtmiştir. Bu kapıdan geniş bir revaka çıkılır. Revakın solunda büyük süslü bir ziyaret yeri bulunmaktadır. İçinde Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in başı varmış, daha sonra Kahire'ye götürülmüş. Bunun karşısında küçük bir mescit bulunur ki, Ömer b. Abdülaziz'in adıyla anılır. Ziyaret yerinde de bir akarsu bulunur. Revakın önündeki basamaklardan inilerek hendek gibi büyük bir koridora girilir. Koridorun iki yanındaki direkler üzerinde daire biçimli çarşılar bulunur. Çarşılarda koku ve başka şeyler satan dükkânlar vardır. Koridorun ortasında mermerden büyük ve oval bir havuz vardır.

Ceyrun Kapısı'ndan çıkışta sağda, ön revakın duvarında bir oda vardır. Oda büyük bir kemer biçiminde olup, çevresine gündüzün saatleri sayısınca, bakırdan kemerli geometrik küçük kapılar açılmıştır.²⁸⁹ Bu kapıların işleyişini anlatan İbn Cübeyr, gündüz her saatin sonunda bakır iki tabak içine yine bakırdan yapılmış iki şahinin ağzından birer bakır parçası düştüğünü, şahinlerden birinin bu küçük kapılardan ilkinin, diğerinin de son kapının önüne yerleştirilmiş olduğunu belirtir. Şahinlerin ağzından tabaklara düşen bu bakır parçalarının tabakların altındaki deliklerden tekrar duvarın arkasındaki odaya döndüklerini anlatır. Bu mekanizma gerçekleştiğinde ortaya çok ilginç ve büyümlü görüntü çıktığından bahseden seyyah, yine bu olayda bir uğultu duyulduğunu belirtmiştir. Her saatin sonunda bu işlemin tekrarlandığını ve gün bittiğinde bütün kapılar kapanmış olduğunu söyler. İbn Cübeyr, gece bu yapının daha değişik işlediğini gözlemlemiştir. Küçük kapıların üzerine kıvrılan yay üzerinde on iki tane delikli bakır daire bulunduğunu bu bakır dairelerin arka kısmına camlar yerleştirilmiş olduğunu anlatır. Camın arkasında su gücü ile çalışan ve yelkovan gibi dönmekte olan bir lamba bulunduğunu söyler. Saat başı olduğunda lambanın bu camlardan birine yansıyarak daire nin kırmızı renge dönüştüğünü belirtir. Bu işlemler sayesinde lambanın gece boyunca bütün daireleri dolaşarak her saatte bir dairenin aydınlanmış olduğunu kaydetmektedir. İbn Cübeyr bu işten anlayan bir görevlinin burada kapıları açıp bakır taneleri yerleştirdiğini söyler. Seyyah, halkın burayı mencane²⁹⁰ diye adlandırdıklarını da belirtmiştir.

Batı kapısının koridorunda bakkal, attar dükkânları ve meyve pazarının bulunduğuna değinen yazar, kuzey kapısının koridorunda ise seki üstünde etrafı ahşap

²⁸⁹ İbn Cübeyr, s. 198.

²⁹⁰ Mencane; Tam anlamı su saati demektir. Bizans'taki su saati örnek alınarak yapılmıştır. Bu saat 1146-1149 yıllarında Muhammed b. Ali el-Horasani adındaki bir Türk tarafından yapılmıştır. Bkz. İbn Cübeyr, s. 268, 82. Dipnot.

örgülerle çevrili zaviyelerin²⁹¹ yer aldığını söyler. Buralarda küçük çocukları okutan hocalar kaldığını bildirir. Koridordan çıkışta sağda sufiler için yapılmış, ortasında sarnıç bulunan bir tekkeden bahseden İbn Cübeyr, buranın Ömer bin Abdülaziz'in evi olduğuna dair rivayet edilen bir bilgiyi de eserine kaydetmiştir. Berid kapısından çıkışta sağda şafilere ait bir medrese bulunur. Kubbelerin ortasında kalan avlu kısmında araları hafif açık iki direğin tepelerinin uzun ve bakırdan olup üzerleri kafes gibi delinmiş olduğunu belirten seyyah bunun ustalıkla yapılmış olduğunu söylemektedir. Direklerin Şaban ayının yarısına rastlayan gece yakıldıklarındaki görüntüyü iki avizeye benzeten seyyah bunların etrafa nasıl aydınlık saçtıklarını da anlatmıştır.²⁹²

Bu büyük camide her sabah namazından sonra olağanüstü bir kalabalığın sürekli toplanıp Kur'an'ın yedide birini okuduklarını belirten yazar, ikindiden sonra da Kevser süresinden Kur'an'ın sonuna kadar okuduklarını ve buna Kevseriyye dediklerini kaydetmektedir. Bu âdetin cami için övülmeye değer bir özellik olduğunu vurgulamıştır. Cami de öğrencilerin katıldığı ders halkalarının da varlığından bahseden seyyah, batı köşesinde Malikilerin ders halkası bulunduğunu bildirmiştir.

Bu kutsal caminin yolculara ve muhtaçlara hizmet veren bol miktarda imkânlarla sahip olduğunu belirten İbn Cübeyr, kendisine anlatılanlar arasında en ilginç karşıladığı durumun eski ve yeni maksureler arasındaki bir sütunun vakıf olarak kullanıldığını ve burada ders verecek birinin bulunmuş olduğunu söylemiştir. Sabah tilaveti bitince gruptaki herkesin bir sütunun dibine geçerek bir çocuğa Kur'an öğrettiğini ifade etmiştir. Kur'an okuyan çocuklara aynı zamanda burs verildiğini de bildirmiştir.

Kentte yetim kalan çocuklar için vakfedilmiş büyük bir okuldan bahseden seyyah, vakfın çocukları okutanlara geçimlerini sağlayacak miktarda maaş verdiğini, çocukların da giyim ve beslenmeleri için harcamalarda bulunduğunu kaydetmiştir. İbn Cübeyr bu uygulamayı yöre halkının ilginç ve güzel uygulamaları olarak nitelemiştir.

Kur'an'ın doğu beldelerinde çocuklara telkin yoluyla öğretildiğinden bahseden seyyah, Kur'an'a ekleme ve çıkarma yapılmasını önlemek adına şiir ve farklı şeyler yazmalarının da öğretildiğine ancak Kur'an öğretimi ile yazı eğitiminin ayrı kişiler tarafından yaptırıldığına da değinmiştir. Caminin etrafında her yönde bir tane olmak üzere

²⁹¹ Zaviye; İbadet etmek isteyenlerin çekildiği تنها yer. Küçük tekke. Bkz. Doğan, s. 598.

²⁹² İbn Cübeyr, s. 199

dört çeşmesi bulunduğunu söyleyen yazar her çeşmenin büyük bir ev gibi olduğunu belirtmiştir.²⁹³

Şehirde birçok çeşme olduğunu ifade eden seyyah, şehir boyunca sıralanmış birçok borudan su aktığını, çeşmelerin en büyüğünün, Ceyrun koridorunda bulunduğunu anlatmıştır. Çevresinde otuzdan fazla odanın yer aldığını kaydetmiştir. İkinci çeşmenin Şekerciler Kapısının koridorunda, öğretmenlerin odalarının karşısında bulunduğunu belirtmiştir. Şehirdeki üçüncü çeşmenin Berid Kapısı'ndan çıkışta solda olduğuna dördüncüsünün ise Ziyade Kapısı'ndan çıkışta sağ tarafta bulunduğuna değinmiştir. Buranın da yabancılar ve diğer kişiler için hizmet verilen yerlerden olduğunu belirtmiştir. Kentin tamamı çeşmelerle dolu olduğunu söyleyen İbn Cübeyr, sokaklarında ve pazarlarında hemen hemen çeşme bulunmayan yerin olmadığını belirtmiştir. Çeşmeler dışında yine kamu hizmeti veren yerlerin bir hayli fazla olduğunu kaydetmiştir.²⁹⁴

Şam'da bulunan diğer önemli mekânları da anlatan İbn Cübeyr Kutsal caminin güney revaklarında, sahabe maksuresinin sağ köşesinin karşısında bulunan Zekeriya peygamberin oğlu Yahya'nın başının bulunduğu türbeden bahsetmiştir. Üzerinde sütuna karşı duran ahşap bir sanduka, bu sanduka üzerinde ise içi boş su tasını andıran kristal bir kandilin olduğunu söylemiştir.

Birçok peygamberin sığındığı bir mekân olarak bilinen Kasiyun Dağının ise bereketi ile ünlendiğini ifade etmiştir. Kentin kuzeyinde bir fersah uzaklıkta bulunan dağda, Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın üzerinde büyük bir mescit bulunduğunu belirtmiştir. Yüksek bir minaresi olan bu mağaranın Kuran-ı Kerim'de bahsedilen Hz. İbrahim'in yıldızı, ayı, güneşi²⁹⁵ görmesi olayının gerçekleştiği mekân olduğunu anlatmıştır. Bu bilgileri Şamlı muhaddis Ebu'l Kasım b. Hibetullah b. Asakir ed Dımaşki'nin "Ahbari Dımaşk" adlı tarihinde anlatıldığını söyleyen İbn Cübeyr, yine bu kaynaktan aldığı bilgilere göre kentin kapılarından biri olan Ferâdis kapısı ile ulu caminin kuzeyinde ve Kasiyun tepesine yakın bir yer arasında yetmiş bin peygamber kabri bulunduğunu nakletmiştir.²⁹⁶

Kentin dışında bulunan ve bereketi ile bilinen kabristanda ise peygamber ve salih kişilerin kabirleri bulunduğunu belirtmiştir. Bahçeler tarafındaki uçtan kabristana bitişik

²⁹³ İbn Cübeyr, s. 200.

²⁹⁴ İbn Cübeyr, s. 201.

²⁹⁵ En'am, 6/76-78.

²⁹⁶ İbn Cübeyr, s. 201.

alçak bir araziden bahseden seyyah, bu arazi üzerinde suyun eksik olmadığını ifade etmiştir.

Seyyah, Kasiyun Tepesi'nde, batı tarafında bulunan Kan mağarasından bahsetmiştir. Dağın adının, mağaranın üstündeki Âdem'in oğulları Kabil'in kurbanı Habil'in kan izlerinden aldığını söyleyen yazar, bu kan izlerinin dağın yarısından mağaraya kadar devam ettiğini mağarada kaybolduğunu belirtmiştir. İbn Cübeyr, bu izlerin taşların renginden kaynaklandığını düşünenlerin olduğunu söylese de bu yolun, Kabil'in kardeşini öldürüp mağaraya kadar sürüklediği yol olduğunu da vurgulamıştır.

İbn Cübeyr, İbnu'l- Mualla el-Esedî'nin eserinde, İbrahim, Musa, İsa, Lût ve Eyüp peygamberlerin bu mağarada namaz kıldıklarına dair rivayetin olduğunu söylemiştir. Mağaranın üzerinde basamaklarla çıkılan, yuvarlak biçimli bir mescit bulunduğunu çevresinin ahşap bir kafesle kaplandığını belirtmiştir. Mescidin yanında odalar ve yaşanacak yerler olduğunu ifade etmiştir.

Dağın tepesinde Âdem peygamberin mağarası olarak kabul edilen kutsal bir mekân olduğundan bahseder. Bu mağaranın aşağı kısmında Açlık Mağarası adıyla bir mağara daha olduğunu söyleyen yazar, burada yetmiş peygamberin açlıktan ölmüş olduğuna dair bir rivayeti de nakletmiştir.

Tüm ziyaret yerlerini içinde barındıran vakıfların varlığından da bahseden İbn Cübeyr dönemin Sultanının emriyle, yeni yapılan her mescit, medrese ve tekke için bunları ayakta tutacak vakıflar kurulduğundan bahseder.²⁹⁷

Dağın dibinde bahçelerin bittiği kısımda, Mesih ile annesinin sığındığı kutsal tepe bulunduğunu söyler. Basamaklarla çıkılan bu mekânın, küçük bir odayı andıran mağara olduğunu anlatan İbn Cübeyr, karşısında bulunan odanın ise Hızır'ın namaz kıldığı yer olduğunu belirtmiştir. İnsanların bu iki kutsal mekânda namaz kılmaya özen gösterdiklerini vurgulamıştır.

Bu kutsal tepede yedi kola ayrılan bir suyun varlığından bahseden İbn Cübeyr, en büyük kolunun Sevra diye adlandırıldığını söyler. Seyyah, kentin doğusunda "Tanrıların evi" anlamında Beyt Lahiye adındaki bir köyden de bahsetmiştir. Burada bulunan mescidin zamanında İbrahim peygamberin babası Azer'in put yaptığı kilise olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸

²⁹⁷ İbn Cübeyr, s. 202.

²⁹⁸ İbn Cübeyr, s. 203.

Kentin batı bölümünde, Şehitlik diye anılan, birçok sahabe ve tabiinin mezarının olduğu bir kabristandan bahseden yazar, buranın bir grup sahabenin kabri olduğunu belirten eski bir kitabeye de yer vermiştir.²⁹⁹

Şehrin batı tarafında bulunan kabristanda Ehl-i Beytten birçok kişinin kabirlerinin bulunduğunu söyleyen yazar, Hasan ile Hüseyin'in çocuklarına ait olduğu söylenen iki kabirden de bahsetmiştir.³⁰⁰ Yine batı kabristanının Üveys el-Kareni ile Emevi halifelerinin kabirlerinin bulunduğunu da kaydetmiştir. Birçok önemli ve kutsal sayılan yerleri bulunan şehirdeki anlatımlarına devam eden seyyah, Akdam Mescidinden de bahsetmiştir. Kentten iki mil uzakta güney yönünde Hicaza, Mısır'a ve sahile giden büyük yolun ortasında ki bu mescide doğru yol üzerindeki her bir taş üzerinde ayak izleri varmış. Yazar, bu izlerin Hz. Musa'ya ait olduğu rivayetini de nakletmiştir.³⁰¹

İbn Cübeyr, ziyaret edemediği ama kendisine aktarılan bilgilerden biri olan Şit ve Nuh peygamberlerin kabirlerini de anlatmıştır. Kabirlerin kentten iki gün uzaklıktaki Bika adlı bölgede bulunduğunu belirtmiştir. Seyyah, ziyaret edip ölçüm yapanların belirttiğine göre Şit Peygamber'in kabrinin kırk, Nuh Peygamber'in kabrinin ise otuz kol uzunluğunda olduğu bilgisini paylaşmıştır. Yazar, Nuh Peygamber'in kabrinin karşısında kızının kabrinin bulunduğunu ve bu kabirlerin üzerinde türbe ile birçok vakfın yer aldığını ifade etmiştir.

Kentin sekiz kapısını anlatan İbn Cübeyr, Doğu kapısında yer alan beyaz minarenin hadiste anlatıldığı söylenen, Hz. İsa'nın Dımaşk'ın doğusundaki beyaz bir minareye ineceğinin bildirildiği minare olduğunu söylemiştir.³⁰² Şehrin kapılarını saymaya devam eden yazar, yine doğuda bulunan Toma kapısı, Selamet ve kuzeydeki Feradis kapıları ardından Ferec ve batıdaki Nasr ile Cabiye kapıları ve en son güneybatıdaki Sağır kapısı şeklinde sıralar. Güneyin bir kısmı ile doğu kısmı hariç dış mahallelerin kenti kuşatmış olduğunu anlatmıştır. Kentin hafif uzun bir yapıda olduğunu belirten yazar, sokaklarının dar ve karanlık, evlerinin ise çamur ve sazdan yapılmış olduğunu ifade etmiştir. Dımaşk'ın dünyanın en kalabalık kenti olduğunu belirtmiştir. İçerde Rumların çok önem verdiği bir kiliseden bahsetmiştir. Meryem Kilisesi diye anılan bu kilisenin Kudüs'ten sonra en kutsal yer olduğunu belirten seyyah; "Binası çok

²⁹⁹ İbn Cübeyr, s. 205.

³⁰⁰ İbn Cübeyr, s. 206.

³⁰¹ İbn Cübeyr, s. 207.

³⁰² "...Sonra Dımaşk (Şam)'in doğusundaki beyaz minarenin yanına İsa b. Meryem (a.s) inecek, Deccal'e yetişip Lüt kapısının yanında onu öldürecek." Bkz. Ebu Davud, Melahim 14.

şatafatlıdır. Tabloları insanı büyüleyecek, gözü alacak güzelliktedir.” şeklinde anlatmıştır.

Kentte yaklaşık yirmi medrese ile eski ve yeni iki hastane bulunduğunu ifade etmiştir. Bu hastane ve medreselerin İslam dünyası için büyük övünç kaynakları olduğunu söyleyen yazar, dünyanın en güzel manzaralı medresesi diye nitelediği Nurettin Medresesinden bahsetmiştir. Bu medresenin ihtişamlı bir köşkü andırdığını, buraya büyük bir suyun ortasındaki fiskiyeden su akıp, sonra uzun bir havuzdan geçerek binanın ortasındaki sarnıca döküldüğünü söylemiştir. Hangah denilen ribatlarının fazla olduğunu bunların da süslü birer saraya benzediklerini belirtmiştir.

Şehirden yarım mil uzaklıkta bulunan “Kasr” denilen büyük bir hisarı anlatan İbn Cübeyr, güzel manzaralı odalarından, bitişiğindeki büyük bir bahçesinden bahsetmiştir. Buranın, bir zamanlar Türk komutanlarından birine ait olduğunu vurgulamıştır.

Bölgede özellikle hafızlık yapmak ve ilim tahsil etmek isteyenler için birçok mekân bulunduğunu söyleyen İbn Cübeyr, doğunun bütün kentlerinde yapılan bu uygulamanın burada daha geniş çaplı olduğunu anlatmıştır.

Şehrin batı tarafına düşen Ferec Kapısı karşısında Sultan’ın oturduğu bir kale vardır. Kent dışında, batı yönünde kaleye yakın iki meydan vardır. Kentte yaklaşık yüz hamam bulunduğunu ifade etmiştir. Suları akan kırk tane abdestliğinden bahsetmiştir. Şehrin çarşılarının büyük, düzenli ve konumunun çok güzel olduğunu belirtmiştir. Özellikle tacirlerin depolarının han gibi yüksek olup kapılarının kale kapısı gibi demirden olduğunu vurgulamıştır. Dımaşk’ın Cabiye Kapısından Şark Kapısına kadar uzanan ve büyük çarşı adıyla bilinen bir çarşısı daha olduğunu söyleyen seyyah, bu çarşıdaki küçük bir odanın namaz kılmak için kullanıldığını ifade etmiştir. Kiblesinde bir taş bulunduğunu ekleyen yazar, Hz. İbrahim’in, babasının sattığı putları bu taş üzerinde kırdığı rivayetini de nakletmiştir.

Sufilerin hangâh olarak kullandıkları Ömer b. Abdülaziz’in evi Şekerciler Kapısının koridorundadır.³⁰³ Şehir insanının adetlerine değinen seyyah, hacılara hürmet göstermelerinden bahsetmiştir. Yine Lübnan dağı ve çevresinde yaşayan Hristiyanların dağda yaşayan münzevi Müslümanları gördüklerinde onlara iyi davranmalarını ve yiyecek getirmelerini ilginç karşılamıştır.³⁰⁴ Dımaşk halkının güzel geleneklerinden bir diğlerinin de her yıl arefe günü ikindiden sonra cami avlusunda vakfe yapmaları olduğunu

³⁰³ İbn Cübeyr, s.208- 213.

³⁰⁴ İbn Cübeyr, s. 211,212.

söylemiştir. Hacıların Arafat'ta vakfe yaptığı o saatin bereketini umarak Allah'a dua ettiklerini aynı zamanda oralarda olamamanın üzüntüsünü yaşadıklarını anlatmaktadır.³⁰⁵

İbn Cübeyr, Dimaşk ve diğer civar halkların cenaze töreni geleneklerinden de bahsetmiştir. Hafızların Kur'an okuyarak cenaze önünde yürüdüklerini ifade etmiştir. Her cenazenin camiye getirildiğini ve namaz kılınacak yerin kapısına ulaşıldığında okumanın bitirildiğini söylemiştir. Cenaze namazının da camide maksurenin karşısında kılındığını belirtmiştir.³⁰⁶ Taziye için Berid Kapısının karşısında avlunun batısındaki revakta toplanılıp, herkes ayrı ayrı namaz kılarak, önlerinde bulunan rahleler üzerinde Kur'an okurlarmış. Cenazenin başındakiler, taziye için gelen şehrin önemli kişilerini büyük lakaplarla ilan ederlermiş. Taziye ve okuma bitince meclis sona yaklaşır ve vaizler rütbelerine göre teker teker kalkıp öğüt vererek, sonunda cenaze sahiplerine taziyelerini sunarak ve dua ederek oturduklarını kaydetmiştir.

Seyyah, yöre halkının birbirlerine efendim (ya seyyidi) diye hitap ederek, "köleniz ve hizmetçiniz emrinize amadedir." Sözü ile eğilerek selam verdiklerini söyler. Ayrıca fıkhıta uygun görülmediği halde zımmiyi tekfir etmek gibi bazı batıl davranışları olduğundan da bahsetmektedir.³⁰⁷

Büyük küçük herkesin yürürken ellerini arkasına bağlamasını da garip karşılayan İbn Cübeyr, bu hallerinin kölelere benzediğini söylese de halkın bu hareketi bir gelenek haline getirdiğini de vurgulamıştır.

Hadiste verilen müjde sebebiyle imanlarını tazelemek adına yaptıkları tokalaşma âdetine de değinen seyyah, özellikle sabah ve öğle namazlarından sonra tokalaştıklarını söylemektedir.³⁰⁸

İmam selam verip duayı bitirince yanına gelerek onunla tokalaştıklarını, hilali gördükleri zamanda tokalaşıp birbirlerine o ayın bol ve bereketli olması, mutluluk ve iyilik getirmesi ve nice benzer aylara varmaları gibi dua ettiklerini belirtmiştir.³⁰⁹

İbn Cübeyr, eserinde Şam ve bölgesinin fiziki yapısı, ekonomisi ve bazı adetleri hakkında bu şekilde bilgi vermiştir.

³⁰⁵ İbn Cübeyr, s. 215.

³⁰⁶ İbn Cübeyr, s. 217.

³⁰⁷ İbn Cübeyr, s. 218.

³⁰⁸ Musafaha hadisi için bkz. Buhari, İsti'zan 27.

³⁰⁹ İbn Cübeyr, s. 219.

2.2.9.İbn Batuta, Eski Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetû'n-Nuzzar fi Garibi'l-Emsar ve'l- Acaibi'l- Esfar)

Tam adı, Ebu Abdillah Şemsüddin (Bedrüddin) Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. İbrahim el- Levatî et- Tancî olan İbn Batuta, 17 Recep 703/24 Şubat 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya gelmiştir.³¹⁰ Berberi Levâte kabilesinden olan ailesi Berka'dan Tanca'ya göç etmiştir. İslam dünyasının yetiştirdiği ilk gerçek uluslararası gazeteci diye nitelenen İbn Batuta, birçok kadıdan dersler almıştır. Hayatı ile ilgili bilgilere seyahatnamesinin girişinde rastlanmaktadır. Doğduğu şehir olan Tanca'da fıkıh ve edebiyat eğitimi alan seyyah, henüz 22 yaşındayken Mekke'ye gitmiştir. Kendisi hiçbir yoldan iki kez geçmeme kuralını uygulayarak dünyanın olabildiğince çok yerini gezebilmiştir. Fas'tan herhangi bir ödenek almadan gittiği yerlerdeki birçok sultan, hükümdar, kral, vali ve yüksek mertebeli kişilerin cömert yardımları ile ihtiyaçlarını karşılayarak seyahatine ara vermeden devam etmiştir. İbn Batuta, Tâmesnâ kadısı iken H. 770/ M. 1368-69 yılında vefat etmiştir.³¹¹

İbn Batuta H. 9 Ramazan 726/ M. 9 Ağustos 1326 yılında Dımaşk'a ulaşmıştır. Burada Şarabişyye adıyla bilinen Maliki Medresesi'nde kalmıştır. Şehrin, güzellik ve zarafette tüm şehirlerden üstün olduğunu söyleyen İbn Batuta, onun güzelliklerini anlatmaya kalemin bile yetersiz kalacağını ifade etmiş olmakla beraber Dımaşk'ı betimlemek konusunda İbn Cübeyr'in eşsiz anlatımından da bahsetmiştir. İbn Batuta, Dımaşk'ı çevreleyen geniş bahçeleri ayın çevrelediği haleye benzetmiştir. Doğusunda göz alabildiğine uzayan yeşil Guta'dan, dört bir yanındaki olgunlaşmış meyvelerden bahsetmiştir. Seyyah, İbn Cüzeyy'in, Dımaşk'ın şairlerinden derlediği şiirlerden de eserinde yer vermiştir:

“Sonsuzluk bahçesi yeryüzündeysen
Dımaşk olmalı bu, başka yer değil!
Eğer gökseyse elbet bu şehir,
Sevgisini ve huyunu almıştır onun!
Ne güzel bir şehir ve ne lütufkar Rab,
Sabah akşam fırsat bul, bu diyarda kal.”³¹²

³¹⁰ A. Sait Aykut, “İbn Batuta”, **İA., TDV.**, c. XIX, İstanbul, 1999, s. 361-368.

³¹¹ Aykut, s. 361.

³¹² İbn Batuta, **İbn Batuta Seyahatnamesi**, c. I, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 130-131.

Yine eserde, şair Şerefüddin b. Uneyn'den İbn Cüzey'in naklettiği, şehrin güzelliklerini anlatan şiirlere şöyle yer verilmektedir:

“Dımaşk! İçimde bitmek bilmeyen bir hasret var sana,
Sitemkâr yârim azap etse, gammazlar yaysa da derdimi,
İncidir çakıl taşların ve toprağın,
İnsanı mest eden kokular salar, serin kuzey rüzgârın
Seke seke akar taşlarından serazat gözyaşların,
İyileşir sende, cennet meltemi olur,
Hasta fırtınaları, uzak yurtların.”³¹³

“Dımaşk olsa olsa bir cennettir,
Orası vatan tutulur, orada unutulur gurbet
Allah'ım! Orada Cumartesi günleri
Manzara doyumsuz, hayat güzelin güzeli,
İnan görmeyeceksin başka bir şeyi,
Sade aşığı, peşinde koştuğu dilberi,
Ve bir bahçede şarkı söylerken
Dans eden dallar üzerinde güvercinleri!
Övülür çiçekleri Şam'ın ki sade kendiyle övünür
Koyu tutku yelinde salınır ve sevinir!”³¹⁴

İbn Batuta, dünyadaki tüm camilerden daha ihtişamlı olarak nitelediği Beni Ümeyye Cami'nin Velîd b. Abdülmelik b. Mervan tarafından yaptırıldığını söylemiştir. Rum hükümdarına bir heyet göndererek sanatkârlar isteyen halifeye, Rum hükümdarının 12.000 sanatkâr gönderdiğini belirtmiştir. Seyyah caminin inşa sürecinden de bahsetmiştir. Daha önce bir kilise olan caminin önce bir kısmının daha sonra ise Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından diğer kısmının ele geçirildiğini ifade etmiştir. Cami yapılmadan önce bir bölümü mescit olarak kullanılan mescidin Halife Velîd döneminde ise cami yapıldığını anlatmıştır.

Seyyah, füseyfisa denilen ve çeşit çeşit renklerle karışmış küp şeklinde altın mozaiklerle süslü olan camiin boyunu doğudan batıya iki yüz adım, yani üç yüz arşın (227.322 m.), enini ise güneyden kuzeye yüz otuz beş adım, yani iki yüz arşın (151.548 m.) şeklinde belirtmiştir. Doğudan batıya doğru uzanan üç ayrı avluya sahip caminin her

³¹³ İbn Batuta, s. 132.

³¹⁴ İbn Batuta, s. 134.

avlusunun genişliğini 15 adım olarak kaydetmiştir. Elli dört sütunluk bir alanı kaplayan bu üç avlunun aralarında alçıdan yapılmış dört köşeli sekiz ayak ve renkli mermerle kaplanmış dört fil ayağının da mihrabın önündeki kurşun kubbeyi taşıdıklarını kaydetmiştir. Bu kubbeye Kubbetü'n-Nesr (kartal kubbesi) adı verilmiştir. Büyük iç avlu, doğuya, batıya ve kuzeye doğru her biri on adım genişliğinde olan üç yan avluyla çevrilmiştir. Camide 33 yuvarlak sütun, 14 adet kare ayak mevcuttur.³¹⁵ Caminin 100 arşın genişliğinde olduğunu bildiren İbn Batuta, büyük avlusunda üç kubbenin yer aldığını belirtmiştir. Batıdaki büyük kubbenin Hz. Âişe anısına Kubbe-i Âişe diye adlandırıldığını anlatmıştır. Sekiz mermer sütun üzerinde kurulu olan bu bölümün rengârenk mozaiklerle örülü olduğunu söylemiştir. Avlunun doğusunda bulunan ikinci kubbe de Kubbetü Zeyne'l-Abidin şeklinde anıldığını ifade etmiştir. Avlunun ortasında yer alan üçüncü kubbenin ise sekizgen bir yapıya sahip olduğunu kaydetmiştir. Bu kubbenin altında bulunan demir bir kafesten bahseden seyyah, Avlunun doğusunda ki “Meşhed-i Ali b. Ebü Talib” adındaki kapıyı ve onun karşısında, batı yönünde, Hz. Âişe'nin hadis dinlediğinin söylendiği köşeyi anlatmıştır. Mescidin kible yönünde, Şafi imamının namaz kıldırıldığı maksurenin yer aldığını belirtir.³¹⁶

Hükümdara ayrılmış bu bölmenin sol tarafında sahabe mihrabı bulunur. İbn Batuta, tarihçilerin “İslam tarihinde ilk inşa edilen mihrap” şeklindeki görüşlerini kaydetmiştir. Bu kısımda Maliki mezhebi imamının, maksurenin sağ tarafında bulunan mihrapta Hanefi imamının, sonra ise Hanbeli imamının namaz kıldırıldığını belirtir. Bu mescidin üç minaresi bulunduğunu söyleyen yazar, birinin doğuda Hristiyanlar tarafından yaptırılmış eski bir yapı olduğunu söyler. Kapısı caminin içinde bulunur. İkinci minare batıda yine Hristiyanlar tarafından yapılmıştır. Üçüncü minarenin ise kuzeyde, Müslümanlar tarafından inşa edilmiş olduğunu söylemiştir. Mescidin doğusunda ise Zencilerden Zeyalia (Sudan) cemaatine ait olan bir su sarnıcından bahsetmiştir. Mescidin tam ortasında Zekeriya Peygambere ait bir lahdin bulunduğunu belirten İbn Batuta, üzerindeki sandukada bulunan siyah ipekten örtüde ayet-i kerime³¹⁷ yazıldığını kaydetmiştir.³¹⁸

İbn Batuta, bu caminin ününe ve hadislerde anlatılan özelliklerine de değinmiştir.

³¹⁵ İbn Batuta, s. 135.

³¹⁶ İbn Batuta, s. 136.

³¹⁷ Meryem suresi, 19/7.

³¹⁸ İbn Batuta, s. 137.

Seyyah, caminin kible tarafındaki duvarın Hud Peygamber tarafından yapıldığı, kabrinin de orada bulunduğu şeklindeki rivayetlerin pek de sağlıklı olmadığını; “Ama ben Yemen’de Zafer şehrine yakın, Ahkaf denilen mıntıkada bir bina görmüştüm. İçindeki kabrin üzerinde de; ‘Bu kabir, Abir oğlu Hud Peygamber’in kabridir’ diye yazıyordu.” diyerek Hud’un (a.s) kabrinin Yemen’de olduğunu ifade etmiştir.³¹⁹

Bu camide halkın, her sabah namazını müteakip toplanarak Kur’an’ın yedide birini okuduklarını, ikinci namazından sonra Kıraat-ı Kevseriyye için toplanıp Kevser Suresi’nden Kur’an’ın sonuna kadar okuduklarını belirtir. Bu okumalar için yaklaşık 600 kişinin toplandığını, hepsinin belirli bir ücret aldıklarını ve bunları da teftiş eden Katibü’l-Gaybe adlı memurların bulunduğunu haber vermektedir.³²⁰

Caminin dört büyük kapısını anlatan seyyah, bunlardan ilkinin kible yönünde bulunan Bab-ı Ziyade adındaki kapı olduğunu belirtmiştir. Kapının üzerinde Halid. b. Velid’in mızrağının bir parçasının olduğunu da söyler. Bu kapının mescit dışına açılan tarafında bulunan kapalı çarşısını anlatır. Kapıdan dışarı çıkılınca hemen sol tarafta bakırcılar çarşısının olduğunu söyleyen İbn Batuta, bu çarşının yerinin zamanında Muaviye b. Ebu Süfyan’ın kaldığı Hadra adındaki konağın bulunduğu yer olduğunu belirtmiştir. Sonradan hepsi Abbasiogulları tarafından yıkılıp yerleri çarşıya çevrilmiştir. Bir diğer kapı da doğuda bulunan, caminin en büyük kapısı olup Bab-ı Ceyrun adını almıştır. Bu kapının da büyük bir kapalı koridoru bulunduğunu söylemiştir. Buradan uzun bir avluya çıkıldığını belirtir. Sol tarafında önceleri Hz. Hüseyin’in mübarek başının bulunduğunu söyleyen bir türbeden bahsetmiştir. Karşısında ise Ömer b. Abdülaziz’e ait olan ve suyu sürekli akan küçük bir secdegâhın bulunduğunu kaydetmiştir.³²¹

Bu avlunun girişinde bulunan merdivenle bir dehlize inildiğini ifade eden seyyah, dehlizde bulunan geçitlerden, kıymetli eşyaların satıldığı dükkânlardan, kitapçılarından, dehlizin ortasındaki mermer havuzdan bahsetmiştir. Bab-ı Saat (saatler kapısı) da denilen Ceyrun Kapısı’ndan çıkınca sağ tarafta bulunan bir köşkü anlatan seyyah, bu köşkün içinde gündüz saatleri sayısınca kapılar olduğunu belirtmiştir. İçi yeşil, dışı sarı olan bu kapıların gündüz her saat başında yeşil kısmın dışarı, sarı kısmın ise içeri döndüğünü anlatmıştır. Batıdaki Bab-ı Berid (ulak kapısı) kapısından çıkıldığında sağ tarafta Şafiye medresesi bulunduğunu, şamdancılar ve manavcılara ait dükkânların bulunduğunu

³¹⁹ İbn Batuta, s. 137.

³²⁰ İbn Batuta, s. 138.

³²¹ İbn Batuta, s. 138.

kaydeder. Bab-ı Natfaniyyin (helvacılar kapısı) diye bilinen kapının da yine büyük bir koridorunun olduğundan ve burada bulunan Şüme'aniye ismindeki bir tekmeden bahsetmiştir.³²² Caminin bu dört kapısının her birinin yanı başında yaklaşık yüz bölmeli şadırvanlar bulunduğunu nakletmiştir.³²³

Dımaşk'ta bulunan medreseleri anlatan İbn Batuta, Şafilere ait olan Adliye ve Zahiriye medreselerini,³²⁴ Hanefilerin Sultan Nureddin Medresesini, Malikilerin Medresetü'n-Nuriye ve Hanbelilere ait olan Necmiye Medreselerini sıralamıştır.³²⁵

Dımaşk'ın kapılarından bahseden seyyah, sekiz kapısının bulunduğunu, bunların en meşhurlarının Babi Feradis, Bab-ı Cabiye, Bab-ı Sağır kapıları olduğunu ifade etmiştir.³²⁶

Şehirde bulunan türbe ve mezarları anlatan seyyah, Bab-ı Cabiye ile Babı Sağır arasındaki kabristanda Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe, kardeşi Muaviye, Allah elçisinin müezzini Bilal-i Habeşi, Üveysü'l-Karani ve Ka'bü'l-Ahbar'ın mezarlarının bulunduğunu zikretmiştir.³²⁷ Şehrin güneyinde bulunan bir köyde de Hz. Ali'nin Fatıma'dan doğan kızı Ümmü Gülsüm'ün kabrinin ve Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne'ye ait olduğu söylenen bir mezarın bulunduğunu belirtmiştir. İbn Batuta, Dımaşk ta Neyreb adında ki bir köyde Hz. Meryem'in kabri olduğu rivayetlerini de nakletmiştir.³²⁸ Ayrıca, Feradis Kapısı ile Kasiyun tepesi arasında 700 veya 70.000 peygamberin mezarının bulunduğu rivayetini de nakletmiştir.³²⁹

Dımaşk'ta bulunan kutsal mekânları anlatmaya devam eden yazar, şehrin güneyinde, Hicaz, Kudüs ve Mısır'a giden büyük yolun yan tarafında inşa edilmiş Akdam Mescidinden bahsetmiştir. Bir hayli gösterişli olduğunu söylediği mescidin yanında bulunan bir taşta Musa Peygamber'e ait olduğu rivayet edilen ayak izlerinden dolayı mescide Akdam/ ayaklar adının verilmiş olduğunu kaydetmiştir.³³⁰ İbn Batuta mescidin yakınında Kesibi Ahdar (yeşil çalılık) isimli bir yol bulunduğunu da belirtmiştir.³³¹

³²² İbn Batuta, s. 139.

³²³ İbn Batuta, s. 140.

³²⁴ İbn Batuta, s. 143.

³²⁵ İbn Batuta, s. 144.

³²⁶ İbn Batuta, s. 144.

³²⁷ İbn Batuta, s. 144.

³²⁸ İbn Batuta, s. 146.

³²⁹ İbn Batuta, s. 149.

³³⁰ İbn Batuta, s. 146.

³³¹ İbn Batuta, s. 147.

Şehrin doğu bölgesi dışındaki tüm alanın dış mahallelerle çevrili³³² olduğunu söyleyen İbn Batuta, kuzey tarafındaki Salihîye adlı büyük semtin çarşı, mescit ve hastahanesinden bahsetmiştir. Dımaşk'ın kuzeyindeki Kasiyun dağından bahseden seyyah bu dağın halk tarafından ziyaret edilen kutsal bir mekân olduğunu belirtmiştir. İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaranın burada bulunduğunu söyleyen İbn Batuta, yine burada bulunan Mağaratü'd-Dem adlı bir oyuktan ve Âdem peygamber'in oğlu Habil'in kanının olduğu bir tepeden bahseder. İbrahim, Musa, İsa, Eyüp ve Lut peygamberlerin mağarada namaz kıldıklarının söylendiğini belirtmiştir.³³³ Mağaranın alt kısmında Mağaratü'l-Cû' (Açlık Mağarası) adındaki bölümün bulunduğunu, buranın yetmiş peygamberin sığındığı alan olduğunu kaydetmiştir.³³⁴

Kasiyun dağının sonunda Rabve tepesi (kutlu tepe) adlı bir tepeden bahseden seyyah, buranın İsa Peygamber ile annesinin sığındığı mekânın bulunduğu yer olduğuna değinmiştir. Buranın yüksek köşklerinden, etrafındaki güzel bahçelerden bahseder. Kutlu mekânın demirden, küçük bir kapısı var. Kutlu tepe diye bilinen Rabve'nin zengin su kaynaklarının yedi kola ayrılarak dağıldığını belirtmiştir.³³⁵ Görenlerinin hayran kaldığı bir güzellikteki akışlarını anlattığı bu kolların en büyüğünün "Tura" diye adlandırıldığını söylemiştir. İbn Batuta Rabve'nin eşsiz güzelliklerini anlattıktan sonra yine bu alanda bulunan Neyrab ve Mizze köylerinden de bahsetmiştir. Beyt-i Lihye adlı bir köyü de anlatan yazar, burada bulunan caminin zamanında bir kilise olduğunu dile getirmiştir. Bu caminin de içinin rengârenk mermerlerle süslendiğini belirtmiştir.³³⁶

İbn Batuta şehirde bulunan tüm kutsal mekânların belirli bir vakıf gelirinin olduğunu söylemiştir.³³⁷ Dımaşk'ta birçok vakıf bulunduğunu ve her birinin ayrı özellikte olduğunu ifade etmiştir. Hacca gitmeye gücü yetmeyenler, fakir ailelerin kızları, yolcular ve daha birçok iş için ihtiyaçların karşılandığı vakıfları anlatmıştır. Dımaşk halkının mescit, tekke ve türbe yaptırma konusunda birbirleriyle yarış içinde olduklarını söylemiştir.³³⁸ Ramazan'da hiç kimsenin yalnız başına iftar etmediğini anlatan İbn Batuta bu davranışlarının Dımaşk halkının erdemlerinden olduğunu vurgulamıştır. O dönemde

³³² İbn Batuta, s. 147.

³³³ İbn Batuta, s. 148.

³³⁴ İbn Batuta, s. 149.

³³⁵ İbn Batuta, s. 149.

³³⁶ İbn Batuta, s. 150.

³³⁷ İbn Batuta, s. 149.

³³⁸ İbn Batuta, s. 151.

Maliki mezhebinin baş hocası olan Nureddin Sahavi ile aralarında geçen güzel hadiseyi de eserinde anlatmıştır.³³⁹

Dımaşk halkının cenaze adetlerinin bir hayli farklı olduğunu belirtmiştir. Bir alayın, tabutu önde götürdüğünü, hafızların Kur'an okuyup, ağlatan sözler söylediğini anlatan İbn Batuta, insanın bu manzara karşısında kendinden geçtiğini belirtmiştir. Ölen adam, imam, müezzin veya cami görevlilerinden ise musallaya kadar, eğer bunlardan değilse cami kapısının önüne kadar Kur'an okumaya devam edildiğini ifade etmiştir.³⁴⁰ Taziyyeye gelen şehrin ileri gelenlerinin adlarının yüksek sesle okunduğunu ardından müezzinlerin dualarla ölüyü kabristana götürdüklerini anlatmıştır.³⁴¹

Şam da gördüğü güzellikleri, kutsal mekânları, insanının hayat tarzını, kendi yaşadıkları olaylarla birlikte eserinde anlatan İbn Batuta, bunların dışında orada bulunduğu süre zarfında bulunduğu hadis meclislerinden, icazet aldığı hocalardan da bahsetmiştir.³⁴²

2.2.10. Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Sadece kendisinin yazmış olduğu on ciltlik seyahatnamesinde bizlere aktardığı kadar bilgiye vakıfız. Tam adı bilinmemekle birlikte Evliya adını hocası Evliya Mehmed Efendi'den aldığı düşünülmektedir. Kırk yıl boyunca Osmanlı toprakları dâhil olmak üzere pek çok diyar gezen Evliya Çelebi'nin notları oldukça önem teşkil etmektedir. Öyle ki bu on ciltlik eserinde Türk kültürünün tarihine ışık tutmaktadır. Kendi hayatını da kaleme aldığı eserinde 10 Muharrem 1020/25 Mart 1611 tarihinde İstanbul Unkapanı'nda doğduğu yazmaktadır. Eserinin bazı yerlerinde derviş Mehmed Ağa diye geçen babası, Saray'-ı Âmire kuyumcu başı Derviş Mehmed Zillî Efendi'dir.³⁴³ Annesi Abaza asıllı olup I. Ahmed döneminde saraya getirilmesi üzerine babası ile evlendirilmiştir. İyi bir öğrenim gören Evliya Çelebi, yedi yıl boyunca Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'nde derslere devam edip evliya Muhammed Efendi'den hafızlık eğitimi almıştır. Babasından hattatlık öğrenerek Enderun'da eğitimini sürdürmüştür. Hayatı boyunca öğrenme

³³⁹ İbn Batuta, s. 152.

³⁴⁰ İbn Batuta, s.153.

³⁴¹ İbn Batuta, s.154.

³⁴² İbn Batuta, s. 156.

³⁴³ Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", **İA., TDV.,** c. XI, İstanbul, 1995, s. 529-532.

arzusunu yitirmeyen Evliya Çelebi güzel sesi dolayısıyla Derviş Ömer Efendi'den de dersler almıştır.

İlk seyahatini Muharrem 1040/19 Ağustos 1630 tarihinde gördüğü rüyaya bağlamaktadır. Rüyasında İstanbul'daki Ahî Çelebi Camiinde Hz. Peygamber'i görüp heyecana kapıldığı esnada H. Muhammed'in elini öperken "Şefaati Ya Resûlallah" yerine "Seyahat Ya Resûlallah" demesi üzerine Hz. Peygamber tebessüm edip şefaati ve seyahati ona müjdelemiştir.³⁴⁴

Bu rüyadan sonra Evliya Çelebi, seyahatine İstanbul'u semt semt gezerek başlamayı uygun görmüştür. Seyahatnamesi incelendiği vakit kendisinin zevk sahibi, gezmeyi ve güzel vakit geçirmeyi seven bir kimse olduğu görülecektir. Zira dolaştığı yerlerde mutlaka mesirelere ve meyhanelere uğrayıp bu yerlerden pek çok insanla tanışarak dostluk kurmuştur. Evliya Çelebi, gezip dolaştığı yerlerden ayrılmadan önce kendisinden bir iz bırakmak adına bina duvarlarına "Evliya ruhiyçün el- Fatiha"³⁴⁵ yazan latife sahibi bir seyyahdır.

Seyahatnamede mübalağalı anlatımlar olsa da kıymeti hiçbir zaman inkâr edilemeyecek bu eser XVII. asrın ana kaynakları arasında yer almaktadır.³⁴⁶ Son olarak, Evliya Çelebi'nin eserini nihayete erdirmeden vefat ettiğini söylemek mümkündür. Bundan dolayı vefat ettiği yer ve vefat tarihi ile ilgili net bir bilgi yoktur. Evliya Çelebi'nin vefatı konusunda araştırma yapan M. Cavid Baysun, Evliya Çelebi'nin H. 1093/ M. 1682 tarihine kadar hayatta olduğunu ileri sürmüştür. Hatta bu tarihte Mısır'da olan yazarın eserinin X. cildinde herhangi bir sonuç olmadan bitmesini birtakım hadiseleri yazmaya fırsat bulamamış olmasına bağlamaktadır.³⁴⁷ Bunun yanında H. 1093/ M. 1682 yılı civarında vefat ettiği tahmininde bulunmuştur. Fakat daha sonra II. Viyana Kuşatmasının yapıldığı H. 1095/ M. 1684 yılında hayatta olduğunu belirtmiştir. Diğer iddialar ise, seyyahın Mısır dönüşünde İstanbul'da vefat edip, Meyyitzade'deki aile kabristanına defnedildiği yönündedir.³⁴⁸

³⁴⁴ İlgürel, s. 530.

³⁴⁵ İlgürel, s. 532.

³⁴⁶ M. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi", **İA., MEB.**, c. IV, Eskişehir, 1997, s. 400-412.

³⁴⁷ Baysun, s. 406.

³⁴⁸ İlgürel, s. 531.

Şam'a daha önce H.1058/M.1648 yılında ulaklık göreviyle geldiğini bu nedenle ziyaret imkânının olmadığını belirten Evliya Çelebi, H.1082/M.1671 yılında şehri ziyaret etme imkânına erişmiştir.³⁴⁹

Evliya Çelebi, İbn Abbas'tan bir rivayete göre Nuh tufanının ardından yeryüzünde inşa edilen üçüncü şehrin Şam olduğunu söylemiştir. Şehri imar eden Sam b. Nuh'tan dolayı şehre Şam denildiğini nakletmiştir. Birçok kralın, devlet adamının bu kutlu mekâna sahip olduğunu son olarak ise Hırkil Kayser'in elinde olan bu toprakların H. 13 yılında Halid b. Velîd komutasındaki 80 bin askerle fethedilerek İslam topraklarına katıldığını belirtmiştir. Hz. Ömer ise halifeliği döneminde Halid b. Velîd'i Şam'dan azlederek yerine Ubeyde b. Cerrah'ı atamıştır. Evliya Çelebi, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde yine bu topraklarda Muaviye ile yaşanan olaylara da kısaca değinmiştir.³⁵⁰

Evliya Çelebi H. 500/ M.1106/1107 tarihinde şehrin 80 sene Frenkler tarafından zapt edildiğini yazmıştır. Abbasi halifelerinden El- Müttekibillah tarafından gönderilen Nureddin Zengi'nin Kudüs, Akka ve Remle'yi ele geçirerek Şam bölgesini Frenklerden kurtardığını nakletmiştir. Nureddin Zengî tarafından Mısır'a gönderilen Yusuf Selahaddin'in bölgeyi Hristiyanlardan aldıktan sonra hutbeyi Abbasi halifesi adına okutması sonucu Yusuf Selahaddin'i Şam'a davet eden Nureddin Zengî'nin bu durumu görüşmek istediğini ancak bu süre içerisinde Zengî'nin ölmesiyle Mısır ve Şam hâkimiyetinin Memlûklüler dönemine kadar Yusuf Selahaddin de kaldığını nakletmiştir. H.921/ M. 1516 yılında Mısır ve Şam Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilerek burada ki Memlûk hâkimiyeti de sona ermiştir.³⁵¹ Evliya Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in Şam'a 20 bin asker bırakıp iç kale inşa edilmesi fermanını vererek Mısır fethi için yola çıktığını belirtmiştir. Burası 9 ayda tamamlanmış ve bu kaleyi gelip gören Yavuz Sultan Selim "benim sarı aslanım" diye isimlendirmiştir. Kalenin yapısıyla ilgili bilgi veren seyyah, 40 arşın uzunluğundaki bu kalenin dört köşesinin fil gövdesi büyüklüğünde sarı taşlarla kaplı olduğunu aktarmıştır. Kalenin doğu tarafının Ümeyye Camii bölümüne açıldığını belirten seyyah, üç kat demir kapılarının bulunduğunu ifade etmiştir. Dış kapının önündeki hendek üzerinden ağaç köprü ile geçildiğini söyleyen seyyah, çevresinin gül, gülistan, bağ, boşta olan kale içinde Selim Han Camii, 70 neferat hanesi, cebehane, ambarlar, bir küçük hamam, darphane, yeniçeri ağası ve dizdar hanesi bulunduğunu aktarmıştır. Kuzey

³⁴⁹ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 9.kitap, c. II, haz: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.569.

³⁵⁰ Evliya Çelebi, s. 569.

³⁵¹ Evliya Çelebi, s.569-570.

köşesinde yer alan cihannüma³⁵² köşkün 1029 yılında sultan Osman için yapılmış bir Havernak köşkü olduğunu belirtmiştir.³⁵³

Seyyah, iç açıcı, insanı gezerken rahatlatan bir yapı olan dış kalenin bu özelliğinden bazı tarihçilerce Ferah-âbâd Kalesi, bazıları tarafından ise Dımışk Kalesi diye adlandırılmış olduğunu söyler. Dört tarafında hendek olan gayet sanatlı yapılmış bir kale olduğunu anlatmıştır. Bu kalenin kible ve kuzey tarafı çöl ve kırlarla kaplı batı ve güney kısmının ise dağlık ve taşlık bir alan olduğunu belirtmiştir. Kalenin içinde on bin saray ve çeşitli yapılarda evler bulunduğunu, beyaz kireçlerle örülü sarayların çeşit çeşit çiçeklerle bezeli geniş bahçeler içinde yer aldığını anlatmıştır.³⁵⁴

Evliya Çelebi, tarihçilerin aktardığı bilgilere göre Ümeyye Camiini ilk inşa eden kişinin Sam b. Nuh olduğunu belirtmiştir. H.84/M.703-704 tarihinde ise Velîd b. Abdülmelik tarafından tamir edilerek görkemli bir hale getirildiğini kaydetmiştir. Yine yazarın, tarihçilerden aktardığı bilgiye göre caminin yapımına 400 sandık altın harcanmıştır.³⁵⁵

Şam kalesinin tam ortasında bulunan Ümeyye Camii içinde 40 adet “somaki”³⁵⁶ mermerden yapılmış sütunları anlatan Çelebi, insanın yüz renginin belli eden bir parlaklığa sahip olduklarını söyleyerek hayranlığını dile getirmiştir. Mihrap üzerinde, mücevher diye adlandırdığı mavi kubbenin dört yapma ayak üzerine oturtulmuş olduğunu kaydetmiştir. Caminin içinde ve dışında yirmi dört kapı bulunduğunu, bunların on ikisinin kibleye açıldığını söyleyen Evliya Çelebi, sol tarafındaki kapının İsa Minaresi kapısı, sağ tarafındaki kapının ise sahaflar çarşısına baktığını belirtmiştir. Kapıların kuyumcu işi pirinçten yapılmış sanatlı yapılar olduğuna değinmiştir. Cami içinde bulunan 280 kemer üzerinde pencere olduğunu, bu pencerelerde yer alan kafeslerin kuşların cami içine girmesine engel olan mükemmel yapılar olduğunu kaydetmiştir.³⁵⁷

Mavi kubbenin yaldızlı, değerli taşlarla süslenmiş, çiçek motifli duvarlarını anlatarak yapı karşısındaki hayranlığını ifade eden Evliya Çelebi süslemede kullanılan taşlarla bukalemun nakışı işlendiğine değinmiştir. Caminin etkileyici yapısına vurgu

³⁵² Cihannüma; Sivil mimaride, özellikle eski ahşap İstanbul evlerinde çoğunlukla çatı arasına yerleştirilmiş, manzaraya hâkim, cephesi veya etrafı camekânla çevrili bir nevi balkonlu oda veya taraça. Bkz. Orhan Şaik Göktay, “Cihannüma”, *İA., TDV.*, c. VII, İstanbul 1993, s. 541.

³⁵³ Evliya Çelebi, s. 572-573.

³⁵⁴ Evliya Çelebi, s. 573.

³⁵⁵ Evliya Çelebi, s. 572-574.

³⁵⁶ Somaki; Kızıl ya da yeşil renkli, damarlı ve çok sert bir porfir türü mermer. Bkz. Büyük Türk Sözlüğü, Hayat Yayınları, s. 1074.

³⁵⁷ Evliya Çelebi, s. 577.

yaparak her ziyarette ayrı bir güzelliğinin görülebileceği müthiş bir sanat yapısı olduğunu belirterek hayranlığını, şaşkınlığını eserine aksettiren seyyah Hanefi Mihrabını, ahşap minberini detaylı olarak anlatmıştır.³⁵⁸

Caminin beyaz mermerlerinden sütunlarından ve bu sütunlarda yer alan işlemlerinden bahsetmiştir. Avlunun batı, doğu ve kuzey kısımlarında büyük kapılar bulunduğunu kaydetmiştir. Caminin üç minaresi olduğunu söyleyen seyyah batı kapısı üzerinde bulunan minarenin dört tabaka halinde yapılmış düzgün bir yapı olduğunu belirtmiştir. Bu minarede büyük velilerden birinin sürekli ibadet halinde olduğunu aktarmıştır. Evliya Çelebi kendisinin de bu zatı ziyarette bulunduğunu belirtmiştir. İkinci minarenin Kellasiye Kapısı üzerinde dört tabaka halinde kule gibi yüksek olduğunu kaydetmiştir. Ak Minare adıyla bilinen üçüncü minareden detaylı bahsetmiştir. Hazreti İsa minaresi olarakda adlandırılan yapının dört köşe yüksek bir minare olduğunu açıklanmıştır. Bu minarenin insanlar tarafından sıkça ziyaret edilen önemli bir mekân olduğunu, fazıl kişilerin toplantı yeri olarak kullandığını vurgulayan seyyah, minare ile alakalı farklı rivayetlere de yer vermiştir.

Avluda köşke benzeyen yuvarlak yapıli bir kubbeden bahsetmiştir. Beş adet mermer sütun üzerinde bulunan bu kubbeye çıkmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Kubbenin kıbleye bakan tarafında demirden bir kapısının olduğunu söyleyen yazar, kilitli olan bu kapı ile ilgili olarak camiye ait vakıfları şer'i hüccetleri ve hudut namelerinin bu kilitli yerde olduğuna dair rivayetleri de aktarmıştır.³⁵⁹

Evliya Çelebi, Şam'da Ümeyye Camii dışında bulunan yapılardan da bahsetmiştir. Bunlardan Bekşimat Caminin eski tarz bir yapıya sahip olan büyük camilerden olduğunu belirtmiştir. Anadolu mimarisi tarzına sahip bir cami olduğunu söylediği Dervişîye Camiinden, insana ferahlık veren yeşil minaresi olan Sinaniye Camiinden bahsetmiştir. Yine Anadolu üslubunun hâkim olduğunu belirttiği Süleyman Camiini anlatan seyyah, bu caminin Sultan Süleyman Han tarafından yaptırıldığını kaydetmiştir. Bu camilerin dışında iki bin yüz zaviye ve mescit olduğunu, yetmiş tarikat şeyhlerinin tekkeleri bulunduğunu söyleyen seyyah, ulu tekke olarak bilinen Şeyh Arslan Tekkesinden başlayarak birçok tekke ismini sırasıyla eserinde zikretmiştir. Medreseler, darülkurra, sıbyan mektepleri, imarethaneler ve daha birçok yapıdan da bahsetmiştir. Genel olarak hamamlarının düzgün bir yapıya sahip olduğunu, geniş, ferah ve temiz mekânlar

³⁵⁸ Evliya Çelebi, s. 577-578.

³⁵⁹ Evliya Çelebi, s. 578-581.

olduğunu belirten seyyah, Sinaniye Hamamının görülmeye değer bir sanata sahip olduğunu söylemiştir.³⁶⁰

Şam’da her milletten insan bulunduğunu söyleyen yazar, bu nedenle şehirde her birinde bekçisi bulunan birçok tefrîbe kapısının yer aldığını belirtmiştir.

Şehrin gayet temiz olduğunu söyleyen seyyah, akarsularının bol olduğunu nakletmiştir. Şam içinde akan sekiz büyük nehrin Kaysun Dağı ilerisinde bulunan Kâhya pınarlarında doğup bahçeler içinden geçerek sekiz kol halinde Şam’a yayıldığını anlatmıştır. Bunların Berda, Berîda, Tûra, Kanatû’l-Mize, Banyas, Kasta, Yeşkur ve Adıye nehirleri olduğunu kaydetmiştir. Bağ, bahçe ve köprüler yanından geçen bu nehir sularının içmede kullanılmadığını belirtmiştir.³⁶¹

Şehirde bulunan gezilecek, dinlenilecek mekânları da anlatan seyyah, bunlardan Gök Meydanı olarak adlandırılan ovanın yemyeşil yapısından bahsetmiştir. Şehirdeki Mencik Köşkü’nün bu ovaya baktığını kaydetmiştir.

Şam’da bulunan çeşitli yiyecek ve içecekleri de anlatan Evliya Çelebi, beyaz Havran tahılından yapılmış beyaz Çakıl ekmeğinden, âdem çöreği, lahmı acınlı böreği ve kahiki adlı yiyeceklerin şehre özgü meşhur yiyecekler olduğunu, bunların bir benzerlerinin olmadığını belirtmiştir. Bu yiyeceklerin farklı ülkelere hediye olarak götürüldüğünü söylemiştir. Birçok farklı çeşit kayısılarının olduğunu, elma, ayva, limon, turunç, hurma, incir ve üzümün şehirde yetişen çeşitli meyveler olduğunu belirtmiştir. Yine Şam’a ait olan Zeyni üzümünün sulu, hararet vermeyen bir meyve olduğunu anlatmıştır.³⁶²

2.2.11. İlber Ortaylı, Eski Dünya Seyahatnamesi

İlber Ortaylı 1947 yılında aslen Kırım Tatarı olan ailesi Bregenz Avusturya’da bir göçmen kampında iken Ortaylı dünyaya gelmiştir. Ailesi Türkiye’ye geldikten sonra liseyi burada okumuştur. Ortaylı, 1969 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde Tarih okumuştur. Chicago Üniversitesinde master çalışmasına başlamıştır. Prof. Halil İnalcık’ın yanında lisansüstü eğitimini alan Ortaylı, “Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler” doktorasını bitirmiştir. Daha sonra “Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu” çalışmasıyla doçent olmuştur. Avrupa İranoloji

³⁶⁰ Evliya Çelebi, s.582-584.

³⁶¹ Evliya Çelebi, s. 588-589.

³⁶² Evliya Çelebi, s. 598.

Cemiyeti üyesi olan Ortaylı halen Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesinde görev yapmaktadır. Ayrıca bir dönem Topkapı Sarayı müdürlüğü yapmıştır.

İlber Ortaylı'nın yazmış olduğu bu eserinde gezilerek gidilen yerlerin tanıtımının yapılmadığı görülmektedir. Yazar gitmeden eski kaynaklardan faydalanarak bu eseri kaleme almıştır. Biz yine de İlber Ortaylı'nın şehir ve bölge ile alakalı eserinde yer verdiği noktalara temas etmeyi uygun gördük.

Ortaylı, günümüzdeki Suriye'den ve şehirlerinden bahsetmiştir. Anlattığı Şam bölgesi şimdiki Suriye'nin başkentidir. Kendisi kitabında bunu şu şekilde açıklamıştır: “Evvla şunu söyleyelim bugünkü Suriye bizim Osmanlı dönemindeki Suriye değildir. Çünkü 19. Asırda Suriye bir eyalettir, onun başkenti Şam’dır. Bu aşağı yukarı bugün ki Suriye’nin Güney kesimidir. Halep hariç olmak üzere bu vilayete bugünkü Lübnan’dan da bazı bölgeler bağlıdır. Mesela Sayda ve Sur.”³⁶³

Eski bir yerleşim merkezi olan Suriye’nin beşeri medeniyetin gelişme gösterdiği yerlerden birisi olduğunu ve bu özelliğini çöküntü zamanlarında dahi koruduğunu söylemiştir. Arkeologların buluntularına göre, Şam tarihinin 5-6 bin yıla kadar uzandığını bildirmiştir. Geniş bir bölgeye yayılan Suriye’nin bugünkü Filistin, Ürdün, Lübnan gibi bölgeleri de içine alarak “Büyük Suriye” veya “Biladu’ş-Şam” diye adlandırıldığını belirtmiştir.³⁶⁴

Şam Beylerbeyliği 1516’dan beri Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altına girmiştir. Fakat Suriyelilerin bu tarihten önce de Türklerin hâkimiyeti altında olduğunu belirtmiştir. Selçuklular XI. asırdan beri Ortadoğu’da yeni bir düzen kurmuşlardır. Selçuklu idaresinin ardından Şam ve Halep Atabeyi Nurettin Zengî, ardından Sultan Selahaddin Eyyûbî ve Mısır Memlûklüleri ile sonunda Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır.³⁶⁵ Dört asırlık Osmanlı döneminde Suriye’nin sulh dönemi yaşadığını belirten yazar, yine burada merkeziyetçi bir idare ve tımar sistemi uygulandığını anlatmıştır.³⁶⁶ Suriye ve özellikle Şam bölgesinin beş bin yıla yakın bir yerleşim noktası olduğundan bahseden Ortaylı, Roma devrinde Damaskus’un (Şam), pahalı bir hayatın sürüldüğü, endüstrinin bulunduğu son derece önemli bir ticaret merkezi olduğunu, Osmanlı döneminde de bu özelliğini devam ettirmiş bir şehir olduğunu belirtmiştir.³⁶⁷ Suriye’nin medeni bir

³⁶³ İlber Ortaylı, **Eski Dünya Seyahatnamesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 26.

³⁶⁴ Ortaylı, s.28.

³⁶⁵ Ortaylı, s.29.

³⁶⁶ Ortaylı, s.32.

³⁶⁷ Ortaylı, s.29.

memleket olduğunu, bölgede ortaya çıkan buluntuların insanlığı hayrete düşürdüğünü söyleyen Ortaylı, Roma devrinde gelişmiş olan Palmyra adlı ticaret merkezinin bütün kervan yollarının kesiştiği bir alan olduğundan bahsetmiştir. Palmyra adının Romalıların şehrin yer aldığı vahanın zümrüt gibi parlaklığına dayanarak verdikleri isim olduğuna değinmiştir. Palmyra'nın MÖ. İkinci asırda Aramca konuşan Basra Körfezi ile Akdeniz arasında ticaretin yapıldığı bir şehir olduğunu belirtmiştir.³⁶⁸ Suriye Osmanlı fütuhâtı altında eski ticari ayrıcalığını korumuştur. Her yer dönemi anlatan eserlerle donatılmıştır.³⁶⁹

Suriye'nin öneminin bütün Doğu ticaretinin yayıldığı bir ticaret merkezi olmasından, meşhur çarşıları, ipek, sedef ve dokuma merkezlerinden ileri geldiğini belirtmiştir. Şam'daki semtlere verilen paşa isimlerinin en az İstanbul'dakiler kadar olduğunu belirten Ortaylı, Şam beylerbeyi olan Derviş Paşa'nın semte verilen isimlerden biri olduğunu belirtmektedir. 1574'te camisi, yanındaki medresesi, hankâh ve hamamı inşa edilerek şehirde birtakım binalarla bir mahalle oluşmuş ve buraya Derviş Paşa'nın bulunduğu yere nispeten cadde-i dervişîye denildiğini aktarmıştır. Bunun karşısında ise yeşil minare, Beylerbeyi Sinan Paşa'nın yaptırdığı, onun biraz aşağısında ise XIX. yy'ın ünlü valisi Mithat Paşa'nın adını taşıyan bir cadde, onun yanı başında da Sultan Abdülhamit Han'ın yaptırdığı Hamidiye Suk³⁷⁰ diye bilinen ünlü çarşısı, yani yörenin en önemli kapalı çarşısı yer almaktadır. Şehrin bir diğer önemli yapısından olan Emeviye Külliyesinin, Roma Devri eserlerinin agorasının³⁷¹ üstüne kurulmuş, Roma Devri çarşısının kalıntılarının görüldüğü bir mekân olduğunu belirtmiştir. Külliyedeki sütunlardan birçoğunun üstünde de Memluk Devrinden kalma önemli fermanların yazılmış olduğunu ifade etmiştir.³⁷²

Emevi Camiinden ve yanında bulunan Sultan Selahaddin Eyyubi'nin türbesinden ve Türk şehitliğinden bahsetmiştir. Selahaddin Eyyubi türbesinin yanı başında üç hava şehidimize ait mezarların bulunduğunu anlatmıştır.³⁷³

Şam şehrinin ve Suriye'nin oldukça renkli bir tarihi olduğunu belirten Ortaylı, Suriye'nin mimarisi ile özgün bir Osmanlı eyalet merkezi görünümünde olduğunu

³⁶⁸ Ortaylı, s.30.

³⁶⁹ Ortaylı, s.31.

³⁷⁰ Sûk; Alım satım yeri, çarşı, pazar. Bkz. Doğan, s. 504.

³⁷¹ Agora; Halk Meydanı. Yunan klasik çağında, bir sitenin yönetimi, siyasal, dini ve ticaret işlerini görüşmek üzere yurttaşların toplandığı kent alanı. Bkz. Büyük Larousse, c. I, s. 162.

³⁷² Ortaylı, s.32-33.

³⁷³ Ortaylı, s.33.

kaydeder. Hanlarla birlikte Şam çarşısının hanlarla, vakıflarla var olduğunu nakletmiştir. Bunlardan 1608 tarihli Mesut Bey, 1732 tarihli Süleyman Paşa Hanı, Esat Paşa Hanı ve Sıdraniye Hanı XVII. yy.'ın en önemli örnekleri olarak sıralamıştır.³⁷⁴

Kasr el-Azm denilen Şam Beylerbeyinin konağının günümüzde Suriye Etnoğrafya müzesi olarak kullanıldığını belirtmiştir. Esad Paşa'nın El-Azm'ı XVIII. asır ortalarında kendisi için yaptırdığını aktaran Ortaylı, ablak diye tabir edilen Şam'ın taş işçiliği ve taş süsleme sanatının bu yerde göze çarptığını kaydetmiştir.³⁷⁵

İlber Ortaylı, en önemli yapı olarak kabul ettiği Şam ordu merkezinden de bahsetmiştir. Arabistan ordusu diye bahsedilen V. Ordunun mareşali Müşir Paşa'nın Şam valisinin yanında burada bulunduğunu nakletmiştir.³⁷⁶

Şam'ın Hac yolculuğunun merkezi olduğunu belirten yazar, o dönemde Osmanlı Şam Beylerbeyinin aynı zamanda Emiru'l Hac görevinde bulunduğunu da vurgulamıştır.³⁷⁷

Şam İstasyonunun Hicaz demiryolunun başlangıcı olduğunu, en büyük istasyon binası olduğunu anlatmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında bu demiryolunun tahrip edilmiş olduğunu ve kullanılmayacak hale geldiğini kaydetmiştir.³⁷⁸

Ortaylı, Şam ve Suriye için tarihimizin hem klasik dönemde hem de XIX. yy'da en ilginç olaylarının yaşandığı Osmanlı tarihinin her safhasında yer alan önemli bir bölge olduğunu belirtmiştir.³⁷⁹

2.3. Batılı Ve Uzak Doğulu Seyyahların Gözünden Şam Şehri

2.3.1. Tudelalı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, Ortaçağ'da (12.yy) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri

Tudelalı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia hakkında pek fazla bilgi yoktur. Seyahatnamenin girişinde bulunan çevirenin önsözünde dahi bunların hayatları hakkında bilgiye ulaşamamıştır. Sadece M.XII. asırda İslam coğrafyasında Benjamin'in 1165-1173, Petachia'nın 1170-1187 yıllarında seyahat ettikleri yazmaktadır. Benjamin'in seyahatnamesi Yahudi tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir. Fakat bu kaynağı sadece Yahudi kaynağı olarak sınırlamak doğru değildir. Zira bu kaynak dünya tarihi

³⁷⁴ Ortaylı, s.34.

³⁷⁵ Ortaylı, s.34.

³⁷⁶ Ortaylı, s.35.

³⁷⁷ Ortaylı, s.35.

³⁷⁸ Ortaylı, s.35.

³⁷⁹ Ortaylı, s.35.

hakkında da önemli bilgiler barındırmaktadır. Büyük İslam şehirleriyle ilgili gözlemlerini itinayla not eden seyyahlar, bu eserle o dönemin Yahudileri hakkında pek çok bilgi ulaştırabilmişlerdir. İlk olarak İbraniceden Batı dillerine çevrilen bu kaynak daha sonra Nuh Arslantaş tarafından dilimize tercüme edilmiştir.

Tudelalı Benjamin, Dımaşk'ı ziyaretinde şehrin, Türkler diye isimlendirilen Togarmim meliki Nureddin'in hâkimiyet sahasında bulunduğunu belirtmektedir. Surlarla çevrilmiş olan şehrin birçok arazi ve bahçeye sahip olduğunu ifade etmiş, meyve bakımından zengin bir şehir olduğu konusunda düşüncelerini aktarmıştır. Hermon Dağı eteklerinde bulunan şehrin dağdan gelen Abana ve Farpar nehirleri ile sulandığını bildirmiştir. Abana nehri şehrin içinden geçmektedir. Seyyah, nehir suyunun şehrin önde gelen kimselerinin evlerine, cadde ve pazarlarına su kemerleri yolu ile taşındığını belirtmiştir. Şehrin pek çok memlekete ticari bağlantısı olduğunu da aktaran Benjamin, böylece şehrin konumunun önemine de değinmiştir.

Şehirde bulunan Şam Camiini anlatan seyyah dünyada bu caminin bir benzerinin daha olmayacağını söyleyerek hayranlığını dile getirmiştir. Halk tarafından bu caminin Ben-hadad sarayı olarak adlandırıldığını nakletmiştir. Camiinin sihirli bir elden çıkmış gibi bir yapısı olduğunu, senenin günlerine göre açılan delikleri olan kristal camdan yapılmış bir duvarı bulunduğunu söyler. Bu deliklerden sızan güneş ışınları ile dereceli kadran³⁸⁰ sayesinde zamanın tespit edildiğini anlatmıştır. Sarayda ise altın ve camdan yapılmış şeffaf odaların, altın ve gümüşle kaplanmış sütun ve rengârenk mermer direklerin, sarayın avlusunda yer alan altın ve gümüşle kaplanmış varil büyüklüğünde bir heykel başının bulunduğu bahsetmiştir.

Dımaşk halkını da anlatan Benjamin, burada üç bin kadar Yahudi yaşadığını ve bunların zengin, âlim kimseler olduğunu kaydetmiştir. Şehirde ayrıca Karai ve Samiri inancında olan insanların yaşadığını, bunların birbiriyle barışık halde olduklarını, ancak birbiriyle kesinlikle evlenmediklerini yazmıştır.³⁸¹

Bir diğer seyyah Ratisbon'lu Rabbı Petachia ise şehri Mısır hâkimiyetinde iken gezdiğini anlatmıştır. Şehirde başlarında bir nasi bulunduğu yüz bin kadar Yahudi yaşamaktadır. Dımaşk'ın çok güzel topraklara sahip, büyük bahçeler arasında yer alan, geniş havuzları ve fiskiyeleri olan bir şehir olduğunu söylemiştir. Dımaşk'ın çevresinin

³⁸⁰ Kadran; Kronometre, saat, pusula gibi cihazların yazı, rakam ya da başka işaretlerinin bulunduğu levha. Bkz. Büyük Türk Sözlüğü, s. 634.

³⁸¹ Tudelalı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, **Ortaçağ'da (12.yy) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, çev. Nuh Aslantaş, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 57-58.

dağlarla çevrili olduğunu belirten seyyah, buraları ziyarete gelenlerin Seir, Hermon ve Lübnan dağlarını görebileceklerini aktarmıştır. Dımaşk'ın Sihon ve Og taraflarında hiçbir ağacın bulunmadığını, bu kesimin harabe bir halde olduğunu kaydetmiştir. Bunların dışında gördüğü bir mezarlıktan bahseden seyyah, seksen zira' uzunluğundaki bu mezarlığın Nuh'un oğlu Sam'a ait olduğu bilgisini de paylaşmıştır.³⁸²

Dımaşk'ta Elisha ve Azariah oğlu Rabbi Elazar tarafından inşa edilen sinagoglardan da bahseden yazar, bunlardan birinin ibadet için kullanıldığını aktarmıştır.³⁸³

2.3.2. Zhao Rugua, Zhufanzhi

Shan-Ju'nun tezinde çevirisini yaptığı Zhao Rugua'nun seyahatnamesi Şam şehri/bölgesi hakkında da bilgiler barındırmaktadır. Eserde Şam Daqin Guo başlığı altında anlatılmıştır. Daqin şeklinde isimlendirilen Şam'ın bir diğer adının da Lijian olduğu aktarılmıştır. Tezdeki³⁸⁴ dipnot kısmında Daqin'in Çin kaynaklarında geçen farklı isimlerinden de bahsedilmiştir. Zhao Rugua, Şam'ın, Batı gök diye adlandırdığı eski Hindistan ve batısındaki ülkelerin baş şehri olduğunu belirtmiştir.³⁸⁵ Kralının adının Malufo olduğu belirtilen tezdeki dipnotta bu kralın Gazneli Devleti sultanı Hüsrev Melik olduğu vurgulanmıştır. Kralın yönettiği kentin adının Andu olduğu zikredilmiştir. Andu'nun Hirth-Rockhill'in eserine göre Antakya olduğu, ancak bazı kaynaklarda ise bu şehrin neresi olduğunun kesin olarak bilinmediği dipnotta açıklanmıştır.³⁸⁶ Kralın ipekli kumaştan, altın harflerle süslü bir sarık taktığı, oturduğu tahtın ipek halıyla kaplı olduğu aktarılmıştır. Kralın sarayını tasvir eden Zhao, buranın surlarla çevrili şehirlerinin, mahalle, sokak ve pazarlarının bulunduğunu söylemiştir. Saraydaki sütunlar için billur, seramik yerine alçı kullanıldığını belirtmiştir. Sur'un yedi kapı ile bölünmüş olduğunu ve her birinin otuz adam tarafından korunduğunu ifade etmiştir.³⁸⁷

Şehrin sakinlerinin uzun boylu olduğunu söyleyen Zhao, halkı Çinlilere benzetmiştir. Onların da parlak tenli olduklarını bu nedenle onlara Daqin denildiğini belirtmiştir. Resmi kayıtları tutan memurlardan bahseden seyyah bunların yazılarını hu

³⁸² Tudelalı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, s. 115-116.

³⁸³ Tudelalı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, s. 120.

³⁸⁴ Shan Ju Lin, "Zhao Rugua'nın Zhufanzhi Adlı Eserine Göre XII-XIII. Yüzyılda Orta Doğu Kentleri ve Ticari Emtia", **AÜSBE**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s.34

³⁸⁵ Ju Lin, s. 35.

³⁸⁶ Ju Lin, s. 37-38.

³⁸⁷ Ju Lin, s. 38.

harfleri ile yazdıklarına değinmiştir. Ayrıca bunların, saçlarını kestiklerini, nakışlı elbiseler giydiklerini ve beyaz arabaları ve bayrakları olduğunu bildirmiştir.³⁸⁸

Şehirde her on li’de bir konaklama yeri ve otuz li’de bir işaret kulesi bulunduğu belirtilmiştir. Eserin aktarıldığı tezin dipnotunda bir uzunluk ölçüsü olan Li’nin Song ve Ming hanedanlıklarındaki matematikçilere göre 30 adıma tekabül ettiği yani 678.24 metre olduğu kaydedilmiştir. Ülkede aslanın fazla olduğunu belirten seyyah iyi silahlandırılmış bir kabile ile gidilmediği zamanlarda bu aslanların işe yaradığını belirtmiştir.

Sarayın altındaki zeminde mabede ulaşımı sağlayan bir tünel bulunduğunu, Kralın, dua ve ibadet etmek haricinde nadiren dışarıya çıktığını aktarmıştır. Her yedinci günde, ibadet için tünel yoluyla mabede giden Kralın halk tarafından çok bilinmediğini ifade etmiştir. Eserin aktarıldığı tezdeki dipnot açıklamasına göre Hirth-Rockhill “her yedinci gün...” ibaresinin bir Hristiyan töreni olduğunu söylemiştir. Ancak Han ve Shiratori’ye göre ise bu çıkarım doğru değil, çünkü sadece Hristiyanlar değil Müslümanların da cuma namazına yedi günde bir gittiklerini belirtmişlerdir. Kralın gezintiye çıkacağı zamanlarda bir şemsiyenin gölgesi altında ata bindiğini belirtmiştir. Tezde yazan dipnotta Hirth-Rockhill’in şemsiye dediği ve Nesturi patriklerin biruna adını verdiklerinin muhtemelen “çetr” olduğu dile getirilmiştir. Kralın bindiği atın başının altın, yeşim taşı, inci gibi mücevherlerle süslü olduğunu belirtmiştir.³⁸⁹

Zhao, Dashi ülkesinin Sutan unvanına sahip olan kişinin her yıl Çin’e temsilciler ile hediye gönderdiğini söylemiştir. Tezde kullanılan dipnotta Sutan’ın, sultan kelimesinin Çinceye çeviri yazımı olduğu belirtilmiştir.

Zhao, şehrin yemek kültürlerine de değinmiştir. Yiyeceklerinin çoğunlukla pilav, ekmek ve et olduğunu, içki içmediklerini belirten Zhao, altın ve gümüş kap kaşıklar kullandıklarını ve yemeklerden sonra ellerini su dolu altın bir kâsede yıkadıklarını gözlemlemiştir.³⁹⁰

Şehirdeki yerli, değerli ürünlerin sıralandığı eserde, lacivert taşı/ yarısıydam cam, mercan, ham altın, sırmalı brokar ipek kumaş, ipek astar, kırmızı akik, inci aktarılmıştır. Bunların dışında haijixi adlı değerli bir taş çeşidinden ve gergedan boynuzundan bahsedilmiştir.³⁹¹

³⁸⁸ Ju Lin, s. 39-40

³⁸⁹ Ju Lin, s. 40-42.

³⁹⁰ Ju Lin, s. 44.

³⁹¹ Ju Lin, s. 44.

Eserde sonraki hanedanının yönetim döneminde Rinan'ın sınırları gerisinden gönderilmiş elçi ile gergedan boynuzu, fildişi ve bağa (kaplumbağa kabuğu) gönderildiğine yer verilmiştir. Zhao, bu olayın Çin ile yaşanan doğrudan ilk irtibat olduğunu kaydetmiştir.³⁹²

Zhao, Şam'ın batısında Ruoshui ve Liusha'nın bulunduğu dair rivayeti de paylaşmıştır. Eserin dipnot kısmında aktarılan bilgiye göre Ruoshui kuvvetsiz su, Liusha ise akan kum veya kaynayan kum anlamındaymış. Eski Çin kaynaklarında sıkça bahsedilen bu yerlerin tam olarak nerede olduğunu bilinmediği vurgulanmıştır.³⁹³

Zhao, yazmış olduğu eserinde Du Huan adlı kişinin Jingxingji isimli etnografya kitabında Şam hakkında yazdığı notlarına da yer vermiştir. Du Huan, Shan ülkesinin batısında bulunan Fulin ülkesinin Daqin diye adlandırıldığını kaydetmiştir. Halkının ten renginin kırmızı ve beyaz olduğunu söylemiştir. Erkeklerinin düz, beyaz kıyafetler kullandıklarını, kadınlarının ise incilerle bezenmiş brokar elbiseler giyindiklerini gözlemlemiştir. Bölge insanının içki içmeyi ve çörek yemeyi sevdiklerini belirtmiştir. Aynı zamanda yetenekli zanaatkârları ve becerikli ipek dokumacıları olduğunu söylemiştir.³⁹⁴

Yazar, ülkenin 10.000 den fazla askere sahip olan ordusundan da bahsetmiştir. Bu ordunun ülkeyi Dashi'ye karşı savunduğunu eklemiştir.³⁹⁵

Batı denizinde bir Pazar bulunduğunu söylemiştir. Bu pazarda müşteriler ve satıcılar arasında gizli bir antlaşmanın varlığından bahseden yazar, bu pazarların Şeytan veya Hayalet Pazarı diye adlandırıldığı bilgisini de paylaşmıştır.³⁹⁶

2.3.3. Portekizli Seyyahlar, İran, Türkiye, Irak, Suriye Ve Mısır Yollarında

Portekizli seyyahlardan Şam bölgesini ziyaret eden Antonio Tenreiro hakkında çok fazla bilgi yoktur. Antonio Tenreiro'nun, Portekiz İmparatorluğu'nun 1523 yılında İran'da bulunan Safevi devleti sarayına elçi olarak gönderdiği Baltasar Pessoa'nın heyetinde bulunduğu belirtilmiştir. Seyyah, genel vali tarafından Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında ki topraklara ve sultanın Hindistan yönünde bir deniz seferine niyetli olup olmadığına ilişkin haber toplamakla görevlendirilmiştir.

³⁹² Ju Lin, s. 45.

³⁹³ Ju Lin, s. 46.

³⁹⁴ Ju Lin, s. 47-48.

³⁹⁵ Ju Lin, s. 48.

³⁹⁶ Ju Lin, s. 48.

Tenreiro İran yolculuğunu Tebriz'den Diyarbakır, Urfa, Halep, Şam, Gazze yoluyla Kahire'den olan seyahatini Kıbrıs'tan Hürmüz'e kadar olan seyahatinde yaşadıkları ile tekrar batıya yöneldiği Hürmüz-Basra, Halep ve Kahire güzergâhında ve son olarak Akdeniz'de yaşadıklarını Itinerario olarak bilinen eserinde nakletmiştir.³⁹⁷

Seyyahın, Şam için çok büyük ve olağanüstü bir yer olduğunu belirtmesinden şehre hayranlığı anlaşılmaktadır. Çok kalabalık bulduğu şehrin yönetim merkezi olduğunu ve etrafının surlarla çevrili, içi binalarla dolu olduğunu aktarmıştır. Şehrin çevresinde bolca meyve bahçelerinin yer aldığını, Şam'ın da bunların doğusunda kurulmuş olduğunu, dağ sıraları ile çevrili bir alan olduğunu kaydetmiştir. Dağlardan gelerek birbirine uzak bir şekilde akan iki nehrin şehri ikiye böldüğünü belirtmiştir. Şehrin suyu ve ağacı ile bol bir bölge olduğunu belirten seyyah, özellikle selvi, kavak ve dikenli türden ağaçların çokça bulunduğunu zikretmiştir. Ticaret hayatı gelişmiş bir şehir olduğunu söylemiştir. Şehir nüfusunun Hristiyan ve Müslümanlardan oluştuğunu bildiren yazar, hepsinin Arapça konuştuklarını anlatmıştır. Bunların dışında Yahudi ve Samiri gruplarından da bulunduğunu belirtmiştir.

Şam'ın yiyecek açısından bir hayli zengin olduğunu, batı kesiminde bulunan düz arazilerin bölgeyi kuşattığını gözlemlemiştir. Yerleşim yerlerinin bulunduğu bu alanların Akdeniz'e iki buçuk günlük mesafede olduğuna değinmiştir.

Bölgenin Osmanlı egemenliği altında olduğunu bildiren seyyah, bu nedenle alanda atlı askerle birlikte bir beylerbeyinin olduğunu nakletmiştir. Şehirde Memlük Sultanının isteğiyle Avrupai tarzda inşa edilmiş olan çok sağlam yapılı bir kale bulunduğunu anlatmıştır. Müslümanların bu bölgelere yeryüzünün cenneti dediklerini kaydeden seyyah, kendi dillerinde “Bestidunia” anlamında olduğunu belirtmiştir.³⁹⁸

2.3.4. Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi

Aslen Kefeli Ermeni bir ailenin çocuğu olan Polonyalı Simeon, takriben 1584 senesinde Polonya'nın Zamotsa (Zamosc) şehrinde doğmuştur. İlk derecede bir tahsil görmüş olan Simeon, kilise ve ruhanî şahsiyetlerle olan sıkı münasebeti sayesinde, kendini geliştirerek aranılan bir müstensih (çoğaltma işi yapan kimse) olmuştur. Yazılarından anlaşıldığı kadarıyla dindar bir genç olan Simeon, ruhban sınıfına girmeye

³⁹⁷ Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, Kitap yayınevi, İstanbul 2017, s. 31-33.

³⁹⁸ Özbaran, s. 48.

heveslenmişse de ancak Tıbir (kilise kâtibi) mertebesine kadar yükselmiştir. 15 Şubat 1608 tarihinde Simeon, 24 yaşındayken hacca gitmek gayesiyle Lemberg'den yola çıkarak, İstanbul'a gelmiş, önüne çıkan her fırsattan istifade ederek, Venedik ve Roma gibi şehirleri, Anadolu'nun en uzak bölgelerini ve o zaman Osmanlı ülkesi içerisinde kalan Mısır, Suriye ve Filistin'i de görmüştür. Ermeni seyyah bu yolculuğunda gördüklerini duyduklarını aynen naklederek eserin kaynak olma değerini artırmıştır.

Müellif, Polonya'ya döndükten sonra 1619 yılında Lemberg'de notlarını tasnif ve tedvin ederek, eserini Ermenice olarak kaleme almıştır.

Bu eser, Mekhitarist filolog Per Nerses tarafından 1932'de Lemberg Üniversitesi yazmaları arasında bulunarak 1936 yılında Mekhitarist matbaasında bastırılmıştır. Eser ilk defa Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye çevrilerek "Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619" ismiyle 1964 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

Ziyaret ettiği yerleri detaylı bir şekilde anlatan seyyah, Kudüs ve Halep kentlerindeki mekânları anlattıktan sonra Şam yolculuğuna değinmiştir. Şam yolunda iken gördüğü eşsiz manzaralardan, akan çaylardan, bahçelerinden bahseder.

Şam'ın meyve bahçeleri ile kaplı, bolluk ve bereketin hâkim olduğu bir şehir olduğunu anlatan seyyah, burayı İstanbul ile kıyaslayarak oradan daha büyük olduğuna değinmiştir. Yüksek minareli camileri, kat kat inşa edilmiş hanları, hamamları, mermer döşeli kahvehaneleri ve bolca akan suları ile şehrin güzelliğini anlatmıştır.

Muazzam bir mimari yapı olarak bahsettiği Yeşil camii (Ümeyye Camii) anlatan yazar, eskiden bu yapının kilise olduğunu söylemiştir. Yine caminin sağ tarafında bulunan çeşmede havari Paulus'un Anania tarafından vaftiz edildiği rivayetini de nakletmiştir.

Ardından şehirde bulunan Bedestenden bahseden seyyah, buranın Edirne'deki Alipaşa Bedestenine benzediğini ancak ondan bir hayli büyük bir yapı olduğunu söylemiştir. Çarşı da çeşitli kumaşlar, atlasalar bulunduğunu, ipekten farklı farklı ürünler olduğunu belirtmiştir.³⁹⁹ Şehirde bahsedilen bedesten dışında birçok çarşı ve dükkân bulunduğunu anlatan yazar buralarda çeşitli ürünlerin satıldığını anlatmıştır.

Şehrin mimari güzellikleri dışında doğal güzelliklerine de değinen seyyah, her türlü mahsulün yetiştiği bereketli, verimli topraklarını, bolca akan sularını, geniş bağ ve bahçelik alanlarını buralardaki selvi ve hurma ağaçlarını da anlatmıştır.

³⁹⁹Polonyalı Simeon, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 160-169**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964, s. 149.

Polonyalı Simeon, şehrin altının sular ile dolu ve şehrin tüm değirmenlerinin bu sular ile işlediğine dair söylenen bir bilgiyi nakletmiştir. Şehirdeki ürünleri, yiyecekleri anlatan yazar, hurma büyüklüğünde taneleri olan yeşil ve beyaz üzümlerini, ayvalarını, kar gibi ekmeklerini, pidelerini, beyaz pestillerini sıralamıştır.

Şehrin Müslüman halkının dindar olduklarını ve insanlara değer verdiklerini belirtmiştir. Özelliklere Hristiyanlara karşı tutumları olumlu olduğunu, bunlara “İsa kulu” diye hitap ettiklerini söyler. Kent halkının haksızlığa karşı durduklarını söyleyen Simeon, hiçbir yerde böyle faziletli insanlar görmediğini belirtmiştir.

Şam’dan ayrılırken yakınlarında bir köyde bulunan manastırı da anlatmıştır. Bir dağın tepesinde bulunan bu manastırın Süryanilere ait olduğunu söyleyen yazar, mermer sütununun bulunduğunu belirtmiştir. Şam’da üç gün kaldığını söyleyen seyyah, bu ziyaretinde gözlemlediği daha pek çok sanat eserinin bulunduğunu, çeşit çeşit ürünlerin olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁰

⁴⁰⁰ Polonyalı Simeon, s.150-151.

SONUÇ

Coğrafyanın, tarihin seyrini değiştiren bir unsur olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür. Göçler, savaşlar, ticari faaliyetler ve stratejik olaylar coğrafi farklılıklara bağlı olarak gelişmektedir. Coğrafi özellikler, insanların dünya görüşünü şekillendirmede, sosyal hayatlarında ve en önemlisi karakterlerinde de ön plana çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığında Ortadoğu'nun kozmopolit şehirlerinden biri olan şam'ın bu coğrafyada inşa edilmesinin tesadüf olmadığı söylenebilir. İlahi dinlerin, mezheplerin, tarikatların, özellikle de fikir hareketlerinin filizlendiği bir bölge olarak şam, tarihteki yerini almış bir bölgedir.

şam'ın, İslam medeniyetinin doğuşunu takip eden dönemler içerisinde Türk, Fars ve Roma medeniyetlerinden etkilendiğini de söylemek mümkündür. Dünya ülkelerinin gözünün burada olması şam şehrini cazibe merkezi haline getirmiştir. Suriye'nin başkenti şam, parlak geçmişi ile Mısır'ın Kahire'si Irak'ın Bağdat'ı gibi her zaman ilgi odağı olmuştur. Bu haliyle şam, Sümer ve Asur gibi eski uygarlıkların beşiği olan bir coğrafya üzerinde varlığını günümüze kadar muhafaza etmiştir.

Emeviler döneminde hilafetin baş şehri olan şam Emevilerin yıkılmasından sonra birçok devletin sınırları içinde yer almıştır. Ancak Emeviler'den sonraki en parlak dönemini 1516 yılında Osmanlı topraklarına katılarak elde etmiştir. Osmanlı Devleti, Suriye'nin birçok kentinde izleri günümüze kadar süren zengin bir kültürel miras bırakmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan manda yönetimi, Hafız Esad dönemi ve günümüzde Beşar Esad yönetimi altında yaşanan iç savaş neticesinde iyice harabeye dönen Suriye/şam bölgesinin güzelliğini ancak seyahatnamelerden ve tarihi eserlerden takip edebilmekteyiz.

Tezimizin esas konusunu teşkil eden seyahatnameler, yazarlarının gözlemlerini aktarması ve şehrin tarihi başta olmak üzere dikkat çeken bilgiler barındırması bakımından araştırmacılar için önemli bir vesikadır. Hem edebî hem de tarihi malzemeye sahip olan bu kaynaklar çeşitli bilim dallarına da hitap etmiştir. Çünkü gezgin gittiği yerlerde gördüğü değişik yerleri, coğrafi bilgileri, tarihi ve sosyal durumları gözlemiş ve kendine göre not etmiştir. Dolayısıyla seyahatnameler sosyolojik, antropolojik, tarihsel, dinsel ve kültürel açıdan çok önemli bilgiler barındırırlar. Seyahatnameler bu anlatım şekilleri ile kendi ülkelerine ve diğer toplumlara önemli bilgiler aktarmışlardır. Seyahatnamelerde kaleme alınanlar o dönem şam'ının betimlendiği önemli yazılardır.

Çünkü notlarına kendi duygularını katan gezgin okura bölgeyi tasvir edebilme imkânı sağlamıştır.

Yolculuğa çıkan kimi seyyahların kendi toplumunun yitirdiği dini değerleri tekrar canlandırma hayalinde oldukları görülmektedir. Özellikle bu durum batılı seyyahların İstanbul, Anadolu ve Ortadoğu'ya yaptıkları seyahatlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin iki Yahudi seyyah olan Benjamin ve Petachia Ortadoğu'da yaşayan Yahudiler ile Yahudilik dininin bölgedeki varlığını gözlemlemek için yola çıkmışlardır. Batılı seyyahlarda politik ve dini amaçlı Ortadoğu gezisi her zaman hâkim olmuştur. Bu nedenle dikkat edilmesi gereken husus anlatılanların nesnelliği mi yoksa gezginin öznelliğini mi yansıttığıdır.

Bazı seyyahların, seyahatnameleri okuduktan sonra yola çıktığı bilinmektedir. Böylece nerede ne gibi bir tehlikeyle karşılaşacaklarını öğrenerek hareket etmişlerdir. Günümüzde olduğu gibi geniş imkânlarla sahip olmayan gezginler için bu gezi yazıları haber niteliği taşımıştır. İncelediğimiz seyahatnamelerde bazen başka seyahatnamelerden faydalandığını da görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse Şam'a İbn Cübeyr'den sonra giden İbn Batuta şehirle ilgili bazı bilgileri İbn Cübeyr 'den almıştır. İbn Batuta'nın eserini sanki İbn Cübeyr rehberliğinde yazdığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı eserlerde tekrarlara denk gelmek mümkündür.

Tezimizde incelediğimiz seyahatnamelerde sadece İbn Cübeyr'in eserinde kaydettiği bir bilgiden bahsetmek gerekir. Eserde yoğun şekilde tasvirlerle, detaylı anlatımlara yer verilmiştir. Şehri insanın gözünde canlandırılmış, okurun ziyaret edeceği zaman şehirde yabancılık hissetmeyeceği bir şekilde anlatım sergilenmiştir. Özellikle kubbesiyle, kapılarıyla, avlusuyla, motifleriyle, cemaatinin adetleriyle anlattığı Ümeyye Camii insanı hayran bırakırken detaylı ifadeleri de dikkat çekmektedir. Bunun dışında hiçbir eserde bulunmayan bir bilgiye yer verilmiştir. Gerçekten de ilginç olan bu yapı Ümeyye Camiinin Ceyrun kapısında bulunan bir saat mekanizmasıdır. Gece ve gündüz farklı şekilde çalışan bu saati özellikle tezimizde aktarmayı uygun bulduk. Bunun haricinde genel olarak tüm seyahatnamelerde saraylar, camiiler, hamamlar, şehir halkının yapısı ve yöreye özel yiyeceklerden bahsedilmiştir. Ancak her seyahatnamede Ümeyye Camii anlatılmışken Evliya Çelebi şehirde yer alan birçok camiden, gezi alanlarından da bahsetmiştir.

Evliya Çelebi, yiyecekler başlığı altında Şam'da yer alan ürünleri anlatırken beyaz çakıl ekmeği olarak adlandırılmış bir ekmek çeşidinden de bahsetmiştir. Aslında kısaca ifade etmek gerekirse tüm gezi yazılarında Şam'ın ne kadar önemli ve sayısız özelliklere

sahip olan bir şehir olduğunun anlatıldığını söylemek gerekir. Batılı seyyahların gözünde ise bu bölgeler hayranlık uyandıran, ele geçirilmek istenen yerlerdir.

Yararlandığımız seyahatnamelerde Şam'ın tarihinin, coğrafyasının ve kültürünün farklı üsluplarla ele alınarak okura aktarıldığını görmek mümkündür. Şam'ın kültürel zenginliklerini, örf-adetlerini her seyyahın ayrı anlatım şekliyle ele almış olduk.

İncelediğimiz tüm seyahatnamelerde Şam'la ilgili verilmiş olan bu zengin bilgileri olabildiğince geniş bir şekilde tezimizde ele almaya çalıştık. Amacımız ve isteğimiz aktardıklarımızın yeni yapılacak çalışmalara katkı sağlamasıdır. Tek bir nüshada toplama amacı ile başladığımız bu araştırmamızı Şam'a giderek günümüzdeki durumunu kendi gözlemlerimizle aktarmak isterdik. Ancak malumunuz üzere günümüzde şehirde yaşanan iç savaş bu bölgeye gitmemize mani olmuştur. Bölgeye gidememiş olsak da gidenlerin aktarmış olduklarını bir araya getirerek faydalı bir çalışma ortaya koymaya gayret gösterdik.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Sayyid Maqbul, “İbn Hurdazbih”, **İA., TDV.**, c. XX, İstanbul, 1999, s. 78-79.
- Ağarı, Murat, “Yakûbi”, **İA., TDV.**, c. XXXXIII, İstanbul, 20013, s. 287-288.
- _____, ”Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Yakubi ve İstahri”, **AÜTAED**, S.34, Erzurum, 2007, s. 171.
- Akgün, Birol (ed.), “Suriye Krizi’nde Bölgesel Ve Küresel Aktörler”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, Haziran 2012.
- Alptekin, Coşkun, **Dımaşk Atabeyliği(Tog-Teginliler)**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Altınay, Ramazan, **Emeviler de Günlük Yaşam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- Anonim, **Hudûdü’l-Âlem Mine’l-Meşrik İle’l- Mağrib**, çev. Abdullah Duman- Murat Ağarı, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2008.
- Apak, Adem, **Anahatlarıyla İslam Tarihi (Hulefa-i Raşidin Dönemi)**, c.II, İstanbul 2011.
- _____, **Anahatlarıyla İslam Tarihi(Abbasiler Dönemi)**, c.IV, İstanbul 2011.
- Aras, Ahmet, “Ortadoğu İnanç Tarihinde İnsan Haklarına Bakış”, **Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.IX, Konya 2010.
- Ataman, Muhittin, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, **SETA Rapor**, Nisan 2012.
- Aycan, İrfan, **Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXXIX, S. I, Ankara 1999.
- _____, **Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyân**, Ankara 2010.
- _____, Sarıçam İbrahim, **Emeviler**, TDV Yayınları, Ankara 2011.
- Aykut, A. Sait, “İbn Batuta”, **İA., TDV.**, c. XIX, İstanbul, 1999, s. 361-368.
- Bağlıoğlu, Ahmet, “Suriye’de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri”, **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, S.6/2, 2013.
- Bakır, Abdulhalik, **Hz. Ali Dönemi**, Ankara 1991.
- Baysun, M. Cavid, “Evliya Çelebi”, **İA., MEB.**, c. IV, Eskişehir, 1997, s. 400-412.
- Bostan, İdris, “Ba’lebek”, **İA., TDV.**, c. V, İstanbul 1992, s. 9-11.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman es-Semerkandi, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih**, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, c. II, Konya 2009, İsti’zan 27.

- Buzpınar, Şit Tufan, “Osmanlı Suriyesi’nde Türk Aleyhtarı ilanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.II, 1998.
- _____, “Suriye”, **İA., TDV.**, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 544-565.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, c. I,III, Milliyet 1992.
- Büyük Türk Sözlüğü, Hayat Yayınları,
- Can, Yılmaz, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, TDV Yayınları, Ankara 1995.
- Çelik, İbrahim Yılmaz, “Türk Hâkimiyetinin Şam’ın Fiziki Yapısına Katkıları”, **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, c. X, S. I, Elazığ 2012.
- Deniz, Özlem, **Tevrat’ta Geçen Kavim Adları ve Bunların Eskiçağ Tarihindeki Roller**, Afyonkarahisar 2008.
- Doğan, Ahmet, **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- Ebû Hamid Muhammed el- Gırnâtî, **Gırnâtî Seyahatnamesi, Tuhfetü’l- Elbâb ve Nuhbetü’l- A’câb**, hzl. Fatih Sabuncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ebü’l-Fidâ, **Ebü’l-Fidâ Coğrafyası(Takvîmü’l-Buldân)**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- el-Belâzurî, Ebu’l- Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzurî, **Futuhu’l-Büldan**, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- el-Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, **Fütûhu’s-Şam**, çev. Hasan Gülşen, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2016.
- Erkmen, Serhat, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/halep-sonrasi-suriyede-yeni-stratejik-denge-ve-ortadoguda-guc-mucadelesi/>
- Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine**, 9.kitap, c. II, hzl. Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul 2011.
- Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- Fayda, Mustafa, “Belâzuri”, **İA., TDV.**, c. V, İstanbul 1992, s.392-393.
- _____, “Cerib”, **İA., TDV.**, c. VII, İstanbul, 1993, s. 402.
- Ganim, İbrahim Beyyumi, “İhvan-ı Müslimin”, **İA., TDV.**, c. XXI, İstanbul 2000, s. 580-586.
- Gök, Bilal, **Türk-Arap Münasebetleri Bağlamında İshak b. Kundacık el- Hazeri**, Kayseri 2016.

- Gök, İbrahim, “Türklerin Suriye’ye Girişi ve Süleymanşah”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**.
- Göktaş, Orhan Şaik, “Cihannüma”, **İA., TDV.**, c. VII, İstanbul 1993, s. 541-542.
- Günaltay, M. Şemseddin, **Yakın Şark III, Suriye ve Filistin**, Ankara 1987.
- Gürson, Poyraz, “**Suriye**” Atılım Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2010.
- Halife b. Hayyat, **Tarihu Halife b. Hayyat**, çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001.
- Hammer, Joseph Von, **Osmanlı Tarihi**, çev. Mehmet Ata, MEB Yayınları, c.I, İstanbul 2005.
- Hartman, R, “Şam”, **İA., MEB.**, c. XI, İstanbul 1979, s.298-309.
- Hitti, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, İstanbul 2011.
- İbn Asakir, Ebû’l-Kâsım Ali b. Hasan, **Tarihu Dimaşkü’l-Kebir**, c.I, Beyrut 1987.
- İbn Batuta, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim el-Levâtî et-Tancı, **İbn Batuta Seyahatnamesi**, c.I, çev. A.Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- İbn Cübeyr, Ebû’l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensi, **Endülüs’ten Kutsal Topraklara**, çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.
- İbn Havkal, Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî, **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.
- İbn Hurdazbih, Ebû’l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdazbih, **Yollar Ve Ülkeler Kitabı, el-Mesalik ve’l-Memalik**, çev. Murat Ağarı, İstanbul, 2008.
- İlgürel, Mücteba, “Evliya Çelebi”, **İA., TDV.**, c. XI, İstanbul, 1995, s. 529-532.
- Ju Lin Shan, “Zhao Rugua’nın Zhufanzhi Adlı Eserine Göre XII-XIII. Yüzyılda Orta Doğu Kentleri ve Ticari Emtia”, **AÜSBE**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.
- Kasalak, Kadir, “Suriye de Manda Yönetiminin Kurulması ve Türkiye’ye Etkileri”, **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, Elazığ 2006, c. IV. , S.II.
- Kılıç, Davut, “Ortadoğu’nun Dini Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **FÜİFD**, 13:1, Elazığ 2008
- Kılıç, Remzi, **Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Kök, Bahattin, “Nureddin Zengi”, **İA., TDV.**, c. XXXIII, İstanbul 2007. S. 259-262.
- Kurtuluş, Rıza, “Hududu’l-alem”, **İA., TDV.**, c. XVIII, İstanbul, 1998, s. 304.
- Lapidus, Ira M., **İslam Toplulukları Tarihi**, c. I, İstanbul 2002.

- Lutskiy, Borisoviç, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi**, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011.
- Mukaddesi, Muhammed b. Ahmed, **İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.
- Orhan, Oytun, Suriye İç Savaşında Dürziler, <http://www.orsam.org.tr/2016>.
- Ortaylı, İlber, **Eski Dünya Seyahatnamesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Özaydın, Abdulkerim, “Selçuklular Zamanında Suriye’deki Bâtını Faaliyetleri”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.XII, İstanbul 2002.
- _____, “Berkarar”, **İA., TDV.**, c. X, İstanbul 1992, s. 514-516.
- Özbaran, Salih, **Portekizli Seyyahlar İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında**, Kitap yayınevi, İstanbul 2017.
- Özdemir, Mehmet, “Ebu Hamid el-Gırnati”, **İA., TDV.**, c. X, İstanbul 1994, s.128-130.
- Özkaya, Sevda, “Bilad-ı Şam’ın Etnik Yapısı”, **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, c. X, S.II, Elazığ 2012.
- Özkoç, Özge, **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)**, Ankara 2008.
- Özkuyumcu, Nadir, “İshak b. Kundacık”, **İA., TDV.**, c. XXII, İstanbul 2000, s. 535-536.
- Öztuna, Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih**, c. I, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.
- Öztürk, Kemal, **Yetim Kalan Ülke Suriye**, Anadolu Ajansı Yay., 2014.
- Raymond Andre, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, çev. Ali Berktaş, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Pirinççi, Ferhat, “Suriye Krizinin Komşu Ülkelere Etkileri”, <http://www.orsam.org.tr/2016/05/03>.
- Polonyalı Simeon, **Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi 160-169**, çev. Hrand D. Andriasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964.
- Sakin, Serdar - Deveci Can, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı**, Ekim 2011
- Samıkıran, Oğuzhan, “**Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)**”, Elazığ 2013.
- Samur, Sabahattin, **İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1995.
- Sami, Şemsettin, **Kâmûsu'l-Â'lâm**, Kaşgar Neşriyat, c. III, Ankara 1996.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

- Sandıklı, Atilla, Semin Ali, “Bütün boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, **BİLGESAM**, Rapor No: 52, Kasım 2012.
- Sevim, Ali, **Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Soyalan, M. Yaşar, **Emevi Hanedanlığından Esed Diktatörlüğüne Suriye**, İstanbul 2013.
- Suiçmez, Mahmut Nedim, “Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri(Kronolojik)”, **Stratejik Ortak**, 4 Nisan 2018.
- Sünen-i Ebu Davud Tercüme ve Şerhi**, Şamil Yayınevi: 14/457-458.
- Şahin, Cemalettin, “Suriye”, **İA., TDV.**, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 544-565.
- Şen, Sabahattin, “Ortadoğu’daki Tehlike”, **Tarih Bilinci**, S.13-14
- Şen, Yağmur, “Suriye’de Arap Baharı”, **Yasama Dergisi**, S.23, 2013.
- Şeşen, Ramazan, “İbn Havkal”, **İA., TDV.**, c. XX, İstanbul 1999, s.34-35.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed Bin Cerir’üt-Taberî, **Tarih-i Taberî**, çev. M. Faruk Gürtunca, c.III, Sağlam Yayınevi, İstanbul.
- Takkuş, Muhammed Süheyl, **Emevi Devleti Tarihi**, çev. Mücahit Yüksel, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2016.
- Tekdal, Fildiş Ayşe, “Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış”, **Ortadoğu Analiz**, c. V, S. 52, Nisan 2013.
- Temizer, Selen, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyede-2016nin-donum-noktaları/>
- Tolmacheva, Marina A, “Makdisî”, Muhammed b. Ahmed”, **İA., TDV.**, c. XXVII, İstanbul 2003, s. 431-432.
- Tomar, Cengiz, “Suriye”, **İA., TDV.**, c. XXXVII, İstanbul 2009, s.544-565.
- _____, “Şam”, **İA., TDV.**, c. XXXVIII, İstanbul 2010, s.311-324.
- Tudelalı, Benjamin ve Ratisbon’lu Petachia, **Ortaçağ’da (12.yy) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, çev. Nuh Aslantaş, Kaknûs Yayınları, İstanbul, 2001.
- Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 169.
- Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara 2004.
- _____, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. XII, S. I, Elazığ 2002.
- Ünal, Nasuhi Karaarslan, “İbn Cübeyr”, **İA., TDV.**, c. XIX, İstanbul 1999, s. 400-402.

Woodhead, Christine, “Minorsky”, **İA., TDV.**, c. XXX, İstanbul, 2005, s. 116-117.

Ya’kubî, **Ülkeler Kitabı**, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.

Yazıcı, Hüseyin, “Seyahatname”, **İA., TDV.**, c. XXXVII, İstanbul, s. 9-16.

Yazıcı, Nesimi, **İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi**, Ankara 2011,

Yıldız, Hakkı Dursun (haz.), **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c.II, III, VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.

Zeydan, Corci, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

<http://suriyedevrime.com/hafiz-esad-doneminde-suriye/>

<http://www.ntv.com.tr/dunya/suriyeyi-anlamak-hafiz-esadin-mirasi>

<http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/1508suriye_catismalar_bilanco

<http://www.haberturk.com/olay/firat-kalkani>

<https://www.turkcebilgi.com>

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Betül Yıldız
Öğrenci Numarası	151207102
Enstitü Anabilim Dalı	Sosyal Bilimler
Programı	İslam Tarihi
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğretim Üyesi Siddık Ünal
Tez Başlığı (Türkçe)	Seyahatnamelerde Şam

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 137 sayfalık kısmına ilişkin, 05/07/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 20'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Dr. Öğretim Üyesi Siddık ÜNALAN

Danışmanın Adı-Soyadı

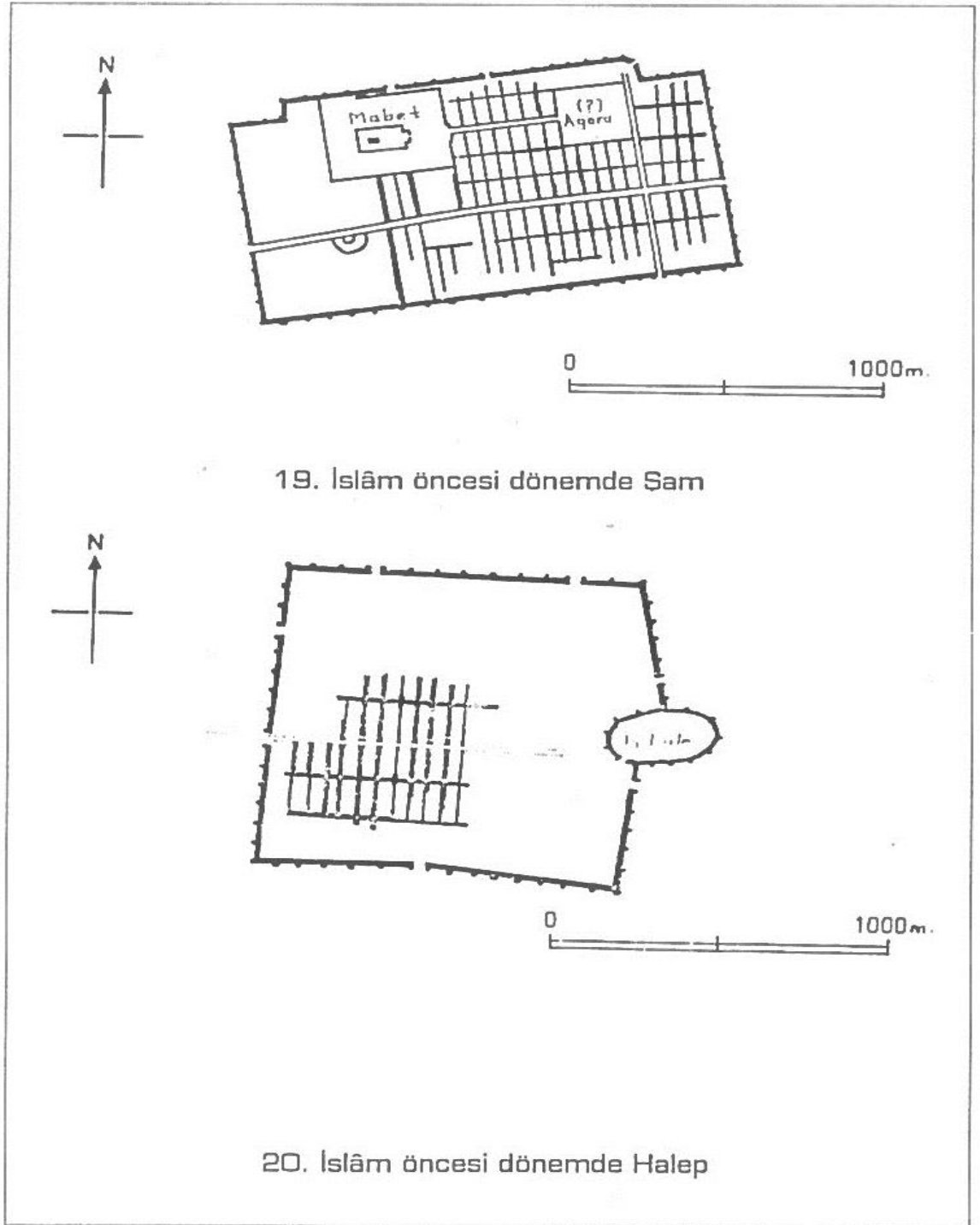
(İmzası)

Prof. Dr. Adem TUTAR

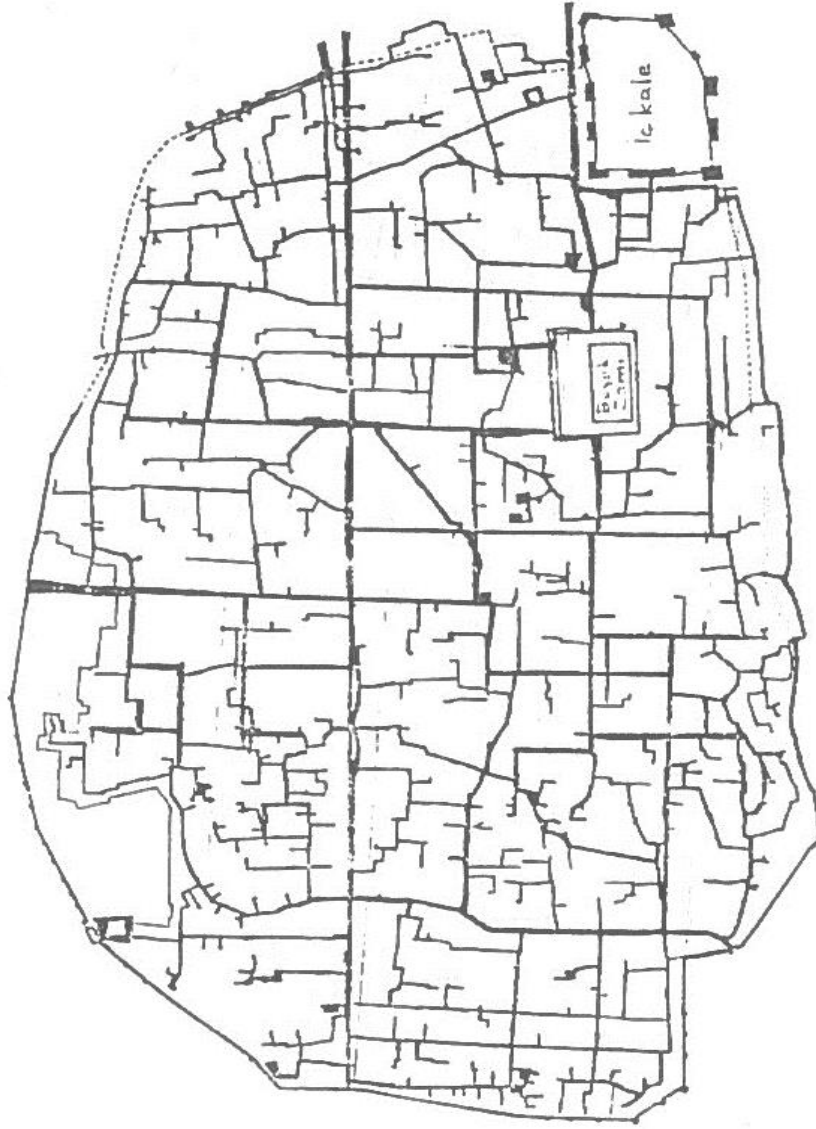
Anabilim Dalı Başkanı

(İmzası)

Ek 2. Resimler

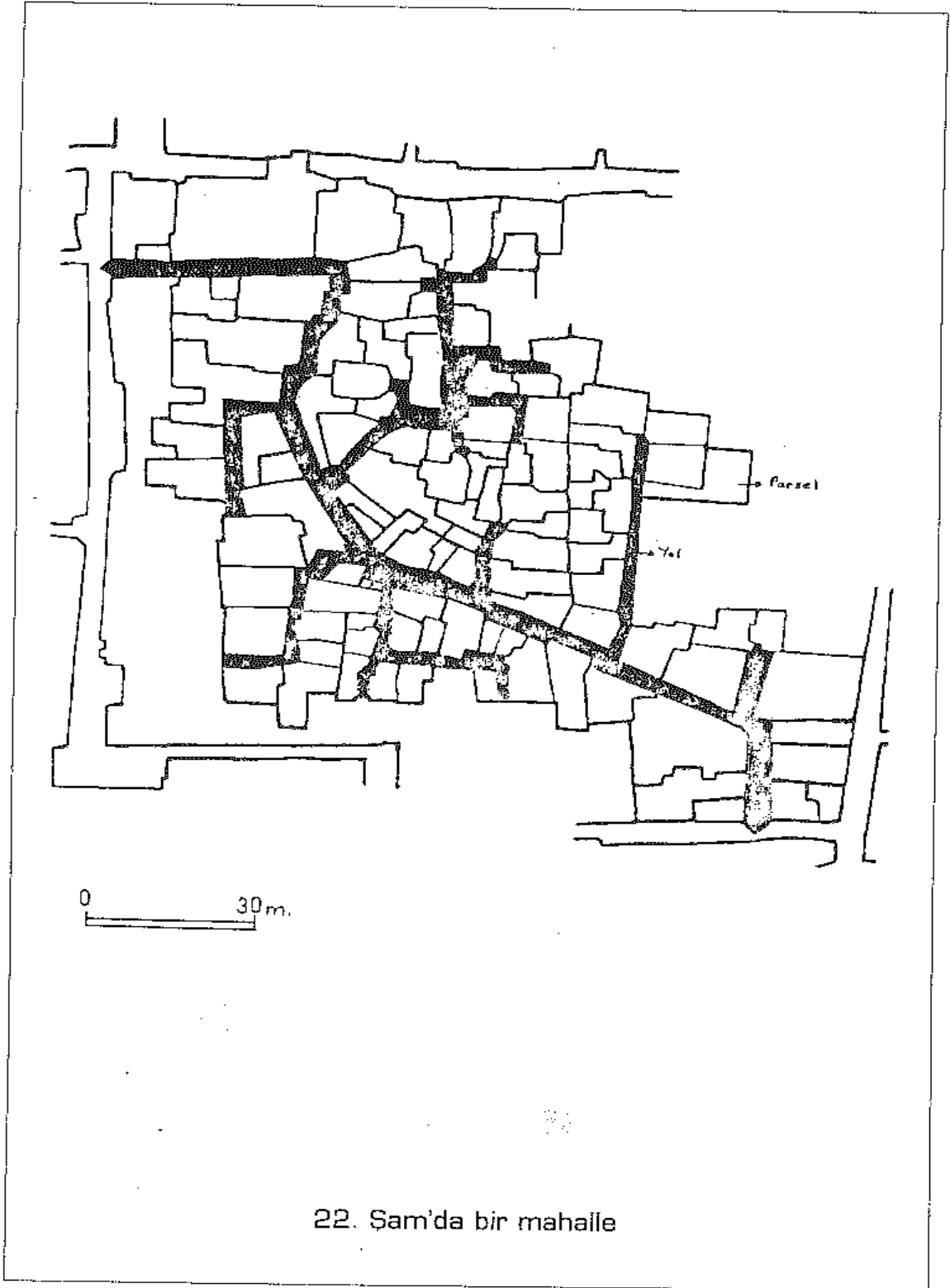

(Can, s. 195)

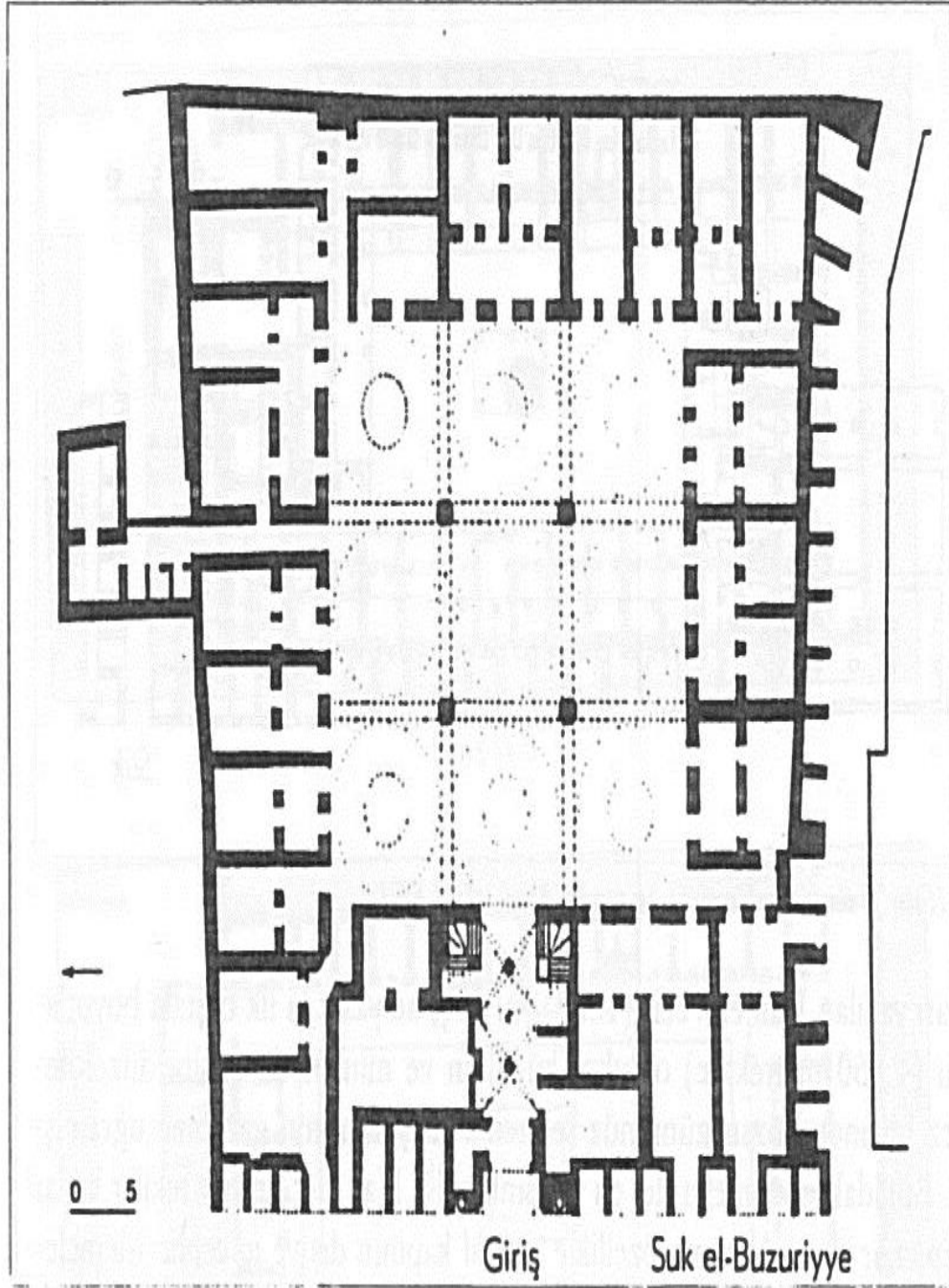

21. Sam

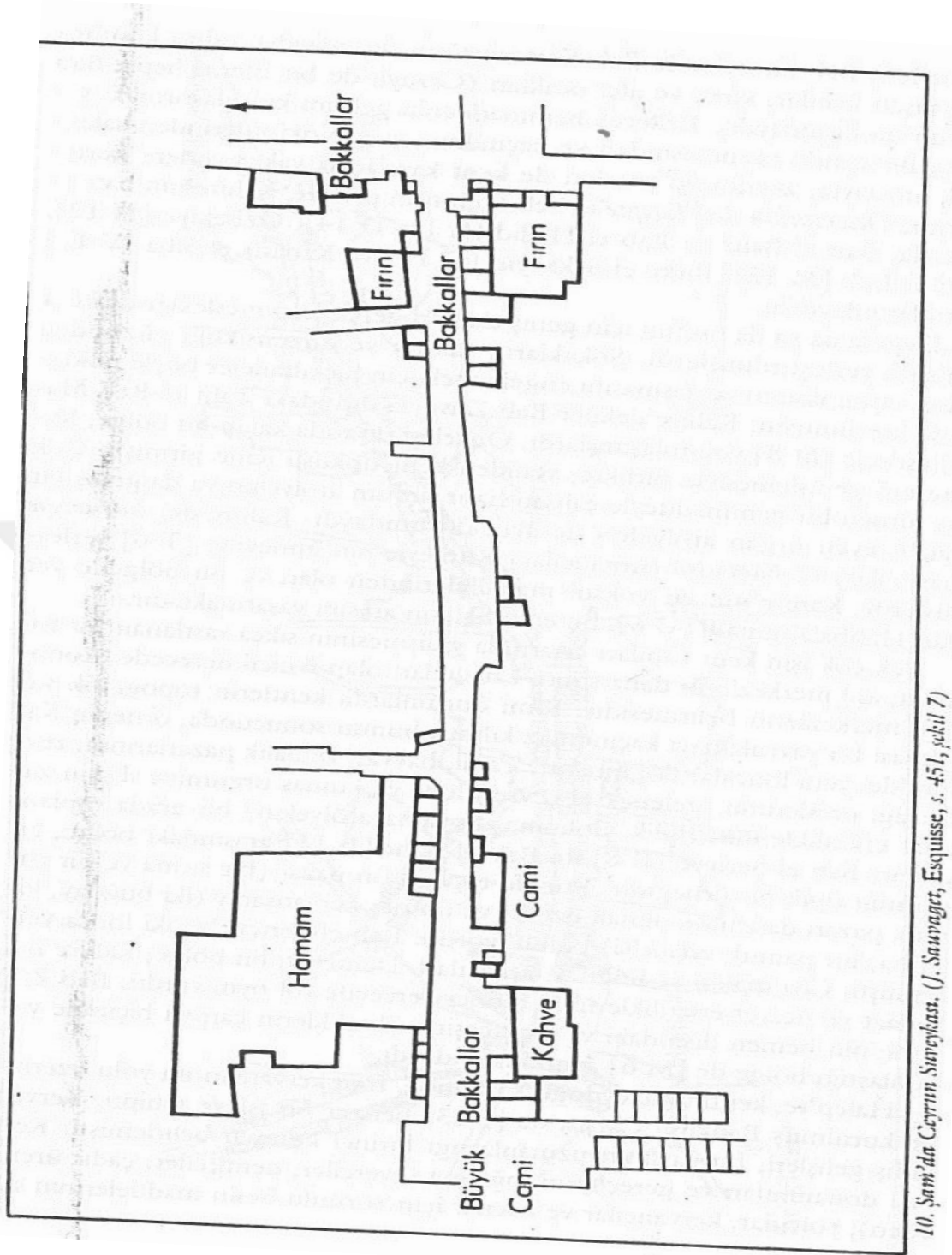
(Can, s. 196)

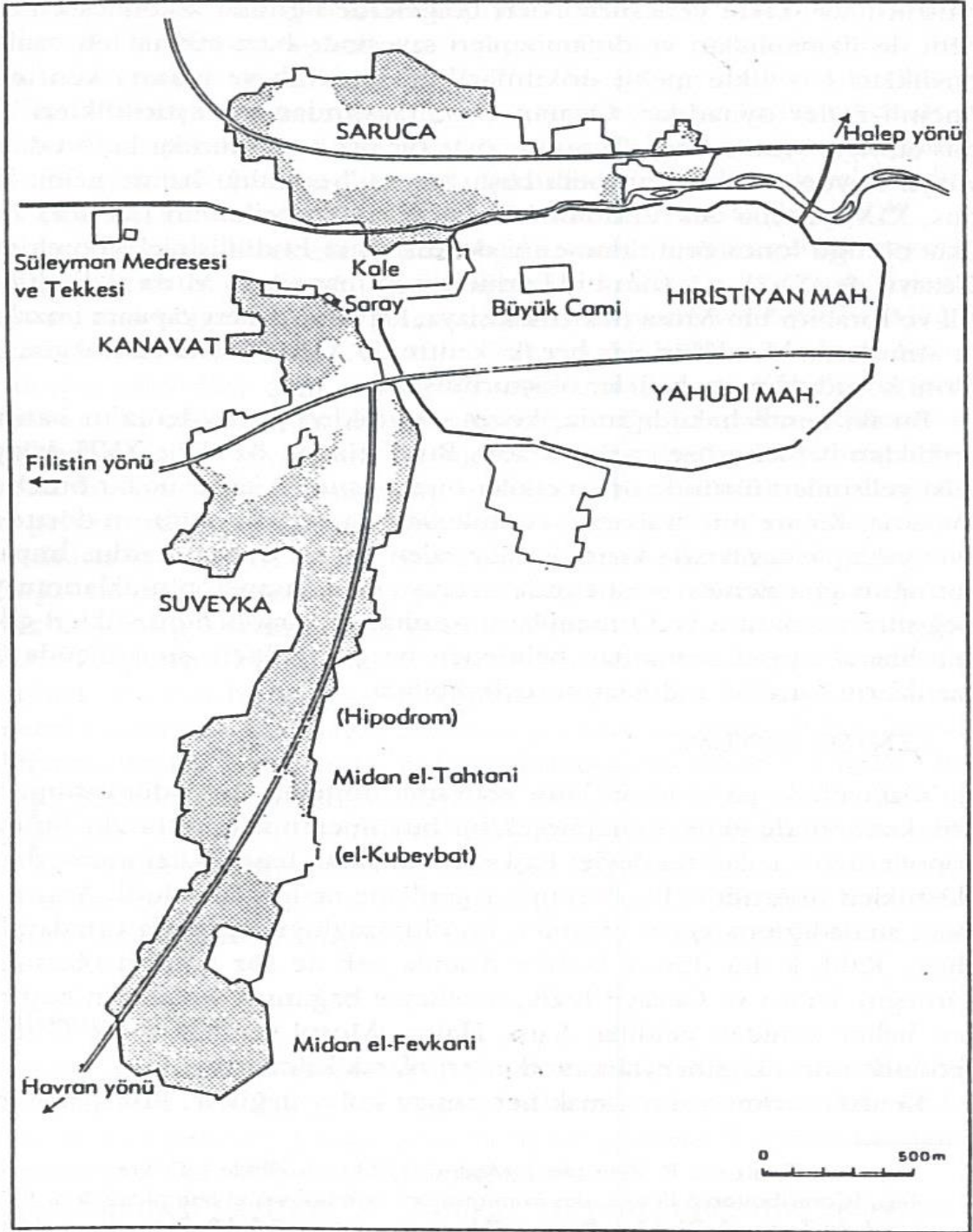
(Can, s. 197)

20. Sami'da Esad Pasa Hanı'nın giriş katı. (A. Ribâvî, Hânât Medine Dimâşk, şekil 7)
(Raymond, s. 182)

(Raymond, s. 130)

2. Şam'ın XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla büyümesi (gri ile gösterilmiştir). (J. Sauvaget, (Raymond, s. 26)

ÖZ GEÇMİŞ

26.02.1992 tarihinde Elâzığ/Merkez’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Dumlupınar İlköğretim Okulu’nda bitirdi. Lise öğrenimini Elazığ İmam Hatip Lisesinde tamamladı. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 2010-2015 yılları arasında lisans öğrenimini sürdürürken 2015 yılında pedagojik formasyon eğitimi aldı. Yine 2015 yılı içerisinde Fırat Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bölümü’nde yüksek lisansa başladı. Yabancı dili İngilizcedir.

